

T.C.
ERZİNCAN BİNALİ YILDIRIM ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
SİYASET BİLİMİ VE KAMU YÖNETİMİ ANABİLİM DALI

**70'Lİ VE 90'Lİ YILLAR TÜRKİYE'SİNDE
SİYASİ VE TOPLUMSAL BİR OLGU
OLARAK POLİTİK ŞİDDET**

Yüksek Lisans Tezi

Emre TEKİN

Danışman

Dr. Öğr. Üyesi Ayşem SEZER ŞANLI

Erzincan/2021

TEZ BİLDİRİMİ

“70’li ve 90’li Yıllar Türkiye’inde Siyasi ve Toplumsal Bir Olgu Olarak Politik Şiddet” isimli **“Yüksek Lisans”** tezim tarafımda intihal programı ile incelenmiştir. Buna göre tezimde bilimsel etik ihlali ve intihal olarak nitelendirilebilecek herhangi bir durum olmadığını taahhüt ederim.

Bu çalışmadaki tüm bilgilerin, akademik ve etik kurallara uygun bir biçimde elde edildiğini; aynı zamanda bu kural ve davranışların gerektirdiği gibi, bu çalışmanın özünde olmayan tüm materyal ve sonuçları tam olarak aktardığımı ve referans gösterdiğimi beyan ederim. 13/08/2021

Emre TEKİN

70'Lİ VE 90'Lİ YILLAR TÜRKİYE'SİNDE SİYASİ VE TOPLUMSAL BİR OLGU OLARAK POLİTİK ŞİDDET

Emre TEKİN

Erzincan Binali Yıldırım Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü

Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Anabilim Dalı

Yüksek Lisans, Ağustos 2021

Danışman: Dr. Öğr. Üyesi Ayşem SEZER ŞANLI

ÖZET

Şiddet, siyaset bilimi literatüründe en çok araştırılan konulardan birisidir. Politik olay ve olguları açıklamak için başvurulmuş politik şiddet, siyaset ve şiddet arasında kurulan diyalektik ilişkinin yansımasıdır. Bu çalışmada politik şiddet teorileri çerçevesinde, Türkiye'nin 1970'li ve 1990'lı yıllarındaki şiddet olayları ele alınmaktadır. 70'li ve 90'lı yıllara bakıldığında, birçok farklı nitelikte şiddet olayı yaşandığı görülmektedir. Her iki dönemde meydana gelen şiddet olaylarının önemli bir kısmı politik sebeplerle meydana gelmiştir. Bu bağlamda çalışma, politik şiddet ve siyasal yaşam arasındaki ilişkiyi sorunsallaştırmaktadır.

Türkiye'nin 70'li ve 90'lı yılları, Cumhuriyet tarihinde siyasal hayatın şiddet olaylarıyla en fazla ön plana çıktığı tarihsel dönemlerdir. Bu yıllarda yaşanan şiddet olaylarının benzerlikleri ve farklılıkları bulunmaktadır. İlk benzerlik, her iki tarihsel dönemde de ülkenin koalisyon hükümetleriyle yönetilmesidir. Koalisyonların istikrarsız bir siyasi yapılanma göstermesi, toplumsal şiddet olaylarının etkisini arttırmasında önemli bir etki yaratmıştır. Bu iki dönem arasındaki bir diğer benzerlik, 70'li ve 90'lı yıllarda şiddetle mücadelede yasal dayanaklar yaratılması, önemli hukuksal değişikliklerin gerçekleştirilmesidir. Bu yıllarda toplumsal kutuplaşmaların yükseldiği de görülmektedir. Toplumsal gruplar arasındaki ötekileştirme şiddet olaylarının artmasına neden olmaktadır. 70'li yıllarda bireyler, ideolojik tercihleri nedeniyle ötekileştirilirken; 90'lı yıllarda ise dinsel, etnik ve kültürel kimlikler nedeniyle ötekileştirilmeler yaşanmıştır. 70'li ve 90'lı yıllarda yaşanan şiddet olayları

arasındaki en büyük fark ise şiddetin biçimidir. Şiddet, 70’lerde “anarşi” şeklinde kavramsallaştırılırken 90’lı yıllarda “terör” kavramıyla ifade edilmektedir. İki tarihsel dönem arasındaki bir diğer fark ise, şiddetin kaynaklarıdır. Şiddet, 70’li yıllarda sağ ve sol ideolojiler arasındaki kamplaşmalar üzerinden şekillenirken, 90’larda farklı kültürel, etnik ve inanç kimliklerine yönelmektedir. Özetle, Türkiye’nin 70’li ve 90’lı yılları, tarihsel olarak özgünlükler barındırsa da, şiddet ve siyasetin diyalektik olarak ilişkilendiği dönemlerdir.

Çalışma bu çerçeveden yola çıkarak üç ana bölümden oluşmaktadır. Çalışmanın birinci bölümünde, politik şiddet kavramı belirli kuramcılar çerçevesinde ele alınmıştır. Bu kuramcılar sırasıyla Carl Schmitt, Walter Benjamin, Hannah Arendt, Louis Althusser ve Giorgio Agamben’dir. Çalışmanın ikinci ve üçüncü bölümlerinde ise, Türkiye’nin 70’li ve 90’lı yılları şiddet olaylarının niteliklerine göre tasniflenerek ele alınmaktadır. Sonuç olarak çalışmada, Türkiye’nin 70’li ve 90’lı yıllarının siyasal olaylarını değerlendirebilmek için en açıklayıcı kavramın “politik şiddet” olduğu iddia edilmektedir.

Anahtar Kelimeler: Politik Şiddet, Anarşi, Terör, 70’li Yıllar, 90’lı Yıllar.

**POLITICAL VIOLENCE AS A POLITICAL AND SOCIAL CONCEPT
IN 1970S AND 1990S OF TURKEY**

Emre TEKİN

**Erzincan Binali Yıldırım University, Institute of Social Sciences, Department of
Political Science and Public Administration**

M. A. Thesis, August 2021

Supervisor: Asst. Prof. Dr. Ayşem SEZER ŞANLI

ABSTRACT

Violence is one of most searched subjects in the political science literature. Political violence, which is used to explain political events and phenomena, is the reflection of dialectic relationship that is created between politics and violence. In this study, within the frame of political violence theories, events of 1970s and 1990s in Turkey are discussed. It is seen that many kind of events happened when having a look at 1970s and 1990s. Important part of violence events, which happened in two periods, resulted from political reasons. In this respect, the study problematizes relationship between political violence and life.

1970s and 1990s of Turkey are the periods when political life raised the prominence the most with violence events in republic history. These events that occurred in these years have differences and similarities. The first similarity is the governance of country with coalition rules in both of historical periods. The fact that coalitions show a unsteady political structuring created an important role in increasing the effect of social violence events. Another similarity between these periods is that important legal changes were made and legal supports were created in struggling with violence in 1970s and 1990s. It is also seen that social groupings increased. Alienation between social groups causes the rise of violence events. Alienations occurred because of religious, ethnic and cultural identities in 1990s while individuals were marginalized due to their ideological preferences in 1970s. The biggest difference between violence events that happened in 1970s and 1990s is way of the violence.

Violence is expressed with the concept “terror” in 1990s while it is conceptualized with “anarchy” in 1970s. Another difference between two historical periods is the sources of violence. Violence takes a shape on the basis of groups between right and left ideologies in 1970s while it tends towards different cultural, ethnic and belief identities in 1990s. In brief, 1970s and 1990s of Turkey are the periods when violence and politics are associated with each other dialectically although it includes distinctnesses historically.

The study is comprised of three main parts based on this view. In the first part of the study, the concept of political violence has been discussed within the frame of certain theoreticians. These ones are respectively Carl Schmitt, Walter Benjamin, Hannah Arendt, Louis Althusser and Giorgio Agamben. In the second and third parts of the study, 1970s and 1990s of Turkey are handled by being classified. In conclusion, it is claimed that “political violence” is the most explanatory concept to evaluate the political events of 1970s and 1990s of Turkey.

Keywords: Political Violence, Anarchy, Terror, 70s, 90s.

ÖN SÖZ

Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde; vaktini, sabrını ve yardımlarını cömertçe benimle paylaşan tez danışmanım ve değerli hocam Dr. Öğr. Üyesi Ayşem SEZER ŞANLI'ya sonsuz teşekkür borçluyum. Böyle bir danışmanla çalışmak, süreç boyunca güçlü ve şanslı hissettirdi. Savunma jürime gelerek beni onurlandıran Dr. Öğr. Üyesi Funda KEMAHLI GARİPOĞLU ve Dr. Öğr. Üyesi Kerem YAVAŞÇA'ya teşekkürlerimi sunarım.

Son olarak bugünlere gelmemde büyük emekleri olan Emine-Naci TEKİN'e, yüksek lisans eğitimim boyunca yanımda olup destek veren babam Özcan TEKİN, annem Selma TEKİN ve kardeşim Cansu TEKİN'e teşekkür ederim. Ayrıca çalışma süresince her konuda yanımda olan değerli dostum Onur ARSLAN ve Refikanur SERDAROĞLU'na sonsuz teşekkürlerimi sunarım.

Emre TEKİN

İÇİNDEKİLER

ÖZET	II
ABSTRACT	IV
KISALTMALAR CETVELİ	IX
TABLolar LİSTESİ.....	XII
GİRİŞ	1

BİRİNCİ BÖLÜM

BİR OLGU POLİTİK ŞİDDET

I. ŞİDDETİ TANIMLAMAK.....	8
II. ŞİDDETE YÖNELİK TİPOLOJİLER.....	11
III. POLİTİK ŞİDDET	15
A. Carl Schmitt (1888-1985).....	18
B. Walter Benjamin (1892-1940).....	21
C. Hannah Arendt (1906-1975).....	23
D. Louis Althusser (1918-1990).....	26
E. Giorgio Agamben (1942-...).....	30

İKİNCİ BÖLÜM

TÜRKİYEİN 1970'Lİ YILLARI VE POLİTİK ŞİDDET

I. 70'Lİ YILLARDA POLİTİKA: TEMEL İDEOLOJİK BÖLÜNMELER VE AYRIŞMALAR	34
II. 70'LERİN FORMEL SİYASETİ: MUHTIRA REJİMİ VE KOALİSYONLAR	42
III. 70'Lİ YILLARDA POLİTİK ŞİDDET	53
A. Alevilere Yönelik Şiddet Eylemleri	58
B. Sağ-Sol Çatışmaları	63
C. Kanlı 1 Mayıs	65

D. 70’li Yıllarda Yaşanan Faili Meçhul Cinayetler	68
---	----

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

TÜRKİYE’NİN 1990’LI YILLARI VE POLİTİK ŞİDDET

I. 90’LI YILLARDA POLİTİKA: 12 EYLÜL DARBESİ VE SONRASINDAKİ SİYASİ DİNAMİKLER	71
II. 90’LARIN FORMEL SİYASETİ: 28 ŞUBAT VE KOALİSYONLAR	79
III. 90’LI YILLAR’DA POLİTİK ŞİDDET	89
A. Alevilere Yönelik Şiddet Eylemleri	96
B. Türkiye’nin Güneydoğu’sundaki Hak İhlalleri ve Şiddetin Özgün Görünümleri.....	100
C. Ölüm Oruçları ve 19 Aralık Olayları.....	105
D. 90’larda Yaşanan Faili Meçhul Cinayetler.....	108
SONUÇ.....	110
KAYNAKÇA	118
GAZETELER	127
İNTERNET KAYNAKLARI	128

KISALTMALAR CETVELİ

ANAP	: Anavatan Partisi
AP	: Adalet Partisi
BSA	: Birleşik Sosyalist Alternatif
BSP	: Birleşik Sosyalist Parti
CGP	: Cumhuriyetçi Güven Partisi
CHP	: Cumhuriyet Halk Partisi
DBA	: Devletin Baskı Aygıtları
DEP	: Demokrasi Partisi
DGM	: Devlet Güvenlik Mahkemeleri
DİA	: Devletin İdeolojik Aygıtları
DİSK	: Türkiye Devrimci İşçi Sendikaları Konfederasyonu
DP	: Demokratik Parti
DSP	: Demokratik Sol Parti
DTP	: Demokratik Türkiye Partisi
DYP	: Doğru Yol Partisi
HADEP	: Halkın Demokrasi Partisi
HEP	: Halkın Emek Partisi
HP	: Halkçı Parti
IDP	: Islahatçı Demokrasi Partisi
İHD	: İnsan Hakları Derneği
İTÜ	: İstanbul Teknik Üniversitesi
KATÜ	: Karadeniz Teknik Üniversitesi

MC	: Milliyetçi Cephe
MÇP	: Milliyetçi Çalışma Partisi
MDP	: Milliyetçi Demokrasi Partisi
MGK	: Milli Güvenlik Kurulu
MGP	: Milli Güven Partisi
MHP	: Milliyetçi Hareket Partisi
MİSK	: Milliyetçi İşçi Sendikaları Konfederasyonu
MNP	: Milli Nizam Partisi
MSP	: Milli Selamet Partisi
MTTB	: Milli Türk Talebe Birliği
MÜSİAD	: Müstakil Sanayici ve İşadamları Derneği
ÖDP	: Özgürlük ve Dayanışma Partisi
PTT	: Posta ve Telgraf Teşkilatı
RP	: Refah Partisi
SBP	: Sosyalist Birlik Partisi
SDP	: Sosyalist Devrim Partisi
SHP	: Sosyal Demokrat Halkçı Parti
SODEP	: Sosyal Demokrasi Partisi
SSCB	: Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği
STP	: Sosyalist Türkiye Partisi
TBMM	: Türkiye Büyük Millet Meclisi
TEP	: Türkiye Emekçi Partisi
THKO	: Türkiye Halkın Kurtuluş Ordusu
THKP-C	: Türkiye Halkın Kurtuluşu Cephesi Partisi

TİKKO	: Türkiye İşçi ve Köylü Kurtuluş Ordusu
TİKP	: Türkiye İşçi Köylü Partisi
TİP	: Türkiye İşçi Partisi
TKP	: Türkiye Komünist Partisi
TOBB	: Türkiye Odalar ve Borsalar Birliği
TÖB-DER	: Türkiye Öğretmenler Birleşme ve Dayanışma Derneği
TSİP	: Türkiye Sosyalist İşçi Partisi
TSK	: Türk Silahlı Kuvvetleri
TÜSİAD	: Türk Sanayicileri ve İş İnsanları Derneği
VP	: Vatan Partisi

TABLÖLAR LİSTESİ

		Sayfa No
Tablo 1	Yıllara Göre Şiddet Olaylarında Ölenlerin Sayısı (1969-1980)	55
Tablo 2	1996 Yılı İnsan Hakları İhlalleri Bilançosu	94
Tablo 3	1997 Yılı İnsan Hakları İhlalleri Bilançosu	95
Tablo 4	Yıllara Göre Kayıpların Dağılımı	101

GİRİŞ

Şiddet, Türkiye siyasal yaşamını analiz edebilmek için ele alınması gereken temel kavramlardan birini oluşturmaktadır. Türkiye’de 1970’li ve 1990’lı yıllarına bakıldığında, şiddet olaylarının siyasetin merkezine yerleştiği görülmektedir. Her iki dönemde gerçekleşen şiddet olaylarında, politik nedenlerin ağırlığı dikkat çekmektedir. Bu çalışmada amaçlanan kuramsal olarak politik şiddet kavramından yola çıkarak, Türkiye’nin 70’li ve 90’lı yıllarında politik şiddet olaylarının niteliğini analiz etmektir. Bu bağlamda çalışma toplam üç ana bölümden meydana gelmektedir. Çalışmanın birinci bölümünde, kuramsal kısmı oluşturan politik şiddet kavramı literatürde bu konuyu ele alan farklı kuramcılarının yaklaşımları ile ele alınmaktadır. İkinci ve üçüncü bölümde ise, sırasıyla Türkiye’nin 70’li ve 90’lı yıllarında politik şiddetin Türk siyasal yaşamındaki yeri değerlendirilmektedir. Bu açıdan, Türk siyasal hayatına dönük analizler politik şiddeti ele alan kuramcılarının yaklaşımlarından yola çıkılarak değerlendirilmekte; kuram ve siyasal yaşama dönük pratikler analiz edilmektedir.

Çalışmada politik şiddet kavramı, beş farklı düşünürün kuramları çerçevesinde ele alınacaktır. Siyaset bilimi literatürü incelendiğinde, şiddeti iktidar ve muhalefet ilişkilerini kavramada, siyasi olayları ve siyasi aktörleri analiz etmede temel bir belirleyen olarak ele alan bu kuramcılarının öne çıktığı görülmektedir. Bu nedenle çalışmada, şiddet konusunda en fazla referans verilen bu beş kuramcıdan yola çıkılarak kavramsal ve kuramsal çerçeve oluşturulmaktadır. Bu düşünürlerden ilki Carl Schmitt’dir. Schmitt’e göre politikanın temelinde, dost düşman ayrımı bulunmaktadır. Dost-düşman ayrımı, siyasetin görece özerk bir alan olması nedeniyle bu özgünlüğün temelini oluşturduğu iddia edilen bir kategorik ayrıma işaret etmektedir. Schmitt’e göre, düşmanın ahlakının veya estetik güzelliğinin hiçbir önemi yoktur. Ona göre birinin düşman kabul edilmesi için, öteki olması yeterlidir.¹ Çalışmada ele alınacak tarihsel dönemler değerlendirildiğinde, her dönemin kendine özgü bir öteki yarattığı görülmektedir. Örneğin, 70’li yıllarda sol görüşe sahip üniversite öğrencileri ve işçiler

¹ Byul-Chul Han, Şiddetin Topolojisi, çev. Dilek Zaptçioğlu, 2.bs, Ocak 2020, s.47.

“anarşik”, “komünist” gibi adlandırmalarla ötekileştirilirken; 90’larda Kürt- Türk, Alevi-Sünni, Laik- İslamcı gibi kutuplaşmalar siyasal yaşamın seyrini belirlemiş, ötekileştirme dinamikleri bu kutuplaşmalar etrafında gerçekleşmiştir. Bu açıdan, Schmitt’in dost-düşman kategorisi çalışmada ele alınan dönemleri değerlendirebilmek için önemli bir kuramsal perspektif sağlamaktadır.

İkinci olarak ele alınan kuramcı, Walter Benjamin’dir. Benjamin, şiddet ve hukuk arasında diyalektik bir ilişki kurmaktadır. Ona göre hukukun, adaletten bağımsız şekilde iktidarı meşrulaştıran bir yönü bulunmaktadır. Hukuk Benjamin’in ifadesiyle, “kanunların temelinde yatan şiddeti, ya amaca uygun (doğan hukuk), ya da amaçları düzenleyen uygun bir araç (pozitif hukuk) açısından işlevselleştiriyor.”² Türkiye’nin 70’li ve 90’lı yıllarına bakıldığında, hukukun gerek dönemin iktidamları³ gerekse ordu tarafından etkin bir biçimde bir baskı aracı olarak kullanıldığı görülmektedir. Bu yıllarda yapılan yasa değişiklikleriyle, dönemin siyasi yapısının belirlendiği söylenebilir. 12 Mart Muhtırasının ardından yapılan, 1973 anayasa değişiklikleri bu duruma örnek olarak değerlendirilebilir. Görüldüğü gibi, Benjamin’in şiddet ve hukuk üzerine analizleri incelenen dönemleri açıklamak açısından aydınlatıcıdır.

Çalışmada üçüncü olarak faydalanan düşünür, Hannah Arendt’tir. Arendt, iktidar ve şiddet arasındaki ilişkiyi inceleyen bir kuramcıdır. Arendt siyaset bilimi literatüründe yer alan, “iktidar”, “zor” “kuvvet” ve “şiddet” gibi terimler arasında belirgin bir ayrım yapılmadığını vurgulamaktadır. Ayrıca, iktidarın şiddete başvurarak varlığını sürdürdüğü tezinin doğru olmadığını belirtir. Ona göre şiddet, iktidarın kaybedildiği anlarda ortaya çıkmaktadır.⁴ Bu açıdan, Arendt’in şiddet ve iktidar üzerine analizleri çağdaş siyaset bilimi için çok yeni bir perspektif sağlamaktadır.

² Aykut Çelebi, “A. Çelebi (haz), Şiddetin Eleştirisi Üzerine, 2.bs, Nisan 2014, s.14.

³ Çalışmada, benzer ifadeler arasında sürekli olarak tekrara düşmemek için devlet, iktidar ve hükümet kavramları birbirini ikame edecek şekilde kullanılmaktadır. Bu bağlamda, somut olarak ifade edilen bir politik şiddet olayı ile o olayın gerçekleştiği dönemde iktidar olan hükümetin/hükümetlerin kastedildiği, devlete ya da siyasi iktidara yönelik bir genelleştirme yapılmadığı belirtilmelidir.

⁴ Cihad Özsöz, “Pierre Bourdieu: Simgesel Şiddet, Eğitim, İktidar”, *Cogito Dergisi*, Bahar Kış 1996, s. 292.

Türkiye'nin 70'li ve 90'lı yıllarında gerçekleşen şiddet olaylarının içeriği düşünüldüğünde, hemen hemen hepsinin dönemin hükümetlerinin yönetim anlayışıyla bağlantılı olduğu söylenebilir. Her iki tarihsel dönemde de koalisyon hükümetlerinin ağırlığı dikkat çekmektedir. Koalisyon hükümetleri var olan olaylar karşısında etkili çözümler üretememiş, şiddet olaylarının yaygınlaşmasına neden olmuştur. Bu noktada, Arendt'den yola çıkarak ele alınacak olan iktidar ve şiddet arasındaki diyalektik ilişkinin, Türkiye'nin bu dönemlerindeki şiddet olgusunu analiz etmek için teorik bir temel oluşturacağı görülmektedir.

Politik şiddet kavramında ele alınan bir diğer kuramcı Louis Althusser'dir. Althusser, devlet aygıtının siyasal iktidarın kurulma sürecindeki rolünü incelemektedir. Ona göre, devlet bütünsel bir yapıya sahip değildir. Althusser devletin, ideolojik ve baskı aygıtları olmak üzere ikiye ögeden meydana geldiğini ifade etmektedir. Althusser, bu kategorik ayrımı Antonio Gramsci'nin "hegemonya" kavramını geliştirerek oluşturmuştur. Althusser, devlet iktidarının sadece kaba şiddeti içeren baskı formlarında değil, aynı zamanda ikna pratikleri ile de işlediğini ortaya koyar. Baskı aygıtları doğrudan şiddetle ilişkili olan kolluk kuvvetlerinde toplanmaktadır. İdeolojik aygıtlar ise, gündelik hayat pratiklerinde kendi yer bulmaktadır. Eğitim, kültür, haberleşme, iletişim, hukuk, din alanları gibi çok farklı aygıtlarda işleyen ideolojik aygıtlar, ikna alanlarında örgütlenerek insanların iktidarı içselleştirmesine yarar. Aslında ideolojik aygıtların işleyişi, kaba şiddetin değil, şiddetin fiziksel şiddeti dışlayan diğer formlarının da iktidarlar tarafından dolaşıma sokulduğunu ortaya koymaktadır.⁵ Türkiye'nin 70'li ve 90'lı yıllarına bakıldığında, hem ideolojik aygıtların hem de baskı aygıtlarının iktidarlar tarafından yoğun bir şekilde kullanıldığını görülmektedir. Her iki dönemde de yönetici sınıf, toplum üzerinde hegemonyasını sağlamak ve sürdürebilmek için bu araçlara başvurmuştur. Şiddet olayları kimi zaman bu araçlar dolayısıyla ortaya çıkmakta, kimi zaman da bu araçların kullanılması şiddet olaylarını arttırmaktadır. Althusser'in devlet aygıtları

⁵ Ali Rıza Güngen, Marks ve Klasik Marksizm: Toplumsal Dönüşüm ve İktidar Çözümlemesi, Feride Acar-Hasan Faruk Uslu, Siyaset Sosyolojisi Temel Yaklaşımlar ve Yeni Tartışmalar, 2.bs, 2019, s. 123-124.

analizi, şiddet olaylarının hangi araçlarla gerçekleştirildiğinin anlaşılması açısından merkezi önemdedir.

Çalışmada son olarak ele alınan kuramcı Giorgio Agamben'dir. Agamben temelde, siyaset ve çıplak hayat arasındaki ilişkiyi açıklamaya çalışmaktadır. Bu bağlamda “biyo-politika” kavramını kullanmıştır. Biyo-politika, bireyin gündelik hayatının, gittikçe artarak “iktidar hesapları ve iktidar mekanizmalarına” dâhil edilmeye çalışılması anlamına gelmektedir.⁶ Bireyin gündelik yaşamının siyasetin öznesi haline gelebileceğini açıklamak için “çıplak hayat” kavramına başvuran Agamben, iktidarın tahakkümünü ve toplum üzerindeki kontrolünü sürdürebilmesi için yurttaşları nasıl “uysal bedenler” haline getirdiğini ortaya koyar. Çalışmada incelenecek olan 70'li ve 90'lı yıllara bakıldığında, bu dönemlerde iktidarı elinde tutanların muhalifleri denetimleri altına almak ve uysal bedenler haline getirebilmek için hukuki koruma mekanizmalarının dışına çıkardığı durumlar görülmektedir. İşkence, gözaltında kayıplar, faili meçhul cinayetler gibi iktidarın başvurduğu birçok şiddet pratiği egemen iktidar ve çıplak hayat arasındaki ilişkiyi örneklemektedir. Agamben'in biyo-politikası, her iki dönemin siyasi konjonktürünü analiz etme açısından önem kazanmaktadır.

Bu kuramsal çerçeveden hareketle, çalışmanın ikinci bölümünde ele alınan Türkiye'nin 70'li yıllarındaki politik şiddet olaylarına bakıldığında, şiddet olgusunun ağırlık olarak sağ ve sol ideolojik fraksiyonların karşılıklı şiddet eylemleri şeklinde tezahür ettiği görülmektedir. 70'li yıllar ideolojik fraksiyonların çeşitlilik gösterdiği ve sınıf mücadelesinin keskinleştiği bir dönemdir. Bu dönemde, işçi sınıfının örgütlenme gücünün de belirgin bir şekilde arttığı görülmektedir. Proleter sınıf, 70'li yıllar siyasetinin ana aktörlerinden birisi olarak görülebilir. Ayrıca bu tarihsel dönemde grevler ve kitlesel mitinglerin yoğun şekilde düzenlendiği görülmektedir. Grevler açısından bakıldığında 1973-1980 arası dönem önceki dönemlere göre büyük bir artış göstermektedir. 1973-1980 yılları arasında grev sayısı, geçmiş döneme göre

⁶ Giorgio Agamben, Kutsal İnsan Egemen İktidar ve Çıplak Hayat, çev. İ. Türkmen, 3.bs, İstanbul 2017, s.143.

iki kat artmıştır. Bu yıllarda, 1021 grev düzenlenmiş ve bu grevlere 264.183 işçi katılım göstermiştir.⁷

Öte yandan, 70’li yıllarda İslamcı ve ülkücü-milliyetçi ideolojiler çizgisinde örgütlenen grupların da güçlü olduğu görülmektedir. Bu hareketler, anti-kapitalist söylemler üreterek kapitalist modernleşmenin ülkedeki etkisinden rahatsız olanlara alternatif olmuşlardır.⁸ 70’li yıllarda şiddet olayları büyük bir artış göstermiştir. Bu şiddet olayları daha çok “anarşi” ile kavramı ile adlandırılmaktadır. 1977 yılında siyasal şiddet olaylarından ölenlerin sayısı 319’dur. Ertesi yıl bu sayı 1095’e yükselmiş, 1979 ise 1362’yi bulmuştur.⁹ Bu tablo, sağ sol çatışması olarak adlandırılan şiddet olaylarının vahametini ortaya koymaktadır.

Çalışmanın üçüncü bölümünde, Türkiye’nin 90’lı yıllarında yaşanan politik şiddet olaylarının niteliği analiz edilmeye çalışılmıştır. 1980 darbesinden ertesinde gelişen 90’lı yıllar, siyasal iklim değişiminin sinyallerinin ilk olarak verildiği yıllardır. Darbe sonrası uzun bir dönem sessiz kalan yurttaş gruplarının bu dönemde siyasal mekanizmalar içerisinde yer almak için girişimlerde bulunduğu görülmektedir. 70’li yıllarda işçi ve öğrenci örgütlenmelerinin yoğun olduğu görülürken, 90’lı yıllarda daha geniş yurttaş kesimlerinin de politik özneleşme sürecine girdiği, siyasal aktörlerin çeşitlendiği görülmektedir. 90’lardaki örgütlü hareketleri Leyla Sanlı “Toplumsal Hareketler Konuşuyor” adlı derleme kitabında ele almıştır. Bu mücadelelere Aydınlık İçin Yurttaş Girişimi, Bergama Köylülerinin eylemleri, Cumartesi Annelerinin protestoları örnek gösterilebilir. Bu örneklerde, sıradan yurttaşların, annelerin, köylülerin de politik özneleşme sürecine girdiği görülmektedir.

Bu dönemi farklı kılan bir başka nokta ise, devlet-mafya-siyaset ilişkisinin kristalize olduğu bir dönem olmasıdır. “Susurluk” olayıyla beraber bu konu gündem

⁷ M. Ş. Güzel, Cumhuriyet Türkiye’sinde İşçi Hareketleri, *Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi Cilt 7*, Eylül 1983. s.1869.

⁸ E. D. Ozan, “İki Darbe Arasında Kriz Sarmalı”, Gökhan Atılğan, Cenk Saraçoğlu, Ateş Uslu (yay haz), *Osmanlı’dan Günümüze Türkiye’de Siyasal Hayat*, 3.bs, İstanbul 2019, s.706.

⁹ Eric Jan Zürcher, *Modernleşen Türkiye’nin Tarihi* çev. Yasemin Saner, 3.bs, İstanbul 2017, s.301.

olmuş ve bu dönem boyunca gündemden düşmemiştir.¹⁰ 70’li yıllarda olduğu gibi 90’lı yıllarda da şiddet dönemin siyasi atmosferinde önemli bir yer tutmaktadır. 90’larda şiddetin ana kaynağını terör oluşturmaktadır. Bu açıdan, 70’lerdeki “anarşi” kavramı 90’larda yerini “terör” kavramına bırakmış, bu dönemde şiddet eylemleri bu kavramla açıklanmıştır. Bu yıllarda, Hizbullah terörü ve PKK terörü politik şiddetin iki ana kaynağı olarak görülmektedir. 90’lı yıllardaki kutuplaşmaların eksenini de 70’li yıllardan farklılaşmaktadır. 70’lerdeki toplumsal ve siyasi kutuplaşmalarda ideolojik ayrımlar çok belirgin bir yer tutmakta, “sağ-sol” ayrımı üzerinden kamplaşmalar oluşmaktadır. 90’ların sosyolojisinde, kutuplaşmaların genellikle din, mezhep ve etnisite temelli geliştiği görülmektedir. Bu ayrımlar, İslamcı-Laik, Türk-Kürt, Alevi-Sünni gibi formlarla karşımıza çıkmaktadır. Bu açıdan her iki dönemde, şiddet bazı olaylarda iktidardan topluma yayılırken bazı durumlarda ise devlet dışı aktörlerden kaynaklanmaktadır. 70’lerde silahlı mücadele fikrini benimseyen sol ve sağ örgütler devlet dışı aktör olarak şiddete aracılık etmişlerdir. 90’larda ise, Hizbullah ve PKK, devlet dışı aktörler olarak şiddetin kaynağını oluşturmaktadır.

Bu çalışma yöntemsel olarak, nitel araştırma modeli kullanılarak hazırlanmış ve literatürde bulunan ikincil kaynaklardan yararlanılarak ortaya konulmuştur. Literatür taramasında, gazeteler, makaleler ve kitaplar temel kaynak olarak değerlendirilmiştir. Politik şiddet kavramını ele alırken, Byung-Chul Han’ın “Şiddetin Topolojisi” kitabı ve Aykut Çelebi’nin “Şiddetin Eleştirisi Üzerine” derleme eseri temel kaynaklar olarak kullanılmıştır. Türkiye’nin 70’li yılları ele alınırken Mete Kaan Kaynar’ın, “Türkiye’nin 1970’li Yılları” isimli derleme kitabı ana kaynak olarak kullanılmıştır. Benzer şekilde, Erik Jan Zürcher’in “Modernleşen Türkiye’nin Tarihi”; Suavi Aydın ve Yüksel Taşkın’ın “1960’tan Günümüze Türkiye Tarihi” kitapları 70’li yılların analizinde aydınlatıcı olmuştur. Türkiye’nin 90’lı yıllarında ise, Gökhan Atılğan, Ateş Uslu ve Cenk Saraçoğlu’nun hazırlayıcısı olduğu, “Osmanlı’dan Günümüze Türkiye’de Siyasal Hayat” kitabı temel kaynak olarak kullanılmıştır. Ayrıca, Ali Yılmaz’ın “Karanlık Vardiya” ve Ayşen Uysal’ın “İsyen Şiddet Yas” adlı derleme

¹⁰ Aydın ve Taşkın, s.427.

kitabı 90'lı yılların değerlendirilmesinde önemli katkı sağlamıştır. Çalışmanın her bölümünde politik şiddet kavramı, Türk siyasal hayatından örneklerle somutlaştırılmaya çalışılmıştır

Sonuç olarak çalışma, Türkiye'de siyasetin harcını politik şiddetin oluşturduğu 70'li ve 90'lı yıllardan yola çıkmakta; farklı kuramsal yaklaşımları değerlendirerek söz konusu dönemde politik şiddetin niteliklerini analiz etmeyi amaçlamaktadır. Bu açıdan çalışma yöntemsel olarak kuramsal bilgiyi Türk siyasal yaşamından örneklerle açıklama doğrultusunda oluşturulmuştur. Ele alınan iki tarihsel dönem, Türkiye açısından siyasi istikrarsızların sürdüğü, şiddet olaylarının çok yoğun olarak yaşandığı karanlık dönemler olarak görüldüğünden çalışmada bu dönemlerden yola çıkılmıştır. 70'lerden 90'lara geçilmesi sürecinde, çalışmanın hacmini genişletmemek adına 80'li yılların 90'lardaki siyasete etkisi önemli olaylar çerçevesinde kısaca değerlendirilmiştir. Çalışma, Türkiye'de 70'ler ve 90'lardaki şiddet eylemlerinin benzeşen ve farklılaşan yönlerini sorunsallaştırmaktadır. Bu açıdan, sıklıkla 2000'li yıllar ve devamında da 90'lara geri dönme endişelerinin siyasi tartışmaların merkezinde yer aldığı günümüzde, bu dönemlerde şiddet eylemlerini değerlendiren bu çalışmanın, günümüz siyasetini kavramak açısından da önem kazandığı düşünülmektedir

BİRİNCİ BÖLÜM

BİR OLGU OLARAK POLİTİK ŞİDDET

Şiddet, birbirinden farklı biçimlerde gündelik hayatımızın içerisinde var olan bir kavramdır. Kimilerine göre varoluşsal bir dürtü olduğu söylene de toplumsal yapı veya içinde bulunulan koşulların insanı şiddete yönlendirdiğine dair düşünceler mevcuttur. Çalışmanın birinci bölümünde, şiddet kavramı genel hatlarıyla ele alındıktan sonra çalışmanın kuramsal temelini oluşturan politik şiddet ele alınacaktır.

I. ŞİDDETİ TANIMLAMAK

Şiddet, birbirinden farklı biçimlerde gündelik hayatımızın içerisinde var olan bir kavramdır. Kimilerine göre varoluşsal bir dürtü olduğu söylene de toplumsal yapı veya içinde bulunulan koşulların insanı şiddete yönlendirdiğine dair düşünceler mevcuttur. Çalışmanın birinci bölümünde, şiddet kavramı genel hatlarıyla ele alındıktan sonra çalışmanın kuramsal temelini oluşturan politik şiddet ele alınacaktır.

Şiddet kelimesinin etimolojik kökeni “violence” sözcüğüne dayanmaktadır. Etimolojik açıdan sözcüğün kökenine bakıldığında, Latince “Violentia” ve “Violare” den” türediği görülmektedir. Bu kavramlardan, “Violentia”; “şiddet, sert ya da acımasız kişilik, güç” anlamına gelmektedir. “Violare” ise; “şiddet kullanarak davranmak, değer bilmemek, (kurallara) karşı gelmek” anlamlarında kullanılmaktadır.¹¹ Her iki kavram da “Vis” kelimesiyle ilişkilidir. “Vis”, “güç, erk, şiddet, bedensel güç kullanımı demek olduğu gibi, nitelik, bolluk, öz ya da bir şeyin asıl yapısı anlamlarına da gelmektedir.” Ayrıca “Vis”, bir nesne veya cismin içerdiği gücü ifade etmekle birlikte gücünü kullanma olasılığı yani “etkinlik, değer, yaşam gücü” gibi anlamlarda da kullanılmaktadır.¹² Tanımlamaya bakıldığında şiddet, cisim ya da nesnesin kendinde bulunan gücü herhangi bir şeye karşı kullanması sonucunda ortaya çıkmaktadır. Varlıkların; doğasının bir parçası olan “Vis”, tek başına hiçbir

¹¹ Yves Michaud, Şiddet, çev. Cem Muhtaroglu, 1991, s.5.

¹² Michaud, s. 5-6.

anlam ifade etmemektedir. Ancak, belirli sınırları aştığı zaman şiddete dönüşmektedir.¹³

Şiddet sözcüğünün Türkçeye Arapça'dan geçtiği düşünülmektedir. Şemsettin Sami tarafından yazılan Kamus-i Türki'ye bakıldığında şiddet; “sert ve katı davranış, kaba kuvvet kullanma” anlamlarına gelmektedir. Ali Püsküllüoğlu'nun Türkçe sözlüğünde ise şiddet; “karşıt durumda, görüşte olanlara kaba kuvvet kullanma, sert davranma, sertlik” gibi kavramlarla tanımlanmıştır. Şiddet olayları ise; “insanları sindirmek, korkutmak için yaratılan olay ya da girişimler” olarak açıklanmaktadır.¹⁴ İlhan Ayverdi tarafından yazılan Misalli Büyük Türkçe sözlüğe bakıldığında şiddet; “tabi halinden daha fazla olma hali, aşırılık, fazlalık, meseleleri uzlaşma yoluyla değil kaba kuvvet yolu kullanarak halletmeye kalkışma, sıkıntı, zorluk, mihnet ve meşakkat” şeklinde tanımlanmıştır.¹⁵ Şiddet kelimesinin yabancı dillerdeki anlamlarına bakıldığında, Fransızca'da şiddet; “bir kişiye güç ve baskı uygulayarak isteği dışında bir şey yaptırmak, şiddet uygulama anlamı, duyguların kabaca ifade edilmesine doğal eğilim, bir şeyin karşı konulamaz gücü ve bir eylemin hoyrat yapısı” ifadeleriyle tanımlanmıştır.¹⁶

Şiddet kavramı genellikle, bedensel gücün belirli bir sınırın üzerinde kullanılmasıyla ilişkilendirilmektedir. Başka bir deyişle, güç kullanımı belirli bir sınırı geçtiği zaman şiddet açığa çıkmaktadır. Bu sınır kimi zaman siyasi ve hukuki yapılar aracılığıyla belirlenirken, kimi zaman da toplumsal örf ve adetlere göre belirlenir. Sonuç olarak “gücün belirlenen sınırları aşma” durumu, verili kuralların çiğnenmesi halinde ortaya çıkmaktadır.¹⁷ Şuana kadar aktarılan şiddet tanımlamalarında hareketle, güç ve şiddet arasında diyalektik bir ilişki olduğu çıkarsanabilir.

¹³ Salih Akkanat, “Şiddet ve İktidar: Şiddetin ‘Meşruiyet’inden ‘Meşruiyet’in Şiddetine,” (Danışman: Ali Vahit Turan), *Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi*, 2011, s.13.

¹⁴ Artun Ünsal, “Genişletilmiş Bir Şiddet Tipolojisi”, *Cogito Dergisi*, Sayı 6-7 Bahar Kış 1996, s.29.

¹⁵ İlhan Ayverdi, *Misalli Büyük Türkçe Sözlük*, 1.Bs, Ocak 2010, s.1170.

¹⁶ Michaud, s.5.

¹⁷ Akkanat, s.14.

Şiddet üzerine araştırmalarda bulunan John Keane şiddeti “bir grubun veya bireylerin başkalarının bedenlerine yönelttiği şok, çürük, çizik şişme ya da baş ağrısından kırılmış kemiklere, kalp krizlerine kol ve bacakların yitirilmesine, hatta ölümü dek uzanan bir dizi sonucun ortaya çıkmasına neden olabilecek nitelikteki istenmeyen fiziksel müdahale” olarak değerlendirmektedir.¹⁸ Yine bu konuyu ele alan bir başka kuramcı Yves Michaud, şiddeti şu şekilde ele almaktadır;“(…) bir karşılıklı ilişkiler ortamında tarafların biri veya birkaçı doğrudan veya dolaylı, toplu veya dağınık olarak diğerlerinin bir veya birkaçının bedensel bütünlüğüne veya törel (ahlaki\moral\manevi) bütünlüğüne veya mallarına veya simgesel ve sembolik ve kültürel değerlerine, oranı ne olursa zarar verecek şekilde davranırsa, orada şiddet vardır.”¹⁹ Kuramcıların şiddet tanımlamaları da güç ve şiddet arasındaki diyalektik ilişkiyi doğrular nitelikte olduğu söylenebilir.

Şiddet dar ve geniş açılardan da tanımlanmaktadır. Dar anlamıyla şiddet; fiziksel eylemlerin daha etkili olduğu bir perspektiften tanımlanır. Bir başka ifadeyle, kişilerin; başka bireylerin sağlıklarına, bedensel bütünlüklerine ve bireysel özgürlüklerine karşı yönelttikleri sert ve acı verici eylemler olarak tanımlanır. Ayrıca bireyin kendisine yönelttiği, intihar gibi şiddet eylemleri de dar anlamda şiddet tanımlaması içerisinde yer almaktadır.²⁰ Geniş anlamda şiddet ise; dolaylı yoldan gerçekleşen şiddettir. İnsanlar üzerindeki bedensel ve ruhsal etkileri net olarak ölçülemese de, geniş anlamda şiddet dolaylı şekilde hissedilen baskılardır. Medya terörü, işsizlik, ekonomik şiddet, enflasyon sorunu, çevre kirliliği gibi sorunlar dolaylı şiddete örnek verilebilir.²¹

Şiddet sınıflandırmaları genellikle, dar ve geniş anlamda şiddet arasındaki ayrıma dayanmaktadır. Artun Ünsal’a göre şiddetin dar tanımıyla yetinmek, kavrama belirli bir açıklık sağlasa da, kavramın tam olarak anlamını karşılamamaktadır. Dar anlamda şiddet, doğrudan gerçekleşen şiddet olaylarını kapsamaktadır. Toplumsal gelişmelerin ve sistemin getirdiği zararlar dar anlamdaki tanımlamada göz ardı

¹⁸ John Keane, Şiddetin Uzun Yüzyılı, çev. Bülent Peker, 1. Bs Aralık 1998, s.68.

¹⁹ Michaud, s.8-9.

²⁰ Ünsal, s.31.

²¹ Ünsal, s.33-34.

edilmektedir. Örneğin; ekonomik şiddet çoğunlukla şiddet sınıflandırılmaları içerisinde sayılmamaktadır. Ekonomik şiddet, her türlü mala verilen zarar anlamında, bireye yönelik olan fiziksel şiddetten ayrılmaktadır. Fakat kırsal bir alanda düşman olan iki ailenin, birbirinin hayvanına veya tarlasına zarar vermesi, insana yönelik dolaylı bir şiddet olarak kabul edilebilir.²² Bunun yanı sıra “medya terörü”, “yargısız infaz” gibi kavramlar son yıllarda Türkiye’de kullanılmaya başlanmıştır. Bir başka perspektiften, ormanların hızla tüketilmesi çarpık kentleşme veya şehirlerin havasının sürekli kirletilmesi, dolaylı şiddet olarak görülebilir. 20-30 yıl öncesine kadar hayati olarak görülmeyen konular, günümüzde birer şiddet ögesi olarak karşımıza çıkmaktadır. Yukarıda verilen “ekonomik şiddet, medya terörü, orman tahribatı” gibi konular bu duruma örnek olarak gösterilebilir. Kısaca toplum değişime uğradıkça şiddet kavramı da kendini yenileyerek farklı şekillerde karşımıza çıkmaktadır.²³ Bu bağlamda şiddet kavramı, ruhsal veya fiziksel tehdit oluşturan ve toplumun konjonktürel durumuna göre çeşitlilik gösteren eylemler olarak değerlendirilebilir.

Toparlanırsa şiddet, bireyin ya da bir grubun, kendi gücünü belirli sınırların üstünde kullanarak başkasına zarar vermesi anlamında kullanılmaktadır. Bu tipteki eylemler başkalarına hem fiziksel hem de ruhsal olarak zarar verebilir. Kısaca bireyin manevi bütünlüğüne ya da fiziksel varlığına yönelik tehdit oluşturan her eylem, şiddet eylemi olarak değerlendirilmektedir. Bu genel girişten sonra, bir sonraki başlıkta şiddet kavramına yönelik tipolojiler değerlendirilecektir.

II. ŞİDDETE YÖNELİK TİPOLOJİLER

Şiddet kavramı, birçok farklı değişkeni içerisinde barındırmaktadır. Bundan dolayı çeşitli biçimlerde sınıflandırılabilir. Bu sınıflandırmalardan biri, kişiliğe göre şiddettir. Bu sınıflandırmada, eylemcinin şiddeti bireysel veya kolektif olarak gerçekleştirip gerçekleştirmemesine göre bir ayrıma gidilir. Kolektif şiddette, bireysel şiddetten farklı olarak belirli topluluğa (mafya, siyasi örgüt, çete) ait olma durumu söz konusudur. Başka bir sınıflandırmaya göre, şiddetin kaynağı güdülemelerdir.

²² Ünsal, s.32-33

²³ Ünsal, s.33-34.

Güdülemeler, töre cinayetleri, katlanılamaz duruma gelen baskılar, namus meselesi adı altında işlenen cinayetler, bireylerin hayatla ilgili ekonomik beklentileri vb. nedenlerden ortaya çıkmaktadır.²⁴ Bir başka açıdan şiddet, suça yönelik olup olmamasına göre sınıflandırılabilir. Adam öldürme, gasp, taciz, yağmacılık, soykırım gibi eylemler, suç teşkil eden şiddet örnekleridir. Diğer taraftan, bazı ülkelerin toplumsal geleneklerinden kaynaklanan, suç sayılmayan dolaylı şiddet biçimleri de bulunmaktadır. Sürekli enflasyon, fakirlik ve eğitimsizlik, liyakatsizlik, politik nedenlerle insanları göçe zorlama vb. nedenler suç sayılmayan şiddet biçimleridir.²⁵

Fransız araştırmacı Jean-Claude Chesnais, uluslararası polis örgütü Interpol’ü temel aldığı tipolojisinde şiddeti; özel şiddet ve kolektif şiddet olmak üzere iki başlık altında toplamıştır. Bu başlıklardan özel şiddette, cürümsel ve cürümsel olmayan şiddet şeklinde sınıflandırılmıştır. Cürümsel şiddet de, kendi içerisinde üç kısma ayrılmıştır. Sınıflandırmanın ilk kısmında ölümlerle neticelenen şiddet olayları bulunmaktadır. Zehirlenme, adam öldürme, suikastlar vb. olaylar bu kısma örnek teşkil etmektedir. Ayrımın ikinci kısmında, fiziksel şiddet olayları bulunmaktadır. Kasıtlı darbe ve yaralama gibi şiddet olayları bu bağlamda değerlendirilmektedir. Sınıflandırmanın son kısmında ise, cinsel şiddet olayları yer almaktadır. Chesnais, cürümsel olmayan şiddeti iki başlık halinde incelemektedir. Bu başlıklardan ilki, yaşanan intihar olaylarını içermektedir. İkinci başlıkta ise, kaza nedeniyle yaşanan şiddet olayları bulunmaktadır.²⁶ Chesnais, özel şiddetten ziyade, kolektif şiddeti daha fazla önemsemektedir. Ona göre kolektif şiddet temel olarak üçe ayrılmaktadır. İlki, yurttaşların iktidara karşı uyguladığı şiddettir. Bunlar “terör, grev ve ihtilallerdir”. İkincisi ise, iktidarın topluma uyguladığı şiddettir. Bu şiddet tipi, iktidar terörü ve kapitalist şiddet olarak tanımlanmıştır. Son kolektif şiddet tipinde ise, savaşlar yer

²⁴ Doğu Ergil, “Şiddetin Kültürel Kökenleri”, *Bilim ve Teknik Dergisi*, Şubat 2001, s.40.

²⁵ Ergil, s.40.

²⁶ Necmettin Özerkmen, “Toplumsal Bir Olgu Olarak Şiddet”, *Akademik Bakış Uluslararası Hakemli Sosyal Bilimler Dergisi*, Ocak- Şubat 2012, s.6.

almaktadır.²⁷ Amerikalı siyaset bilimci Harold Leonard Nieburg, Fransız filozof Jean-Marie Domenach ve siyaset bilimci Fred R. von der Mehden, şiddete yönelik geliştirdikleri tipolojilerde siyasal (politik) şiddeti ayrı bir başlık altında incelemişlerdir.

Fransız filozof Jean-Marie Domenach şiddeti; psikolojik, ahlaki ve siyasal olmak üzere üç farklı açıdan ele almıştır. Psikolojik şiddeti; anlamsız bir görünüş alan ve genellikle güç patlaması olarak yorumlamıştır. Ahlaki ve siyasal şiddeti ise; iktidar ve şiddet ekseninde ele almıştır. Ona göre iktidarı elde etmek ya da iktidarı illegal amaçlar için kullanmaya çalışırken zora başvurmak bu kategorilerde yer almaktadır.²⁸

Harold Leonard Nieburg'a göre ise siyasal şiddet, "amacı, hedefler ve kurbanlar seçimi, çevreleyen koşulları, uygulamaya koyuluşları ve etkileri siyasal anlam taşıyan veya taşıyabilecek, yani toplumsal sistem üzerindeki sonuçlar doğurabilecek bir uzlaşma durumunda ötekilerin davranışını değiştirmeye yönelik, karıştırıcı, yıkıcı, zarar verici eylemlerdir."²⁹

Siyasal bilimci Fred R. von der Mehden şiddeti altıya ayırmıştır; İlk grupta ülke kültüründen kaynaklanan şiddet olayları yer alır. Bu grup, ülke içerisinde yer alan etnik, inançsal, bölgesel çeşitlilik içerisinde, çıkar mücadelesinin asırlardır devam ettiği bir ortamda, yabancı düşmanlığı, sevgi ve nefret duygularının karışımı sonucu ortaya çıkan şiddet olaylarını kapsar.³⁰ Bu şiddet grubuna Türk siyasal yaşamından örnek verecek olunursa, 90'lı yıllardaki, mezhep, din ve etnisite temelli kutuplaşmalar örnek verilebilir. 90'larda toplumda İslamcı-Laik, Alevi-Sünni, Türk-Kürt gibi ayrışmalar ve kutuplaşmalar yaşanmıştır.³¹ Bu dönemdeki şiddet olayları bu kutuplaşmaların etrafında meydana gelmektedir. Mehden'in şiddet sınıflandırmasında

²⁷ Özerkmen, s.6.

²⁸ Ruşen Keleş-Artun Ünsal, "Kent ve Siyasal Şiddet", Cogito Dergisi, Sayı 6-7, Bahar Kış 1996, s.92

²⁹ Keleş ve Ünsal, s.91.

³⁰ Keleş ve Ünsal s.92

³¹ A. Uysal, 90'larla Hesaplaşma: Bir On Yılın Siyasal ve Toplumsal Yapısını Yeniden Düşünmek, Ayşen Uysal (edt), İsyan Şiddet Yas, 1.bs, Ankara 2016, s.16.

ikinci grupta, “devrimci hareketler ve karşı devrimci hareketler” yer almaktadır.³² İkinci gruptaki şiddet olaylarına, Türkiye’de 60’lı yılların sonunda etkin olan ve büyük ölçüde 70’li yıllara da sirayet eden öğrenci hareketleri örnek verilebilir. Öğrenci hareketleri bu dönemde sistem karşıtı bir hedefle ortaya çıkmıştır. 68 kuşağı ve onun devamcısı 78 kuşağı olarak adlandırılan gruplar karşıt siyasi fraksiyonlar tarafından şiddete maruz kalmıştır.

Mehden, sınıflandırmasının üçüncü kısmına askeri müdahalelerin neden olduğu şiddet eylemlerini yerleştirmiştir.³³ Bu duruma Türk siyasal hayatında en önemli örnek olarak 12 Eylül darbesi gösterilebilir. Darbe sonrasında sol ve sağ cenahtan birçok insan cezaevlerinde şiddete uğramıştır.³⁴ Mehden şiddet sınıflandırmasının dördüncü bölümüne “öğrenci eylemlerini” yerleştirmiştir.³⁵ Bu bölüme, 1968 yılında öğrencilerin gerçekleştirdiği altıncı filo protestosu başta olmak üzere pek çok protesto eylemi örnek olarak gösterilebilir. Bu protesto öncesi ve sonrasında birçok şiddet olayı yaşanmıştır.³⁶ Sınıflandırmanın beşinci kısmına “ayrılıkçı eylemler” yerleştirilmiştir. Bu kısma örnek olarak, Türkiye’nin 90’lı yıllarındaki temel meselelerinden birinin terör olduğu düşünüldüğünde, PKK kaynaklı şiddet eylemleri verilebilir. Mehden’in sınıflandırmasının son kısmında “seçim dönemlerinde patlak veren eylemler” yer almaktadır.³⁷ Buna örnek olarak 70’li yılların ortasında verilen erken seçim kararı ve bunun devamında gerçekleşen şiddet olayları gösterilebilir. 4 Nisan 1977’de alınan erken seçim kararının akabinde, 1 Mayıs 1977’de işçi sınıfının organize ettiği 1 Mayıs mitingine saldırılar düzenlenmiştir. Bu saldırılarda, birçok insan ezilerek veya kurşunlanarak hayatını kaybetmiştir. Dönemin devamında da birçok siyasiye yönelik

³² Keleş ve Ünsal, s.92

³³ Keleş ve Ünsal, s.92

³⁴ Güngen, s.331

³⁵ Keleş ve Ünsal, s.92

³⁶ G. Atılgan, Sanayi Kapitalizminin Şafağında, Güney Atılgan, Cenk Saraçoğlu, Ateş Uslu, (yay. haz), Osmanlı’dan Günümüze Türkiye’de Siyasal Hayat, 3.bs, İstanbul 2016, s.619

³⁷ Keleş ve Ünsal, s.92

suikast girişimi gerçekleştirilmiştir. Bu şiddetin sürekliliği 12 Eylül darbesiyle eklemlenmiştir.³⁸

Şiddet sınıflandırmalarına; bakıldığında hemen hemen her şiddet kategorisi, Türkiye'nin 70'li ve 90'lı yıllarında yaşanmış şiddet olaylarından örneklerle ele alınabilmektedir. Dolayısıyla, söz konusu tarihsel dönemlerde politik şiddetin hem siyasal yaşamın hem de toplumsal ve gündelik yaşamın merkezine yerleştiğini ortaya koymaktadır. Bu nedenle, farklı tipolojilerdeki politik şiddet kategorisini burada ele aldıktan sonra, bir sonraki başlıkta politik şiddet farklı kuramcılarının yaklaşımlarından hareketle daha ayrıntılı olarak ele alınacaktır.

III. POLİTİK ŞİDDET

Politik şiddet, siyaset ve şiddet arasındaki diyalektik ilişkinin yansıması olarak düşünülebilir. Başka bir deyişle, iktidarın siyasal gücünü yasal sınırları aşarak kullanması olarak da tanımlanabilir. Meşruiyet sınırı, toplumun kabul ettiği normlara dayanır. Politik şiddet birçok farklı nedenden meydana gelmektedir. Necmettin Özerkmen “Toplumsal Bir Olgu Olarak Şiddet” adlı makalesinde şiddeti yaratan unsurlar arasında birçok politik nedene yer vermiştir. Bunlar; “demokrasinin iktidarcı veya muhalefetçi yozlaştırılması, siyasete karşı gelişen güven bunalımı, partilere ve politikacılar karşı olan güvensizlik, tepeden inmece siyasi gelenek, mevcut siyasal yapının sorun çözücü ve adil olduğuna olan inancın yitirilmesi, farklı fikirlere olan negatif yaklaşım, dogmatik düşünceler, kültür bunalımı” olarak sıralanmıştır.³⁹

Politik şiddetin tarihçesine bakıldığında, modern devletin inşa edildiği, 16. ve 17. yüzyılda, Niccolo Machiavelli ve Thomas Hobbes'un iktidar ve şiddet arasındaki ilişkiyi incelediği görülmektedir. Bu bağlamda, politik şiddet ve iktidar arasındaki ilişkinin kökenleri, 16. yüzyıla kadar gitmektedir. Machiavelli'nin asıl amacı, İtalya'da ulusal birliğin sağlanması ve devletin inşa edilmesidir. Bu amacın gerçekleştirilebilmesi için, tüm güçleri tek başına elinde tutan bir hükümdara ihtiyaç

³⁸ Aydın ve Taşkın, s. 280-281

³⁹ Özerkmen, s.12-14.

duyulmaktadır. Machiavelli “Prens” adlı eserinde hükümdarın nasıl davranması gerektiği konusunda açıklamalarda bulunur. Machiavelli’ye göre; “eğer tebasının birlik ve sadakati söz konusu ise bir prens asla kendisine zalim denecek diye çekingen davranmamalıdır. Aşırı merhametli olmak yüzünden cinayet ve çapulculuğa yol açan kargaşaya göz yummaktansa az sayıda ibret olacak ceza vermek çok daha merhametlice bir davranış sayılır.”⁴⁰ Machiavelli, hükümdarın şahsında iktidarın başvuracağı şiddeti meşrulaştırmış, devlet ve güç odaklı bir düzenin varlığını savunmuştur. Kısaca Machiavelli, iktidar ve şiddetin uzlaşısı içerisinde olduğu bir devlet idaresini olumlamıştır.

Thomas Hobbes ise, iktidarın tek elde toplanması gerektiğini ve şiddet araçlarının kullanımının meşrulaştırılmasını doğaüstü bir kurguda aktarmıştır.⁴¹ Hobbes, devletin olmadığı toplum düzeninin nasıl olacağını aktarmak için doğa durumu varsayımına başvurur. Hobbes’a göre “devlet olmadıkça herkes herkese karşı daima savaş halindedir.” Yani devletin olmadığı her durum kaos yaratır, yani doğal savaş halidir. Savaş halinde kimse güvende değildir.⁴² Hobbes güvenliğin doğal hukukla sağlanacağına inanmamaktadır.⁴³ Ona göre, toplumu saldırılardan korumanın ve refah içerisinde yaşatmanın tek yolu, toplumun tüm gücü ve iktidarını tek bir iradeye teslim etmesidir. Teslim edildikten sonra meydana çıkan güç, Latince “Civitas” veya ölümlü tanrı olarak adlandırılan devlettir.⁴⁴ Hobbes’un devlet iktidarına yönelik değerlendirmeleri, Machiavelli’nin devlet kurgusuna benzemektedir. Machiavelli gibi Hobbes da iktidarı kutsayan bir düşünce içerisinde. Yine her ikisi de, iktidarı korku ve güvenlikle özdeşleştirmiştir. Hobbes’un önerdiği devlet yapısında, şiddet ve iktidarın diyalektik bir kurduğu söylenebilir. Ancak Machiavelli,

⁴⁰ Machiavelli, Prens, Çev. Nazım Güvenç, 2.bs, 1994, s.105.

⁴¹ Emel Bayrak, Şiddet Tekelinin Tarihsel Gelişimi ve Bugüne Dair Notlar, *Ankara Üni Hukuk Fakültesi Dergisi*, 68(1), s.66.

⁴² Thomas Hobbes, Leviathan, Çev. Semih Lim, 6.bs, 2007 s.94.

⁴³ Hobbes, s. 127.

⁴⁴ Hobbes, s.130.

iktidarı tek kişinin şahsında ele alırken Hobbes daha geniş bir perspektiften ele almaktadır.

İktidar ve şiddet arasındaki ilişkiye dikkat çeken bir başka düşünür Max Weber'dir. Weber, devleti tanımlarken şiddet olgusunu da değerlendirmektedir. Weber devleti; “belli bölge içinde fiziksel şiddetin meşru kullanımını tekelinde bulunduran insan topluluğu” şeklinde tanımlamıştır.⁴⁵ Weber'in devlet anlayışın da iktidarların sürdürülebilmesi için meşru şiddete başvurulabilir. Weber'ci bir devlet anlayışında, devlet şiddet uygulama yetkisine sahip olduğu için toplum üzerinde her türlü kararı uygulama yetkisine de sahiptir.⁴⁶ Bu bağlamda devlet, bireyin her türlü özgürlük alanına siyasi gücünü kullanarak müdahale edebilmektedir. Weber'in devlet tanımına benzer bir tanımlı da Charles Tilly yapmıştır. Tilly, devleti; “tanımlanmış bir toprakta temel yoğunlaşmış zor araçlarını elinde tutan ve bazı bakımlardan aynı topraklardaki öteki örgütlenmelerin üstünde öncelik hakkına sahip olan özgün örgütlenme” şeklinde açıklamıştır.⁴⁷ Tilly, Weber'den farklı olarak iktidarların şiddete başvurmalarını meşru görmemektedir. Tilly, Avrupa'da devletin oluşumu sürecindeki zor ilişkilerini incelemektedir. Ona göre zor, bireylerin kendilerine veya mallarına zarar verebilme potansiyeli olan tüm uygulamaları kapsamaktadır. Zor araçları arasından silah gücü öne çıkmaktadır. Tilly'e göre, Avrupa'da zor konusunda uzman iki sınıf bulunmaktadır. Bu sınıflar askerler ve feodal beylerdir. Ona göre bu iki sınıf zaman içerisinde ittifak oluşturup, devletlerden yetki alarak Avrupa'nın önde gelen yönetici sınıfını oluşturmuşlardır.⁴⁸

Görüldüğü gibi, ele alınan kuramcılarda ortak olan nokta siyasi iktidarın yapılanmasını analiz ederken şiddet kavramına başvurmalarıdır. Bu bağlamda, devlet yapısında şiddet ve iktidar arasında uzlaşa bulunuyorsa, orada politik şiddetin varlığından söz edilebilmesi olanaklıdır. Bu girişten sonra, alt başlıklarla politik şiddet

⁴⁵Bayrak, s.60.

⁴⁶ Nur Vergin, *Siyaset Sosyolojisi Kavramlar, Tanımlar, Temel Yaklaşımlar*, 16.bs, 2018, s.145.

⁴⁷ Charles Tilly, *Zor Sermaye ve Avrupa Devletlerinin Oluşumu*, çev. Kudret Emiroğlu, 1.bs, Ağustos 2001, s.225.

⁴⁸ Hakan Şahin, *Tarihsel Süreçte Savaşların Devletin Oluşumu ve Dönüşümündeki Rolü, Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, S.24, 2016, s.91.

kavramını sadece devletin ya da genel anlamda iktidarın halk üzerinde uyguladığı şiddetten farklı olarak başka parametrelerle inceleyen kuramcıların yaklaşımları ele alınacaktır.

A. Carl Schmitt (1888-1985)

Alman hukuk profesörü ve siyaset kuramcısı olan Carl Schmitt iktidar ve siyaset arasındaki ilişkiyi farklı açılardan analiz etmiştir. Schmitt ilk olarak siyaset ve devlet kavramlarının birbirlerinden bağımsız olduklarını söylemiştir. Ona göre siyaset, devletten daha önce var olan; yani insanlık tarihi kadar eski, dolayısıyla devletten daha geniş bir kavramdır. Schmitt'e göre, devlet yok olsa da siyaset varlığını sürdürmeye devam edecektir. Devlet ve siyaset her ne kadar ayrı birer kavram olarak değerlendirilse de, Schmitt devletin siyaseti içermesi gerektiğini söyler. Ona göre, bir ilişkinin siyasetle; yani devleti de içeren iktidarla ilişkili olup olmadığı veya bir olayın siyasal olup olmadığı “dost-düşman” ayrımı üzerinden belirlenmektedir.⁴⁹

Siyasal eylem ve siyasal içgüdüleri ifade etmekte, kullanılabilecek en tikel siyasal yöntem de dost-düşman ayrımıdır.⁵⁰ Dost- düşman ayrımı, siyaset ve iktidarın doğasına göre belirlenir. Politika, görece özerk bir alan olduğundan, lokal ve coğrafi özelliklere göre dost ve düşmanın nitelikleri de değişebilmektedir. Örneğin, ahlak kavramına bakıldığında sınırları iyi-kötü perspektifinde net şekilde çizilmiştir. Ancak dost-düşman ayrımı, dostun veya düşmanın kim olacağı noktasında karar verici mekanizma tarafından değişebilecek bir kavramdır. Bu bağlamda, dost-düşman ayrımı, toplumu oluşturan nesnel alanlardan ayrılmaktadır.⁵¹

Schmitt'e göre dost-düşman ayrımı “bir bağın ya da ayrılığın, bir birleşme ya da ayrışmanın en uç yoğunluk derecesini” ifade etmektedir. Ayrıca Schmitt siyasal karşıtlığın en uç ve yoğun hissedilen noktasının dost-düşman karşıtlığı olduğunu belirtmiştir. Schmitt'e göre siyasal düşmanın ahlakının kötü olması, estetik olarak çirkin olması önemli değildir. Ona göre önemli olan siyasal düşmanın “öteki, yabancı

⁴⁹ Vergin, , s.112-113.

⁵⁰ Carl Schmitt, Siyasal Kavramı, çev. Ece Göztepe, 4.bs, Şubat 2018, s.57.

⁵¹ Schmitt, s.57.

olmasıdır.”⁵² Schmitt’in bu cümlelerinden, siyasal düşmanı ayırt ederken kötü veya zararlı olmasından ziyade varoluşsal anlamda bir öteki ve tehdit unsuru olmasının daha önemli olduğunu anlaşılmaktadır.

Schmitt dost-düşman ayrımının asıl sonucunun gerçek bir fiziksel mücadelenin ardından görülebileceğini söylemiştir. Ona göre düşmanlık; ötekinin varoluşsal olarak kötülenmesi sonucu ortaya çıkar. Bu kötülenme sonucu savaş meydana gelir. Yani savaş düşmanlıktan doğmaktadır. Schmitt’e göre savaş, düşmanlığın en maksimum olduğu noktada yaşanan durumdur. Ayrıca düşman, varlığını sürdürdüğü sürece, savaş da ihtimal dâhilindedir.⁵³ Schmitt için politikada başarı, düşmanla olan barış ya da anlaşmanın yapıldığı anlar değildir. Ona göre başarı, “düşmanın tüm somut gerçekliğiyle tanındığı anlardır.” Schmitt, politikanın temelini uzlaşmadan ziyade savaş ve çatışma olarak görmüştür.⁵⁴

Schmitt’e göre; inançsal, ahlaki, iktisadi, etnik zıtlıklar kişileri dost ve düşman olarak ayırabilecek kadar güçlü ise toplumda politik bir mücadele doğar. Schmitt’in yaklaşımına göre, toplumu oluşturan değerler ve bu değerleri temsil eden kişiler her ne kadar doğrudan politik değilse de, süreç içerisinde ötekileştirme ve düşmanlaştırma dinamiklerinin de etkisiyle siyasal bir mekanizmanın içerisinde yer alabilirler. Bu duruma örnek olarak; 90’lı yıllarda din ve mezhep üzerinden gerçekleşen şiddet olayları gösterilebilir.⁵⁵

Schmitt, iktidarın düşman tarafından tehlikeye düşürüldüğü ve kendini savunmak durumunda kaldığı; savaş anlarında politikleştiğini belirtir. Ona göre reel şiddet olasılığı, siyasetin özünü oluşturur. Politik mücadele, sadece devletler arasında değil, devletin kendi içerisinde de meydana gelebilir. Egemen güç bu tip durumlarda, topluma karşı siyasi bir yalnızlık yaşamaktadır. Bundan dolayı Schmitt’e göre tüm devletlerin içerisinde, “Yunan cumhuriyetlerinde polemios, Roma devlet hukukunda

⁵² Schmitt, s.57-60.

⁵³ Schmitt, s.63.

⁵⁴ Han, s.49.

⁵⁵ Schmitt, s.67.

hostis olarak bilinen ‘düşman ilan etme’ ” kurumları bulunur. Bu kurumlar, “hakir görme, sürgün, hors-la-loi, yani hukuk dışına çıkarma ve sacratio, kurban etme” biçiminde hareket ederler.⁵⁶

Schmitt’e göre siyasal şiddet, siyasetin ruhunu ve kimliğini oluşturan bir politikadır. Onun oluşturduğu bu politika fazlaca yıkıcı enerji üretmektedir. Üretilen bu enerji içeriye doğru güçlendirici etki yaparken, dışarıya doğru şiddet biçiminde çıkmaktadır. Schmitt’in kurduğu siyaset ve şiddet ilişkisinde, siyasetin şiddetten beslendiği söylenebilir. Egemen gücün şiddetle kurduğu bu pozitif ilişki, ötekileştirilen kişi ve grupların üzerinde uygulanmaktadır.⁵⁷

Schmitt, her şeyin olağan akışında devam ettiği durumlarda siyaset üzerine düşünce üretmeye gerek duyulmadığını belirtmiştir. Ona göre siyaseti düşünmek, tüm kuralların sorgulandığı, her şeyin ihtimal dahilinde olduğu olağanüstü hal dönemlerine özgü bir zihinsel uğraştır.⁵⁸ Schmitt olağanüstü halleri “istisna hali” olarak değerlendirmiştir. “Siyasi İlahiyat” adlı eserinde bu konuyu işleyen Schmitt, kitabına şu cümleyle başlar; “egemen olağanüstü hale karar verendir.”⁵⁹ Onun olağanüstü hal ile belirttiği, olağanüstü hal kararnameleri ve sıkıyönetim uygulamaları değildir. Schmitt’e göre olağanüstü hal, olağanüstü önlemler alınmasına sebep olan her türlü; kritik, acil, siyasi ya da ekonomik kaos durumudur.⁶⁰

Schmitt’in düşünceleri bakıldığında, iktidarın kendinden olmayı dışladığı, yani ötekileştirdiği bir iktidar düzeninden söz etmektedir. Çalışmada ele alınacak olan, Türkiye’nin 70’li ve 90’lı yıllarında toplumun yapısı değerlendirildiğinde, ötekileştirmenin siyasal ve toplumsal hayatta belirgin olduğu görülmektedir. Bu ötekiler; dinsel, mezhepsel siyasi vs. birçok sebeplerle ötekileştirilen muhalifleri

⁵⁶ Han, s.48.

⁵⁷ Han, s.52-53.

⁵⁸ Vergin, s.118.

⁵⁹ Carl Schmitt, Siyasi İlahiyat Egemenlik Kuramı Üzerine Dört Bölüm, Çev. Emre Zeybekoğlu, 2005, s.13.

⁶⁰ Sibel Yılmaz, “İstisna Hali” Üzerinden Bir Egemenlik Kavramı Tartışması Schmitt ve Agamben’in Teorileri Hakkında Bir Tartışma, *Türkiye Barolar Birliği Dergisi*, Eylül-Ekim 2017, S.132, s.385.

kapsamaktadır. Her iki dönemde de farklı grupların ötekileştirmenin öznesi olduğu görülmektedir. Örneğin, 70’li yıllarda Aleviler öne çıkarken, 90’lı yıllara gelindiğinde Kürtlerin ötekileştirmenin unsuru olduğu görülmektedir. Bu durum, çalışmanın ilgili kısımlarında çeşitlendirilerek incelenecektir.

B. Walter Benjamin (1892-1940)

Alman düşünür Walter Benjamin, siyaset ve şiddet ilişkisine hukuksal bir perspektiften **bakmıştır**. Egemen gücün, iktidarını sürdürebilmek için başvurduğu en önemli araçlardan birisi hukuktur. Bazı dönemlerde iktidarlar, toplum üzerinde hâkimiyet kurmak ya da baskılarını artırmak için hukuku kullanırlar. Bu bağlamda tahakkümcü iktidarların, hukuk ve şiddet arasında bir bağ kurduğu söylenebilir. Ancak hukuk ilkeleri her ne kadar şiddet aracılığıyla uygulansa da, şiddet hukuk için zorunlu bir şart değildir.⁶¹

Benjamin, şiddet ve hukukun iç içe geçtiği bir siyasal düzen ele alarak, şiddet üzerine kuramsal yaklaşımlara farklı bir perspektif sağlamaktadır. Benjamin’e göre hukuk, “iktidarın kendi hakkını öncelikle ve zorla alması” anlamına gelmektedir.⁶² Kendi döneminin Avrupa kıtasındaki hukuksal ilişkileri baz alan Benjamin, bir hukuk süjesi olarak kişilerin şiddete yönelerek elde edebileceği kazanımlar olsa bile, hukukun buna engel olduğunu ve sadece kendi gücünü gösterdiğini söylemiştir. Hukuk, doğası gereği bireylerin hedeflerine şiddet yoluyla ulaşmalarına müdahale etmektedir. Çünkü bireylerin şiddet aracılığıyla kazanacağı “doğal amaçlar ve hukukun ortaya koyduğu amaçlar” uyuşmamaktadır.⁶³ Dolayısıyla hukukun, bireyin şiddet yoluyla elde edebileceği kazanımlarına müdahalesinin temel nedeni “(...) bireylerin elindeki şiddeti, hukuku yok edecek bir tehlike olarak görmesidir.” Başka bir deyişle, şiddet

⁶¹ Han, s.57.

⁶² Han, s.57.

⁶³ Eda Çakmakaya, “Adalet Sorununa Bir Bakış: Walter Benjamin ve Jaques Derrida Bağlamında Yasanın Şiddeti Üzerine”, *Türkiye Adalet Akademisi Dergisi*, Yıl 9, S. 33, Ocak 2018, s. 542-543.

tekeli bireye karşı elde eden hukukun asıl amacı, hukuksal amaçlar korumak değil, kendini korumaktır.⁶⁴

Benjamin'e göre şiddet, tehditkâr bir şekilde ortaya çıkmaktadır. Ona göre şiddet, hukuk tarafında yenilgiye uğratılsa bile, toplum hukuka aykırılığa sempatiyle bakmaktadır. Benjamin, şiddetin hukuk karşısındaki bu üstünlüğünü işçilerin grev hakkı örneğiyle açıklamaya çalışmıştır. Ona göre, devletler haricinde şiddet kullanma hakkına sahip tek grup işçi sınıfıdır. Devlet işçi sınıfına, işverenleri ile anlaşmazlıklar yaşadıkları veya haklarıyla alakalı sıkıntıya düştüklerinde, kısaca tahammülün kalmadığı noktaya geldiği aşamada grev hakkı tanımıştır. Ancak grev hakkı, devlet ve işçi sınıfı açısından farklı anlamlara gelmektedir. Devletin düşüncesine göre “(...) işçi sınıfına ne şiddet hakkı tanımış, ne de işverenin dolaylı olarak uyguladığı varsayılan şiddetten kaçınma imkânı verilmiştir; şüphesiz bu itirazı doğrulayan ve işverene sadece bir ‘yüz çevirmeyi’ ya da ona ‘yabancılaşmayı’ ifade eden bir grev söz konusu olabilir.” İşçi sınıfına göre ise, “belli bazı amaçların gerçekleştirilmesi için şiddet kullanma hakkı tanır.”⁶⁵ İki görüş arasındaki bu zıtlık en fazla devrimci genel grevlerde ortaya çıkmaktadır. Genel grev sırasında işçiler grev hakkını öne sürerken, iktidar ise bu şekilde bir grev hakkının kastedilmediğini, işçilerin bu iddialarının hakkın suiistimal edilmesi anlamına geldiğini belirterek müdahale etmektedir. Hukukun yorumlanmasında belli çelişkiler mevcuttur. Buna göre; “(...) devlet, o zamana değin amaçlarını doğal amaçlar olarak tasnif edip kayıtsız kaldığı, kriz anında ise (devrimci genel grevde) düşmanca tavır takındığı şiddeti tanır.”⁶⁶ Benjamin'in bu analizinden şöyle bir çıkarım yapılabilir; egemen güç toplumsal bir gruba hukuksal bir açıdan bir hak tanımış olsa da, kriz anlarında bu hakkı yok sayarak şiddete başvurabilir. Bu durum, şiddetin hukukun üstünde bir güç olduğunu göstermektedir.

Benjamin iki şiddet tipi tanımlamıştır. Bunlardan ilki, hukuk kuran şiddettir. Hukuk kuran şiddet yeni bir yasa koymak ya da var olan yasayı uygulamak için

⁶⁴ Walter Benjamin, Şiddetin Eleştirisi Üzerine, Aykut Çelebi (haz), Şiddetin Eleştirisi Üzerine, çev. Ece Göztepe, 2.bs, Nisan 2014, s.23.

⁶⁵ Benjamin, s.23-24.

⁶⁶ Benajmin, s.24.

uygulanan şiddettir.⁶⁷ Bu şiddet biçimine, 15-16 Haziran Olaylarını örnek olarak gösterilebilir. Dönemin iktidar, 12 Haziran 1970’de sendikalar kanunda bir takım değişiklikler yapmıştır. Bu düzenlemelerle bazı sendikaların sindirilmesi amaçlanmıştır. İşçiler bu düzenlemelere karşı, 15-16 Haziran eylemlerini gerçekleştirmiştir. Özellikle 16 Haziran’da kolluk kuvvetleri yoğun şekilde şiddete başvurmuştur. İşçiler ve kolluk kuvvetleri arasında çıkan çatışmalarda, 162 kişi gözaltına alınmış, bir işçi ve üç poliste hayatını kaybetmiştir.⁶⁸ İkinci şiddet tipi ise yasa koruyucu şiddettir. Bu şiddet tipi yasanın sürdürülebilmesi adına iktidarın uyguladığı şiddettir.⁶⁹ Bu şiddet tipine örnek olarak, 12 Eylül darbesinin ardından gelen anayasanın, 90’lı yıllarda yoğun bir şiddetle karşılık bulması gösterilebilir.

Benjamin’in hukuk ve şiddetin iç içe olduğu bir siyasal düzen kurduğu söylenebilir. Bu siyasal düzen genellikle şiddetin hukuka üstün geldiği ve hukukun şiddeti meşrulaştırdığı bir düzendir. İnceleyeceğimiz dönemlere bakıldığında, hukuk ve şiddet ilişkisi önemli bir yer tutmaktadır. Özellikle 80 darbesinden sonra yürürlüğe giren 82 anayasası 90’lı yılları belirleyen dinamiklerden birisidir. 82 anayasasının, 90’lı yıllarda gerçekleşen şiddet olaylarının iktidar tarafından meşru kılınması için yasal bir dayanak olarak kullanıldığını söylenebilir. Bu bağlamda dönemi değerlendirirken, Benjamin’in çizdiği hukuk ve şiddet ilişkisi yol gösterici olacaktır.

C. Hannah Arendt (1906-1975)

Amerikalı siyaset bilimci Hannah Arendt, iktidar ve şiddet arasındaki diyalektik ilişkiyi incelemektedir. Kendisinden önceki düşünürlerin şiddet ve iktidar arasındaki ilişkiye bakış açılarını değerlendiren Arendt, farklı ideolojileri benimseyen kuramcılarının ortak bir noktada buluştuğunu söyler. Örneğin, C. Wright Mills “Tüm siyaset, iktidar mücadelesinden ibaretti; iktidarın nihai biçimi şiddettir” ifadelerini kullanmış ve Weber’den faydalanarak, “insanın insan üzerinde meşru olduğu iddia

⁶⁷ Çakmakkaya, s.544.

⁶⁸ Aydın ve Taşkın, s.192-193.

⁶⁹ Çakmakkaya, s.544.

edilen şiddet araçları yoluyla egemenlik kurması” şeklinde bir devlet tanımlaması yapmıştır.⁷⁰ Bu tanım, şiddet ve iktidar arasında kurulan mutabakatı göstermektedir.

Arendt, iktidar tanımı konusunu ele alan birçok düşünürü eleştiren radikal bir tavır sergilemiştir. Örneğin, Voltaire’e göre iktidar “ başkalarını benim tercih ettiğim biçimde eylemeye mecbur etmekten ibarettir.” Weber’e göre iktidar, “direnişe rağmen kendi irademi dayatabildiğim sürece her yerde mevcuttur.” Carl von Clausewitz’in savaş tanımı da iktidarı anımsatmaktadır; “düşmanı bizim istediğimiz gibi davranmaya zorlayan bir şiddet eylemi.” Strausz-Hupe’ye göre ise iktidar, “insanın insan üzerindeki iktidarını” belirtir.⁷¹ Arendt’e göre, tüm bu tanımların ortak noktası; iktidarın, itaat etmek ve kumanda etmek üzerine kurulmuş bir yapı olmasıdır. Ancak, iktidarın asıl işlevi komut etkililiği değildir. Şayet öyle olsaydı, “silahın namlusunda büyüyen iktidardan daha güçlü bir iktidar olamazdı.” Bu açıdan devlet, iktidarın elinde bir baskı aracı olarak kullanılırsa, bir şiddet örgütlenmesine dönüşür. Ancak bir siyasal iktidarı, salt bir şiddet örgütlenmesi olarak kavramak eksik ve hatalı olacaktır.⁷²

Arendt, iktidar ve şiddete yönelik yaptığı değerlendirmelerde, iktidarlara rakamlara şiddeti ise, araçlara dayalı bir olgu olarak açıklamıştır. Bireyi uyum içerisinde eyleme yetisine sahip iktidar, tek bir kişiden oluşmamaktadır. İktidar, birden fazla insanın bir araya gelerek oluşturduğu gruptan meydana gelmektedir. Bu grup bir arada olduğu sürece iktidar varlığını sürdürebilir. Arendt’e göre “bir kişinin iktidarda olduğunu söylediğimizde, aslında onun bir grup insan tarafından, onlar adına eyleme kudretiyle donatıldığına işaret etmiş oluruz.” Dolayısıyla, bu kudreti kaybettiğinde iktidarını kaybeder. Arendt’in ifadeleriyle, “iktidar sahibi/güçlü bir kişiden ya da ‘güçlü kişilikten’ söz ederken, zaten ‘iktidar’ sözcüğünü eğretileme (metaforik) olarak kullanıyoruz.” Ona göre, eğretileme kaldırıldığında ifade edilmek istenen şey esasında; “kuvvettir.” Diğer taraftan şiddet ise, iktidardan farklı olarak, çoğunlukla araçlara ihtiyaç duymaktadır. “Çünkü tüm başka alet edavat gibi şiddetin araçları da,

⁷⁰ Hannah Arendt, Şiddet Üzerine, çev. Bülent Peker, 2018, s.45.

⁷¹ Arendt, s.46-47.

⁷² Zafer Yılmaz, “Hannah Arendt’te İktidar ve Şiddet İlişkisi”, *Erzurum Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 1(1), Aralık 2015. s.200

doğal kuvveti çoğaltmak amacıyla tasarlanır ve kullanılır; ta ki gelişmelerinin son safhasında doğal kuvvetin yerine geçer hale gelinceye değin.”⁷³ Bu perspektifte, şiddet kuvvete daha yakın görülmektedir.

Arendt’in yaklaşımında, özetle iktidar ve şiddet kavramlarının birbiriyle bağdaşmadığını anlatmaktadır. Ona göre iktidar ve şiddet birbirinin zıttı olan kavramlardır. Bu iki kavramdan, birinin hâkim olduğu bir yerde diğeri barınamamaktadır. Arendt’e göre şiddet, iktidarın sıkıntıya girdiği anlarda ortaya çıkmaktadır. Fakat şiddet tek başına kalırsa, iktidarın yok oluşuna sebep olur.⁷⁴ Arendt’in bu analizine, çalışmanın devam eden kısımlarında incelenecek olan 70’li ve 90’lı yıllardaki kısa süreli koalisyonları örnek verilebilir. Bu dönemlerde, hemen her koalisyonda döneminde farklı bir şiddet olayına rastlamak mümkündür. Bu dönemdeki çoğu koalisyon, iktidarı korumak ve devam ettirmek uğruna şiddete başvurmuştur. Arendt’e göre şiddet, tek başına iktidar kurma kabiliyetinden yoksundur.⁷⁵ Çünkü şiddet, kullanılan araçlara dayalı bir olgudur. Herhangi bir iktidardan söz edilebilmesi için, şiddet araçları üzerinde iktidar kurabilecek bir mekanizma gereklidir. Bu sebepten dolayı, iktidar kavramı şiddet üzerinde daha baskın konumdadır.⁷⁶

Arendt’in şiddet ve iktidar analizine bakıldığında şiddet ve iktidarı farklı birer fenomen olarak değerlendirildiğini görülmektedir. Ancak; şiddet ve iktidar her ne kadar ayrı birer kavram olarak görülse de, bir noktada iki kavramın birbirlerini tamamlayan bir yapıya bürünmektedir. Yani, iktidarı açıklamak için şiddete; şiddeti açıklamak için iktidara ihtiyaç duyulmaktadır. Bu açıdan, şiddet ve iktidar arasında diyalektik bir bağ söz konusudur. Ayrıca Arendt, bu iki kavramı incelerken iktidarın şiddete muhtaç ya da onunla çalışan bir mekanizma olmadığını iddia ederek diğeri kuramcılardan ayrılmaktadır. Arendt’in kurduğu iktidar ve şiddet ilişkisinden, çalışmanın ikinci ve üçüncü bölümünde faydalanılacaktır.

⁷³ Yılmaz, s.204.

⁷⁴ Arendt, s.67.

⁷⁵ Arendt.s.67-68.

⁷⁶ Arendt, s.63.

D. Louis Althusser (1918-1990)

Klasik Marksist kuramcılar, siyaseti ekonomiye bağılı bir olgu olarak değerlendirmişlerdir. Karl Marks’a göre siyaset, idarecilerin aralarındaki çatışmalarla açıklanamaz. Ona göre, politikacılar ve siyasi partiler arasındaki çatışma aslında, sosyal sınıfların mücadelesinin karşılığıdır. Bu bağlamda, üst yapı olgusu olan ele alınan siyaset, alt yapı unsuru olarak değerlendirilen ekonomiye bağılıdır.⁷⁷ Marksizm’e göre iktidar, üretici güçlerin kontrolünü elinde tutan sınıfın elindedir. Sistemi ele geçiren bu sınıf, elindeki aygıtları veya gücünü kullanarak döneme hakim olan ideolojik düşüncüyü de belirlemektedir. Dünya var olduğundan beri hemen her dönem, egemen sınıfın karşısında ezilen bir sınıf bulunmaktadır. Kapitalist dönemde de bu ikilik “burjuvazi” ve “proleterya” olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu ikilikte burjuvazi; döneme hakim olan ve üretim araçlarını elinde bulunduran sınıfı temsil etmektedir. Proleterya ise; kendi emek gücünü satmak mecburiyetinde olan emekçi sınıfı oluşturmaktadır.⁷⁸ Varlıklı olan azınlık, çalışmak mecburiyetinde olan çoğunluk üzerindeki egemenliği devam ettirebilmek için bir araca ihtiyaç duymuştur. İhtiyaç duyulan bu araç devlettir. Varlıklı sınıfın, işçi sınıfı üzerinde egemenlik kurmasını sağlamak, özel mülkiyet ilişkilerini savunmak ve devam ettirmek devletin görevidir.⁷⁹ Bu açıdan bakıldığında Marksizm, devleti ezen sınıfın ezilen sınıf üzerinde kullandığı bir baskı aygıtı olarak değerlendirmekte ve kapitalist devleti doğrudan şiddetle ilişkilendirmektedir.

Marks’ın ardından kapsamlı devlet ve iktidar tahlili yapan düşünürlerden birisi de Antonio Gramsci’dir. Gramsci devlet tahlilini hegemonya kavramıyla gerçekleştirir. Gramsci, Marks’ın aksine her koşulda siyasetin ekonomiye olan bağımlılığını reddeder. Ona göre, üst yapı kimi zaman alt yapıyı etkileyebilir. Bu durum, Marks’ın tersine bir sınıfın sadece üretici güçleri elinde tutmakla iktidarı elde

⁷⁷ Vergin, s.81.

⁷⁸ Güngen, s.85.

⁷⁹ Leo Huberman ve Paul Sweezy, Sosyalizmin Alfabesi, Çev. Mehmet Selik – Şükrü Alpagut, 2019, s.41.

edemeyeceği anlamına gelir. Böylece, Gramsci'yle beraber üst yapı ön plan çıkar.⁸⁰ Gramsci, devlet içerisindeki iktidar ilişkilerinin temeline hegemonyayı yerleştirir. Egemen sınıf iktidarını hegemonya ile sağlar. Hegemonya, özü itibarıyla iktidar ilişkilerinin yeniden üretimini içerir. Bu ilişkiler, burjuva ve proletarya arasında gerçekleşen sınıfsal temelli mücadelelerden oluşur.⁸¹ Bu bağlamda hegemonya, bir sınıf veya partinin egemenliğini ideolojik, kültürel ve ahlaki normlar üzerinden yeniden üretmesi durumudur.⁸²

Gramsci, hegemonyayı birbirine bağlı kavramlarla oluşturur. Bu kavramlardan biri sivil toplumdur. Gramsci sivil toplumu, özel kurumların bileşkesi olarak tanımlar. Ona göre sivil toplum, düşünsel, hukuksal, inançsal ve ahlaki hayatı bünyesinde barındırmaktadır. Hegemonyanın rıza boyutu sivil toplumda üretilmektedir. Bir sınıf veya grup, hegemonyasını sivil toplum üzerinden sağlayabilmektedir. Gramsci, sivil toplumun zıttı olarak politik toplumu ele almaktadır. Politik toplum, devletin baskı ve denetim aygıtlarını içermektedir. Politik toplum zorun üretim alanıdır. Gramsci hegemonyayı ele alırken, zor yerine rızayı ön plana çıkartmaktadır. Bu nedenle, sivil toplum politik toplumun önünde yer almaktadır.⁸³

Gramsci'ye göre sivil toplum, üst yapısal unsurların iktidar mücadelesini gerçekleştirdiği alandır. Böylece üst yapısal unsurlar, hem sivil topluma hem de hegemonyaya özgü bir nitelik kazanır. Bu noktada, ideoloji anahtar bir uğrak haline gelir. Egemen güç, kendi ideolojisini yeniden üretmek için sivil toplumu kullanır. Dolayısıyla, sivil toplum iktidarın hegemonyasını oluşturmasını sağlayan bir aygıt haline gelir.⁸⁴ Sivil toplumu yanı sıra, politik toplum kullanılarak da hegemonya inşası gerçekleştirilebilir. Egemen güç, ordu, polis ve hukuk gibi aygıtları kullanılarak zor

⁸⁰ Vergin, s. 85

⁸¹ A. Baran Dural, "Antonio Gramsci ve Hegemonya", *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi*, Kış 2012, C. 11, S. 39, s. 312

⁸² Mehmet Yetiş, "Antonio Gramsci", Çetin Veysel (edt.), 1900'den Günümüze Büyük Düşünürler, İstanbul 2009, s. 148

⁸³ Vergin, s.88-89

⁸⁴ Yetiş, s.142-143

yoluyla mevcut statükonun devamını sağlar.⁸⁵ Gramsci'nin analizlerini temel alan Louis Althusser, hegemonya kavramını daha sistematik bir hale getirmiştir.

Batı Marksizmi geleneğine mensup kuramcılardan biri olan Althusser, Marks'ın klasik eserlerinde eksik devlet analizine önemli katkılar sağlamıştır. Althusser, devlet ve ideoloji kavramlarını irdelemiştir. Althusser'e göre devlet iki ana öğeden meydana gelmektedir. Bunlar “Devletin İdeolojik Aygıtları (DİA)” ve “Devletin Baskı Aygıtları (DBA)” dır. Devlet iktidarı ise bu iki aygıtın üstünde tamamlayıcı bir konumda bulunmaktadır.⁸⁶ DİA'ları ve DBA'ları birbirilerinden farklıdır. DBA'ları “hükümet, idare, ordu, polis, mahkemeler hapisaneler vb” şiddetle doğrudan ilişkili aygıtlardır. DİA'ları ise “ dinsel, okul, aile, hukuk, siyasal, sendikal, haberleşme, kültürel” şeklindedir. DBA'ları kamusal alanda yer alırken, ideolojik aygıtların büyük bir kısmı özel alanda yer almaktadır. Althusser aygıtlar arasında farkı temel olarak şöyle açıklar; “(baskıcı) Devlet Aygıtı ‘şiddet kullanarak işler, oysa DİA’lar ‘ideoloji kullanarak’ işlerler.” Devletin tüm aygıtları hem baskı hem de ideoloji kullanarak işleyebilir. Ancak baskı aygıtı önce baskıyı sonra ideoloji kullanırken; ideoloji aygıtı önce ideoloji daha sonra baskıyı kullanmaktadır. Tamamıyla baskıya veya ideolojiye dayanan bir aygıt bulunmamaktadır.⁸⁷ Bu bağlamda, ideoloji ve baskı aygıtları arasında diyalektik bir ilişki kurulabilir.

Türkiye'nin 70'li ve 90'lı yıllarına bakıldığında, devletin ideolojik ve baskı aygıtlarının yoğun şekilde kullanıldığı görülmektedir. 1979 yılında görevdeki belediye başkanını ölümünün ardından, bağımsız aday Fikri Sönmez (kamuoyunda bilinen ismiyle Terzi Fikri) Belediye Başkanlığına seçilmiştir. Sönmez, TİP (Türkiye İşçi Partisi) kökenli, sosyalist görüşe sahip bir belediye başkanıdır. Sönmez seçildikten sonra, Fatsa'yı on bir bölgeye ayırır. Ayırdığı bölgelerde halk komiteleri oluşturarak kenti komiteler aracılığıyla idare etmiştir. İlaveten iki ayda bir halk toplantıları

⁸⁵ Hugues Portelli, “ Gramsci ve Tarihsel Blok”, Çev. Kenan Somer, Ankara 1982, s.26

⁸⁶M. G. Uzuner, Batı Marksizmi; “Üstyapının Sahne Alışı, haz. Feride Acar-Hasan Faruk Uslu”, Siyaset Sosyolojisi Temel Yaklaşımlar ve Yeni Tartışmalar, 2.bs, 2019, s.124

⁸⁷ Louis Althusser, İdeoloji ve Devletin İdeolojik Aygıtları, Çev. Alp Tümertekin, 7.bs, 2019, s. 50-52

gerçekleştirerek, halkın yönetime katılımını artırmıştır. İlçede yol su kanalizasyon gibi sorunların halkın katılımıyla çözülmesi için adımlar atmıştır. “Çamura Son” gibi organizasyonlarla toplumu yerel yönetimin işlerine katarak, halk içerisinde kolektif bir sosyal sorumluluk bilinci geliştirmeyi amaçlamıştır. ⁸⁸

Bu sosyalist düzene karşı olan mevcut yönetim, ideolojik ve baskı aygıtlarına başvurarak Sönmez’in kurduğu düzeni değiştirmiştir. O dönemde Çorum’da yaşanan olaylarla ilgili soru sorulduğunda dönemin Başbakanı Süleyman Demirel; “Çorum’u bırakın Fatsa’ya bakın” diyerek ilçede bir takım olaylar yaşanacağını mesajını vermektedir.⁸⁹ Milliyet Gazetesi, 9 Temmuz 1980’de “Çorum’dan Sonra Gözler Fatsa’da” haberini ilk manşetten okurlarına duyurmuştur. Haberde, 50 tank ve askeri birliklerin Ordu ve Fatsa’ya yönlendirildikleri belirtilmektedir.⁹⁰ Milliyet Gazetesi ertesi gün “Fatsa’da Durum Sakin” manşetini kullanırken, gazetenin 6. Sayfasının tamamını Fatsa’ya ayırmıştır. İlçede 11 Halk Komitesi bulunduğu belirtilen haberde, Fatsa’da şiddetin geçmişe nazaran arttığı ve 1980 yılında tepe noktasına ulaştığı vurgulanmıştır.⁹¹ Diğer bir haberde, “Fatsa’da Kimler Öldürüldü” şeklinde bir çizelge yayınlanmıştır.⁹² Operasyon öncesi sürece bakıldığında, iktidarın medyayı ideolojik bir araç olarak kullandığı söylenebilir. İktidar 11 Temmuz 1980’de bu kez baskı aygıtlarını harekete geçirmiştir. 11 Temmuz’da ordu, Fatsa’da Nokta Operasyonu’nu gerçekleştirmiştir. Bu operasyonla beraber Sönmez’in kurduğu düzen tamamen değişime uğramıştır.⁹³ Genel olarak bu yıllarda, ideolojik aygıtların, baskı aygıtları aracılığıyla uygulanan şiddeti meşrulaştırmak için kullanıldığı görülmektedir. Başka bir deyişle, DİA’lar ve DBA’lar arasında diyalektik ilişki kurulabilir. Althusser’in

⁸⁸ Aydın ve Taşkın, s.310

⁸⁹ Y. Yıldırım, Fatsa Deneyimi ve Yeni Siyaset Arayışı, Mete Kaan Yanar(haz), Türkiye’nin 1970’li Yılları, 1.bs, İstanbul 2020, s.181.

⁹⁰ Milliyet Gazetesi, “Çorum’dan Sonra Gözler Fatsa’da, 09.07.1980, s.1.

⁹¹ Milliyet Gazetesi, “Milliyet Ekibi Bildiriyor”, 10.07.1980, s.6

⁹² Milliyet Gazetesi, “Fatsa’da Kimler Öldürüldü”, 10.07.1980, s.6

⁹³ Aydın ve Taşkın, s.310.

ideolojik ve baskı aygıtları ayırımından, çalışmanın ikinci ve üçüncü bölümünde ele alınacak olan şiddet olaylarında faydalanılacaktır.

E. Giorgio Agamben (1942-...)

İktidar ve şiddet ilişkisini açıklamakta yol gösteren en önemli kuramcılardan birisi de Giorgio Agamben'dir. Agamben'in siyaset felsefesine bakıldığında, ilk olarak “biyo-politika” kavramı göze çarpmaktadır. Bu kavram Michel Foucault tarafından geliştirilmiş bir kavramdır. Foucault biyo-politikayı 18.yüzyıldaki toplumsal yapıya bağlamaktadır. İktidar bu dönemde, insan bedenini, yönetimselliğin merkezine koymuştur. Foucault'ya göre “bollaşma, doğum ve ölüm oranları, sağlık düzeyi, yaşam süresi ve bunları etkileyebilecek tüm koşullar önem kazanmıştır; bunların sorumluluğunun yüklenilmesi bir dizi müdahale ve düzenleyici denetim yoluyla gerçekleşir (...)” Bu düzenleyici mekanizma nüfusun biyo-politikasıdır. Biyo-politikayla beraber, iktidarın en kutsal görevi artık öldürmek değil, toplumu yavaş yavaş etrafını saran bir iktidar düşüncesidir. Bir başka deyişle, egemen iktidarla özdeşleşen öldürme gücü, biyo-politika ile beraber yerini bedenleri titiz bir şekilde yönetmeye adanmış bir yönetim yapısına bırakır.⁹⁴

Agamben'in biyo-politika ile ilgili düşüncelerinin başlangıç noktası, Antik Yunan'dan bu yana var olan “zoe”(çıplak hayat) ve “bios” (siyasal hayat) arasındaki ayrımdır. Bu ayrımdaki çıplak hayat, insanın doğal hayatı ve hukuksal durumunu simgelerken, siyasal hayat ise topluluğa ait olan yaşam biçimini simgelemektedir. Agamben “zoe ve bios” arasındaki ilişkiyi açıklamayı eserlerinde temel almıştır.⁹⁵ Bu bağlamda, çıplak hayatın siyasal alana entegre olmasını incelerken, biyo-politika ve kurumsal iktidar arasındaki uzlaşmayı şöyle açıklar; “Egemen iktidarın ortaya koyduğu ilk etkinlik, biyosiyasal bir beden yaratmaktır. Bu anlamda biyosiyaset, en azından egemen istisna (sovereign exception) kadar eski bir olgudur. Modern devletin,

⁹⁴ Michel Foucault, Cinselliğin Tarihi, çev. Hülya Uğur Tanrıöver, 2.bs 2007, s.103

⁹⁵ Didem Mutlu ve Mehmet Arı, Foucault ve Agamben düzleminde Biyo Politika, *Fiscaoeconomia*, 4(1), 2020, s.165

biyolojik hayatı kendi hesaplarının merkezine yerleştirmekle yaptığı şey, iktidar ile çıplak hayatı birbirine bağlayan bu gizli bağı gün ışığına çıkarmaktır (...)”⁹⁶

Agamben’e göre biyo-politika iki farklı şekilde bulunmaktadır. Bunlardan ilki; bireyin merkezi iktidarla mücadele ederek kazanması, ikincisi ise; bireylerin hayatının gitgide iktidarın kurduğu düzenin bir nesnesi haline gelmesidir. Bu bağlamda, 20. yüzyılda siyaseti açıklamak için parlamenter demokrasiler ve totaliter devletler arasında bir ilişki kurmuştur. Ona göre bu dönemde, totaliter devletler ve parlamenter demokrasiler arasında karşılıklı bir dönüşüm gerçekleşebilir. Devletlerin bu dönüşümünü anlamayı sağlayan tek yol biyo-politikanın siyasal alanının belirleyici noktası haline gelmesidir.⁹⁷ Agamben’in biyo-politika hakkındaki düşünceleri, çıplak hayat ve siyasetin birleşimi olarak değerlendirilebilir.

İktidarların bireylerin hayatlarını siyasallaştırması biyo-politikanın oluşmasına neden olmaktadır. Agamben’e göre; “Siyaset ile hayat çıplak hayat kavramında öyle sıkı bir biçimde iç içe geçiyorlar ki, bunların birbirinden ayrılması kolay olmuyor.”⁹⁸ Agamben’in siyaset ve çıplak hayat ile ilgili bu analizi, Türkiye’nin 70’li ve 90’lı yıllarda meydana gelen şiddet olaylarında karşılık bulmaktadır. 70’li yıllarda 1 Mayıs Mahallesi’nde yaşanan olaylar bu analize örnek verilebilir. Bu yıllarda Kapanagılı bölgesi devlet tarafından parsellenip dışarıdan gelenlere satılmaktadır. İlk başlarda seslerini duyuramayan gecekondu sahipleri, sosyalist gruplarla birleşerek bir eylem başlatmıştır. İktidarın bu eylemlere karşı olan tutumu ise şiddeti kullanarak olmuştur. Kolluk kuvvetleri ve eylemciler arasında yaşanan çatışmalarda, beş kişi hayatını kaybetmiş, 44 kişi de yaralanmıştır.⁹⁹ Bu olay, gecekondu sahiplerinin çıplak hayatının siyasetle iç içe geçmesi sonucu siyasi bir figüre dönüşmesi olarak değerlendirilebilir.

Genel olarak bu dönemlerde yaşanan şiddet olaylarına bakıldığında, hemen hemen tüm olayların politik nedenlerle gerçekleştiği görülmektedir. Ayrıca toplumun

⁹⁶ Agamben, s.15.

⁹⁷ Agamben, s.146

⁹⁸ Agamben, s.145

⁹⁹ Milliyet Gazetesi, “Ümraniye’de Gecekonducularla Polis Çatıştı 5 Kişi Öldü”, 03.09.1977, s.1

her kesiminden insanlar bu olaylarda aktif rol almıştır. Her iki tarihsel dönemde, siyaset ve insanların hayatı iç içe geçmiş bir yapıya bürünmüştür. Bu bağlamda Agamben'in biyo-politika kavramı, çalışmanın ilerleyen bölümlerinde aydınlatıcı olacaktır.

Agamben'in siyaset felsefesinde, “olağanüstü hal” kavramı önemli yer tutmaktadır. Ona göre, olağanüstü hal bir uç olumsuzluk halini belirtmektedir. Olağanüstü hal, dışarıdan sistemi bir müdahale geldiği anlarda devreye girmektedir. Bir başka deyişle, sistemin dışarıdan gelen tehlikelere karşı oluşturduğu bağımsızlık tepkisiidir. Olağanüstü hal, yürürlükte olan hukuk düzenini ortadan kaldırarak iktidarın topluma istediği şekilde müdahale edebileceği alanlar yaratmaktadır. Bu dönemlerde egemen gücün yasa koymak için haklı gerekçeler aramasına gerek gerek yoktur.¹⁰⁰ Olağanüstü haller genel bir anlayışa göre; “ yasal ve siyasal olanın kesişme noktasındaki muğlak ve değişken sınırdaki yer almaktadır ve kamu hukuku ve ile siyasal olgu arasında bir dengesizlik noktası oluşturmaktadır.”

Olağanüstü hal dönemlerinde ortaya çıkan istisnai önlemler, siyasal kriz dönemlerinin ürünü olarak görülebilir. Böyle durumlarda hukuki çelişkiler meydana gelmektedir. Herhangi bir yasal dayanağı olmaya istisna önlemler, olağanüstü hal durumlarından siyasal alan aracılığıyla yasallık kazanmaktadır.¹⁰¹ İncelenen 70'li ve 90'lı yıllar bakıldığında, birçok kez olağanüstü hal ve sıkıyönetim ilan edildiği görülmektedir. Örneğin: 12 Mart Muhtırasının ardından 11 ilde sıkıyönetim ilan edilmiştir.¹⁰² Kısaca bu dönemlerin analizinde, Agamben'in çizdiği perspektif aydınlatıcı olacaktır.

Çalışmanın birinci bölümü, üç başlık altında toparlandı. Birinci başlıkta, şiddet teorik olarak çerçevede ele alınıp incelendi. İkinci başlıkta şiddet tipolojileri aktarıldı. Üçüncü başlıkta ise, çalışmanın kuramsal çerçevesini oluşturan politik şiddet kavramı kapsamlı şekilde analiz edildi ve belirli düşünürler çerçevesinde ele alındı.

¹⁰⁰ Han, s.128

¹⁰¹ Giorgio Agamben, Olağanüstü Hal, Aykut Çelebi (haz), Şiddetin Eleştirisi Üzerine çev. Ferit Burak Aydar, 2014, s. 165

¹⁰² Feroz Ahmad, Bir Kimlik Peşinde Türkiye, çev. Sedat Cem Karadeli, 6.bs, Mart 2019, s.143

Düşünürlerin kuramları, daha iyi anlaşılması amacıyla belirli Türk siyasal hayatı örnekleriyle sentezlenerek somutlaştırıldı. Çalışmanın ikinci ve üçüncü bölümünde, politik şiddetle ilişkili olaylar değerlendirilecektir.

İKİNCİ BÖLÜM

TÜRKİYE’NİN 70’Lİ YILLARI VE POLİTİK ŞİDDET

1970’li yıllar literatürde çoğunlukla 60’lı ve 80’li yıllar arasına sıkışıp kalan, “kaos” ve “anarşi” dönemi olarak tanımlanır. Bu dönemin siyasetinin genel karakteristik yapısı, sağ ve sol kutuplaşma üzerine şekillenir. 1960 öncesi dönemde sağ ve sol ayrımı çok az görülürken, 1960 darbesi sonrasında ideolojik ayrımlar belirginleşmiştir. Darbenin ardından, bu iki kavram Türk siyasetin iki ana damarı olarak literatüre ve gündelik dile yerleşmiştir. Çalışmanın bu kısmında 70’li yılların siyasi kimliğini oluşturan sağ ve sol siyasetler analiz edilecek ve döneme hâkim olan politik atmosfer ele alınacaktır.

I. 70’Lİ YILLARDA POLİTİKA: TEMEL İDEOLOJİK BÖLÜNMELER VE AYRIŞMALAR

1970’li yıllar literatürde çoğunlukla 60’lı ve 80’li yıllar arasına sıkışıp kalan, “kaos” ve “anarşi” dönemi olarak tanımlanır. Bu dönemin siyasetinin genel karakteristik yapısı, sağ ve sol kutuplaşma üzerine şekillenir. 1960 öncesi dönemde sağ ve sol ayrımı çok az görülürken, 1960 darbesi sonrasında ideolojik ayrımlar belirginleşmiştir. Darbenin ardından, bu iki kavram Türk siyasetin iki ana damarı olarak literatüre ve gündelik dile yerleşmiştir. Çalışmanın bu kısmında 70’li yılların siyasi kimliğini oluşturan sağ ve sol siyasetler analiz edilecek ve döneme hâkim olan politik atmosfer ele alınacaktır.

70’li yıllarda sağ, geçmişten gelen bir kriz içerisindeydi. Türkiye’de sağ, İslamcılık ve milliyetçilik ideolojilerinden yola çıkarak daha geniş kitlelere yayılmaktadır. Başka bir deyişle; merkez sağ “hem büyük sanayi burjuvasına ve büyük toprak sahibine hem de işçiye ve marabaya hitap etmeye çalışır.”¹⁰³ Merkez sağ, 50’li ve 60 yılların ortasına kadar hitap ettiği tüm kesimler arasında dengeyi kısmen sağlayabilmiştir. Fakat 60’lı yıllara gelindiğinde, Türkiye’de kapitalizm özellikle

¹⁰³ B. Koca, “Yetmişli Yıllarda Merkez Sağ: Milliyetçilik ve Anti-Komünizm”, Mete Kaan Kaynar(haz), Türkiye’nin 1970’li Yılları, 1.bs, İstanbul 2020, s.374.

sanayileşmenin gelişmesiyle etkisini hissettirmiş; bu durum Türkiye’de sosyal ve ekonomik bir dönüşüme zemine hazırlamıştır. Bu hızlanmanın en önemli etkisi genişleyen burjuvazi ve onun karşısında bir işçi sınıfının doğmasıdır. 60’ların sonuna doğru merkez sağ, kurmuş olduğu dengeyi yitirmiş ve onun çevresinde oluşan ittifak dağılmaya başlamıştır.¹⁰⁴

70’li yıllarda merkez sağın ana akım temsilcisi, Süleyman Demirel liderliğindeki Adalet Partisi (AP)’dir. Bu yıllarda merkez sağ, anti-komünist düşünce çerçevesinde şekillenmiştir. Demirel bu dönemde milliyetçilik ideolojisini benimseyerek Milliyetçi Hareket Partisi (MHP) ile yakınlaşmıştır. 60’ların merkez sağ, genellikle liberal ve demokrat söylemler üzerine inşa edilmiştir. 70’lere gelindiğinde, 60’lardaki söylemler terk edilmeye başlanmıştır. Bu yıllarda merkez sağ, derinleşen toplumsal kutuplaşma ve sertleşen sınıf mücadelesinin etkisiyle; daha otoriter bir siyaset anlayışı benimsemiştir.¹⁰⁵ 60’lı yılların sonunda AP uyguladığı ekonomi politikalarıyla, toplumun alt ve orta kesimlerinde mağduriyet yaşanmıştır. Mağdur olan kesimler yeni bir parti arayışına girmişlerdir. Türk sağının çeşitlenmesiyle beraber, AP’nin mağdur ettiği sınıflar, MHP ve Milli Nizam Partisi (MNP)’de benzer toplumsal tabakadan destek bulmaya başlamıştır. Türk sağı içinde merkez sağ daha muğlak bir plana sahiptir. Bayram Koca’ya göre bu muğlaklık; farklı kesimler arasındaki balansı kurmaktadır. İslamcılık ve Milliyetçilik ise merkez sağa göre daha keskin öğretileri olan akımlardır.¹⁰⁶

Türkiye’nin 70’li yılları İslamcı ve ülkücü hareketin etkin olduğu yıllar olarak görülmektedir. Bu dönemde, Necmettin Erbakan tarafından geliştirilen milli görüş hareketi, İslamcı siyasetin ana kaynağını oluşturmaktadır. Milli görüş hareketinin ilk partisi, 1970 yılında kurulan MNP’dir. 12 Mart müdahalesinin ardından kapatılan MNP’nin yerine 1972 yılında Milli Selamet Partisi (MSP) kurulmuştur. MSP öncülüne benzer şekilde, 12 Eylül darbesinin ardından kapatılmıştır. 70’li yıllarda önemli bir siyasi tecrübe kazanan milli görüş hareketi, 1983 yılında Refah Partisi (RP)’yi

¹⁰⁴ Koca, s.374

¹⁰⁵ Tanıl Bora, Cereyanlar Türkiye’de Siyasi İdeolojiler, 2.bs, İstanbul:2017, s.548.

¹⁰⁶ Koca, s.374.

kurmuştur. RP, 90'lı yıllarda ayrıntılı şekilde ele alınacaktır.¹⁰⁷ 70'li yıllarda MSP haricinde, parti dışı örgütlenmeler olarak Milli Türk Talebe Birliği (MTTB), Akıncılar, Akıncı Güç gençlik örgütleri İslamcı siyasetin temsilci olmuşlardır.¹⁰⁸

70'li yıllar radikal Türk milliyetçiliğinin güç kazandığı dönem olarak tanımlanabilir. Ülkücü siyasetin bu yıllarda ana özelliği anti-komünist olmasıdır. 70'lerin ikinci yarısıyla beraber anti-komünizm, daha kapsamlı hale gelerek yaygın bir sol karşıtlığına dönüşmüştür.¹⁰⁹ Ülkücü hareket özellikle, I. Milliyetçi Cephe (MC) hükümeti döneminde sokakta şiddetin egemen olmasıyla beraber 1971 öncesine göre etkisini önemli ölçüde arttırmıştır.¹¹⁰

70'li yıllarda Türk sağının bölünmesinin yanında merkez sağda kendi içerisinde bölünme yaşamıştır. 70'lerde merkez sağ AP ve Demokratik Parti (DP) tarafından temsil edilmiştir. DP, AP içerisinden çıkan bir partidir. DP, ideolojik farklılıktan ziyade, parti içi mücadelelerden doğan bir siyasal oluşumdur. DP, AP Genel Başkanı Süleyman Demirel'e karşı olan parti içi muhalefet tarafından 40 milletvekili ve 1 senatör tarafından kurulmuştur. DP'nin kurulmasıyla, 70'li yıllarda AP, MHP, MSP ve DP Türk sağını temsil etmişlerdir. Türk sağının çeşitlenmesinde, komünizm karşıtlığı önemli bir faktördür. Anti-komünizm; Türk sağını yaratan ve birleştiren "kurucu öteki" olmuştur. 70'li yıllarda Türk sağı, kendisini anti-komünist olarak tanımlamıştır.¹¹¹ Bu yıllarda sağ kendi içerisinde çekişmelerinde ve sola karşı mücadelelerinde, temel argüman olarak anti-komünizm ve milliyetçiliği öne çıkarmıştır. Hatta kendi içlerinde mücadele ederken dahi en anti-komünist ve en milliyetçi gözükebilmek için çaba sarf etmişler ve böylece kendilerine oy devşirmeye

¹⁰⁷ Kerem Yavaşca, "Demokratik Rejimlerin Çöküşünde Siyasi Aktörlerin Rolü: 28 Şubat Sürecinde Refahyol Koalisyonu", (Danışman: Mete Kaan Kaynar), Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2018, s.73.

¹⁰⁸ Ozan, s.707

¹⁰⁹ Ozan, s.707-709

¹¹⁰ İ. Aytürk, "Yetmişli Yıllarda Ülkücü Hareket ve Komünizmle Paramiliter Mücadele", Mete Kaan Kaynar(haz), Türkiye'nin 1970'li Yılları, 1.bs, İstanbul 2020, s.441.

¹¹¹ Koca, s. 375-376

çalışmışlardır.¹¹² Sonuç olarak 70’li yıllarda sağ, anti-komünizm ve milliyetçilik düşünceleri üzerinden kendisini tanımlayan ve yeri geldiğinde sola karşı milliyetçilik ideolojisi etrafında konsolide olabilen bir yapıdadır.

70’li yıllarda sol düşünce ve eylemin gelişim çizgisine bakıldığında, 60’larda gelişen ve büyüyen örgütlenmelerin toplumda daha fazla yaygınlaşıp tanınır hale geldiği görülmektedir. Bu yıllara bakıldığında solun, yalnızca entelektüel kesimin ideolojisi olmaktan ziyade kitlesel bir hale geldiği görülmektedir. İlker Aytürk ve Tanıl Bora’ya göre, Türkiye’nin 70’li yılları solun altın dönemidir. Bilhassa sosyalist düşüncenin bugün ki temel referanslarının bazıları da 70’li yıllara dayanmaktadır. Ayrıca sol içerisindeki ayrım çizgileri de 70’ler de çekilmiştir. “Merkez solun büyük ümitleri ve büyük hayal kırıklıkları da yetmişlere aittir.”¹¹³

70’li yıllarda merkez solun ana akım temsilcisi Cumhuriyet Halk Partisi (CHP)’dir. CHP, 70’li yıllara kendi içerisinde önemli değişikliklerle girmiştir. 12 Mart müdahalesi CHP içerisinde önemli fikir ayrılıklarına neden olmuştur. Genel Başkan İsmet İnönü ve Genel Sekreter Bülent Ecevit arasında, darbeyle iktidara gelen Nihat Erim hükümetinde yer almak ve muhtıraya destek vermek konusunda anlaşmazlıklar yaşanmıştır. Bu anlaşmazlıklar sonucunda CHP’nin 5. Olağanüstü kongresinde Ecevit’in destek olduğu Parti Meclisi güvenoyu almış ve İnönü 34 yıldır sürdürdüğü CHP Genel Başkanlığı’ndan ayrılmıştır. Bu ayrılığın ardından, Bülent Ecevit CHP’nin yeni Genel Başkanı olmuştur.¹¹⁴

Ecevit’in Genel Başkan seçilmesiyle “ortanın solu” kavramı CHP’nin yeni ideolojisi haline gelmiştir. Ortanın solu; CHP’nin altı okunu değiştirmeyen, fakat onu güncelleyen bir ideolojidir. Ecevit ortanın solu ile Kemalizm’i, “popüler-demokratik” perspektifte revize etmeyi amaçlamıştır. Bu maksatla, altı oktaki “halkçılık” okunu temel alarak; CHP’nin tabandan bakıldığında elitist görünen çizgisini değiştirmeye yönelmiştir. 70’li yılların devamında “ortanın solu” formülü yerini “demokratik sola”

¹¹² Koca, s.377.

¹¹³ Aytürk ve Bora, s.307-308

¹¹⁴ Ozan, s.682.

bırakmıştır. Demokratik sol kavramında, “sosyalizm”, “komünizm”, “sosyal demokrasi” gibi ılımlı modeller tercih edilmiş, aşırı ve radikal görülen Marksizm kökenli görüşlerle bağ kurmamaya özen gösterilmiştir.¹¹⁵ Demokratik solla beraber oluşan sosyal demokrasi öğretisinde, “özgün”, “yerli”, “milli “ve “gayri Marksist” özelliklere vurgu yapılır. CHP’nin bu dönemdeki sloganı “halk için halkla birlikte” dir.¹¹⁶

Bu dönemde İnönü’nün istifası sonrası CHP’den ayrılanların bir kısmı ile Milli Güven Partisi’nin (MGP) birleşmesi sonucu Cumhuriyetçi Güven Partisi (CGP) kurulmuştur. Turhan Feyzioğlu liderliğindeki CGP, katı bir Kemalist anlayışa sahiptir. CGP sola karşı negatif bir tutum içerisinde bulunmuştur. Bundan dolayı sağ partilerin oluşturduğu koalisyonlar içerisinde kendine yer edinebilmiştir.¹¹⁷

70’li yıllarda, siyasi parti olarak faaliyet gösteren sosyal hareketler çok parçalı yapıdadır. Bu dönemde siyasi parti formunda sosyalist hareketleri; TİP, Türkiye Sosyalist İşçi Partisi (TSİP), Sosyalist Devrim Partisi (SDP), Türkiye Emekçi Partisi (TEP), Türkiye İşçi Köylü Partisi (TİKP), Vatan Partisi (VP) gibi partiler ile temsil etmiştir.¹¹⁸ TİP, 13 Şubat 1961’de 12 sendikacı tarafından kurulmuştur. Partinin sosyalist renginin belirginleşmesi, Mehmet Ali Aybar’ın Genel Başkan olmasıyla başlamıştır.¹¹⁹ Birinci TİP, 12 Mart 1971’de gerçekleşen askeri müdahale sonrasında kapatılmıştır.¹²⁰ 70’li yıllarda kurulan sosyalist partilerin çoğu TİP geleneğinden gelmektedir. İkinci TİP, 1975 yılında Behice Boran’ın liderliğinde kurulmuştur. 1970’nin öncesinde kendi içerisinde var olan birçok hareketin başka örgüt ve partilere gitmesi neticesinde, TİP ikinci kez açıldığında, geçmişteki kadar etkili bir görüntü sergileyememiştir. Haziran 1977’de seçim sonucunda alınan oy, TİP içerisinde büyük

¹¹⁵ Aytürk ve Bora s.309

¹¹⁶ Ozan, s.683.

¹¹⁷ Ozan, s.692

¹¹⁸ Vehbi Ersan, 1970’lerde Türkiye Solu, 3.bs, İstanbul 2014, s.21.

¹¹⁹ M. Şener, Türkiye İşçi Partisi, T. Bora, M. Gültekingil (ed), Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce Cilt 8 Sol, 2.bs, İstanbul 2008, s.357-358.

¹²⁰ Şener, s.365.

bir hayal kırıklığı yaratmıştır. 1979'a gelindiğinde ise oy oranları SDP ve TSİP'in de gerisine düşmüştür. Diğer sosyalist partiler de TİP gibi bu dönemde seçimlerde çok fazla etkin rol oynayamamışlardır. Ayrıca, bu dönemde Türkiye Komünist Partisi (TKP) tekrar örgütlenmiş fakat legal bir siyasi oluşum olarak ortaya çıkamamıştır.¹²¹

Siyasal parti formunda olan bu organizasyonların haricinde, farklı örgütlenmelere giden birçok sosyalist sol hareket de 70'li yıllar siyasetinde etkin rol almıştır. 70'li yıllarda, sol içerisinde devrimi gerçekleştirmek amacıyla silahlı mücadele düşüncesi etkin hale gelmiştir. Bu düşünceye; sağcı güçlere karşı koyma isteği, seçim sistemin değişmesiyle parlamenter yöntemle mücadelenin kazanılamayacağını düşünülmesi ve başka ülkelerde gerçekleşen mücadelelere esinlenmeden kaynaklanan devrim fikri neden olmuştur.¹²² Türkiye Halkın Kurtuluşu Ordusu (THKO), Türkiye Halkın Kurtuluşu Cephesi Partisi (THKP-C), Türkiye İşçi ve Köylü Kurtuluş Ordusu (TİKKO), bu dönemde silahlı mücadele fikrini benimseyen sol örgütlerdir.¹²³

Cunta yönetiminin son bulduğu 1974-1976 arası dönem sosyalist solun yükselişe geçtiği dönemdir. Bu dönemde sosyalist sol, özellikle dergiler aracılığıyla ülkenin her köşesine yayılmıştır. İlerleyen süreçte mücadele tarzlarının farklı olması nedeniyle sosyalist sol içerisinde ayrışmalar meydana gelmiştir.¹²⁴ Ayrışmanın bir tarafında, Mao çizgisini benimseyen “Halkın Kurtuluşu, Halkın Yolu, Halkın Birliği ve Aydınlik” grupları yer alırken, öteki tarafta ise Sovyetçiler olarak isimlendirilen gruplar bulunmaktadır. Ayrışmanın üçüncü bir tarafı ise, Latin Amerika çizgisinde olan “Dev-Yol ve Kurtuluş” gibi orta yolcu gruplardır.¹²⁵ Keskin fikir ayrılıkları sosyalist solun kendi içerisinde de bir karmaşa yaratmıştır. Şöyle ki, sol gruplar sadece sağcılarla değil, kendi içlerinde de mücadeleye başlamıştır. Solun bu dönemdeki

¹²¹ Ozan, s.712-713

¹²² E. Kürkçü, Türkiye Sosyalist Hareketine Silahlı Mücadelenin Girişi, T. Bora, M. Gültekingil (ed), Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce Cilt 8 Sol, 2.bs, İstanbul 2008, s.503.

¹²³ Ozan, s.714.

¹²⁴ Ozan, s.714-715.

¹²⁵ A. Sezer Şanlı, 1 Mayıs 1977: “ ‘İşçinin Emekçinin Bayramı’ndan ‘Kanlı 1 Mayıs’a ’, Mete Kaan Kaynar(haz), 1.bs, Türkiye’nin 1970’li Yılları, İstanbul 2020, s.568.

parçalanmış yapısı, örgütlerin kendi içerisinde mücadelesini ve buna bağlı şiddet olaylarını da beraberinde getirmiştir.¹²⁶

İşçi sınıfı, 70’li yıllarda sol siyasetin ana aktörlerinden birisi olarak görülmektedir. Bu dönemde emek hareketleri 70’li yılların kaotik ortamına ayak uydurmuşlardır. 60’lı yıllarda kuvvetlenen işçi hareketleri, 71 Muhtırası ile duraklama dönemine girmiştir. İşçi sınıfı, 1974-1975 yıllarında tekrar toparlanmaya başlamıştır. Devamında, emek hareketleri inişli çıkışlı bir grafik sergilemiştir. 70’li yıllar farklı protesto eylemleri ve kitlesel mitingler açısından oldukça hareketli geçmiştir.¹²⁷ 1973-1980 arası dönemde grev sayısı, evvelki yıllara göre büyük bir artış göstermiştir. 1963-1971 arası grevlerden dolayı yitirilen iş günü sayısı 4506 iken, 1973-1980 arasında bu sayı 21812’dir.¹²⁸ Özetle; 70’li yıllarda emek hareketleri iki döneme ayrılmaktadır. 71 muhtırası dönemi emek hareketleri açısından duraklama ve 1974 sonrası yükseliş dönemi olarak değerlendirilmektedir.¹²⁹

Türkiye’nin 70’li yılları yeni bir siyaset modelinin oluşumuna tanıklık etmiştir. Bu model “popülist siyaset” olarak tanımlanmaktadır. 12 Mart müdahalesinin ardından, Türk siyasetinde biri solda ve üçü sağda olmak üzere dört siyasetçinin öne çıktığı görülmektedir. Bu siyasetçilerin ilki merkez sağın en kuvvetli partisi olan AP lideri Süleyman Demirel’dir. Bir diğeri milliyetçilik ideolojisiyle öne çıkan MHP lideri Alparslan Türkeş’tir. Sağda yer alan son lider İslamcı ideolojiyi temsil eden MSP lideri Necmettin Erbakan’dır.¹³⁰ Sola bakıldığında ise CHP’nin bu dönem liderliğini üstlenen Bülent Ecevit öne çıkmaktadır. Bu parti ve liderlerden ikisinin siyaset anlayışı halktan ziyade kendi gruplarına yöneliktir. MHP ve MSP gerek üyelik şartlarındaki katılıkları, gerek liderlerini kutsayan anlayışa sahip olmaları gibi özellikleriyle AP ve CHP’den ayrılırlar. Dolayısıyla, Ecevit ve Demirel’in siyaset anlayışlarının

¹²⁶ Ozan, s.716.

¹²⁷ A. Çelik, “Yetmişli Yıllarda Emek Hareketi: 15-16 Haziran’dan 12 Eylül’e Yükseliş ve Düşüş, Mete Kaan Kaynar (haz), Türkiye’nin 1970’li Yılları, 1.bs, İstanbul 2020, s.515-516.

¹²⁸ Ozan, s.675.

¹²⁹ Çelik, s.516.

¹³⁰ C. O. Özdemir, Yetmişli Yıllarda Halkçı ve Halktan Siyaset, Mete Kaan Kaynar(haz), Türkiye’nin 1970’li Yılları, 1.bs, İstanbul 2020, s.329-330

Erbakan'ın ve Türkeş'in zıttı olduğu söylenebilir. AP ve CHP'nin kendilerine belirli ideolojik kısıtlamalar koymayıp, merkez sağ ve solda yer alarak toplumun her kesimine hitap etmeye çalışan partilerdir. Bu açıdan diğer partilere göre daha ılımlı bir çizgidedirler. Bundan dolayı bu iki parti düzenin ötekileştirdiklerini içine almaya çalışan “popülist siyaset” anlayışını benimsemişlerdir. “Halkçı” ve “halktan olma” nitelikleriyle AP ve CHP, 70'li yıllarda dönemin “seçkin” olmayan “popülist siyasetin” inşasında öncü rol oynamışlardır.¹³¹

70'li yılların sağ ve sol siyasetleri değerlendirildiğinde, aralarındaki temel farkın “konsolide olmakta” ortaya çıktığı söylenebilir. 70'lerin sağına bakıldığında, partilerin ideolojik düşünceleri birbirlerinden farklı olsa da konsolide olarak sola karşı birlikte hareket edebildiği görülmektedir. Bu dönemde sağı çoğu kez bir araya getiren şey milliyetçilik ve antikomünizm düşüncesidir. MSP, MHP ve AP'nin siyasi görüşleri birbirlerinden farklı bir çizgiye işaret etse de, iktidarın elde edilmesi için bu partiler bir araya gelebilmişlerdir. Sola bakıldığında ise, sağın tam tersi bir durumun söz konusudur. Ecevit'in Genel Başkan olmasıyla beraber CHP'nin sosyalist solla olan ilişkisi çok azalmıştır. İlerleyen süreçte sosyalist solun kendi içerisinde bölünme yaşaması solu daha da zayıflatmıştır. Özetle; sağın genel olarak sola göre daha çabuk şekilde bir araya gelebilmesi; buna karşın solun birbirinden kopuk ve dağınık şekilde hareket etmesi 70'li yılların siyasetinde önemli bir yörünge çizmektedir.

Çalışmanın bu kısmında çizilen sağ ve sol siyaset çerçevesi, ele alınacak şiddet olaylarının kavranması için yol gösterici olacaktır. Ayrıca bu kısımda aktarılan “popülist siyaset” kavramı, dönemin siyasi partileri ve liderlerinin izledikleri politikaları anlama noktasında önem kazanmaktadır. Bu genel çerçeveden sonra, bir sonraki başlıkta dönemin parti politikaları ele alınacaktır

¹³¹ Özdemir, s. 331-333

II. 70'LERİN FORMEL SİYASETİ: MUHTIRA REJİMİ VE KOALİSYONLAR

70'li yıllara bakıldığında, bu dönemin siyasi istikrarsızlıklarla anılan dönemlerden biri olduğu görülecektir. 70'lerde halk belirli bir döneme kadar askeri vesayetle yönetilmiş daha sonra seçimler yapılmış, sivil siyaset dönemi başlamıştır. Bu yıllarda hükümetler sağ ve sol kutuplaşma üzerinden kendilerini tanımlamışlardır. Bazı dönemlerde sağ, bazı dönemlerde ise sol düşünce öne çıkmıştır. 70'lerde sağ cennahta anti-komünizm ve milliyetçilik düşünceleri öne çıkarken, sol ise halkçılık düşüncesiyle özdeşleşmiştir. Bu bölümde, 26 Mart 1971 Nihat Erim Hükümeti ile başlayan ve 12 Kasım 1979 Demirel hükümeti sona eren parti politikası dönemi değerlendirilmektedir. Dönemin politik şiddet olaylarını karakterize edebilmek için, muhtıranın sonuçlarını ve partilerin siyaset anlayışını kavramak önemlidir.

1971 yılı başlarında Demirel hükümeti sıkıntılı bir süreç içerisindeydi. İktidarın üniversite ve sokakta yaşanan şiddet olaylarını engellemeye gücü yetmemektedir. Demirel hükümetinin, toplumsal veya ekonomik herhangi bir kanun düzenlemesini meclisten geçirme ümidi de kalmamıştır.¹³² Bu yıllarda, iktidarın işçi kesimiyle sürekli problem yaşaması ve sol eğilimli muhalefetin meclis dışına çıkarak silahlı mücadele eylem tarzını benimsemesi, ordu içerisinde iktidar karşısı düşünceleri artırmıştır.¹³³

Türkiye 27 Mayıs 1960 günü darbe haberiyle uyanmıştır. Darbe bildirisi sabah saat üçte, Albay Alparslan Türkeş tarafından radyodan okunmuştur. Bildiri, Türk Silahlı Kuvvetleri (TSK)'nın, “kardeş kavgasına meydan vermemek” ve “demokrasiyi içine düştüğü buhrandan” çıkarmak amacıyla ülke idaresine el koyduğunu duyurmaktadır. Ordunun yönetime el koyması, öğrenci kitlesi ve entelektüellerin bir kısmı tarafından sevinçle karşılanırken, toplumun geri kalan kısmı ise darbeye tepkisiz kalmıştır. 1960 darbesinden yaklaşık bir yıl kadar sonra, yeni bir anayasa oluşturularak sivil siyasete geçilmiştir.¹³⁴ Darbeden sonraki on yıllık süreçte ordunun,

¹³² Zürcher, s.296

¹³³ Levent Börklüoğlu, Tanzimat'tan Günümüze Türk Siyasal Hayatı, 2.bs, Bursa 2020, s.125

¹³⁴ Zürcher, s.279.

hükümetlerden olan beklentilerinin karşılanamamış olması 1971 yılında yeni bir müdahale olanağını yükseltmiştir. Nitekim 9 Mart 1971 günü bir darbe planlanmış ve gerçekleşmeden önlenmiştir.¹³⁵ Başarısız olan bu darbe girişiminden, Hava Kuvvetleri Komutanı Muhsin Batur'un haberi vardır. Batur darbeye önce destek vermiş, daha sonra desteğini geri çekmiştir. Ancak darbecileri ihbar etmemiştir. Ordunun kumandasındaki isimler tepki olarak, darbeyle ilişkili olan, belirli bir rütbenin altındaki bütün subayları emekliye ayırmışlardır. Bu gelişmelerden üç gün sonra 12 Mart muhtırası yayımlanmıştır. Muhtırayı ilan eden ekip, Türkiye'yi içinde bulunduğu kaostan çıkarabilecek ve Atatürkçü bir anlayışla reformları gerçekleştirecek bir hükümetin kurulmasını talep etmektedir. Bu istekleri gerçekleşmediği takdirde, ordunun doğrudan yönetime el koyacağı ifade edilmiştir.¹³⁶

Siyasetçilerin, demokratik ve sivil siyasetin önünü kesen muhtıraya ilk reaksiyonları olumsuzdur. Demirel hemen istifa etmiş ve İnönü ordunun siyasete karışmaması gerektiğini söylemiştir. Fakat kısa bir süre sonra siyasiler durumu kabullenmek zorunda kalmıştır. Demirel partisini sakın kalması yönünde ikaz etmiş ve bekle gör şeklinde tavır almıştır. CHP lideri İnönü ise, yeni atanan hükümetin başına, kendisiyle yakın ilişkileri olan Nihat Erim'in getirilmesinden memnundur. İnönü, Erim'in göreve geleceği belli olur olmaz yeni hükümete desteğini açıklamıştır. Sol cenahın Kemalizm'e yatkın olan kesimi, muhtırayı başlangıçta olumlu karşılamış ve sağcı bir iktidara karşı yapılan 1960 darbesiyle özdeşleştirmiştir. Kısa bir süre sonra darbenin niteliğinin farklı olduğu anlaşılmıştır. Eric Jan Zürcher'e göre; "bu bir köktenci subaylar grubunun değil, o sırada tüm dikkatleri komünizm tehdidi hayaletine yönelmiş yüksek komutanların darbesi" dir.¹³⁷

12 Mart müdahalesi, 60 darbesinden farklı olarak emir komuta zinciri içerisinde gerçekleşmiş, mevcut ast-üst hiyerarşisine uygun hareket edilmiştir.¹³⁸ 12 Mart Muhtırası, 70'li yıllarda yaşanacak şiddet olaylarının başlangıcına zemin hazırlamıştır.

¹³⁵ Börklüoğlu, s.125

¹³⁶ Zürcher, s.296

¹³⁷ Zürcher, s.296.

¹³⁸ Aydın ve Taşkın, s.206.

12 Mart müdahalesinin ardından, Kocaeli Senatörü Nihat Erim CHP'den ayrılarak yeni hükümeti kurması için görevlendirilmiştir. Erim'in kurduğu hükümet, 7 Nisan 1971'de güvenoyu alarak görevine başlamıştır. Erim hükümetinin göreve gelmesi, CHP içerisinde çatışmalar yaşanmasına neden olmuştur. CHP yeni hükümete destek kararını açıklayınca, Genel Sekreter Ecevit istifa etmiştir. CHP'nin dışında kalan, AP ve CGP de Erim hükümetine desteklerini açıklamışlardır. Erim'e göre kurduğu hükümet, “beyin takımından” oluşan bir “reform hükümetidir.” Hükümet planlamasında “toprak reformu, eğitim reformu, adalet reformu” gibi birçok farklı konuda değişimi amaçlayan yenileşme programları bulunmaktadır.¹³⁹

Erim ordunun desteğiyle reform planlamasını kabul ettirebilmişti, fakat ordunun da asıl gündemi olan şiddet eylemleri ülkede tekrar artışa geçmiştir. 27 Nisan günü Milli Güvenlik Kurulu (MGK)'da alınan kararla büyük kentlerinde içinde olduğu 11 ilde sıkıyönetim ilan edilmiştir. Bundan sonraki iki yıl boyunca bu karar iki ayda bir yenilenmiştir. Alınan sıkıyönetim kararı orduya büyük bir hareket serbestisi tanımıştır. Ordu bu özgürlükle beraber, sol cenaha karşı bir insan avı başlatmıştır. Devamında, THKP-C üyesi militanlarının İsrail Başkonsolosu Elfrain Elrom'u kaçırıp öldürmesi, sola karşı var olan baskıyı daha da artırmıştır. Bu olayın ardından sol düşünceye sahip birçok aydın ve TİP'in önde gelen üyelerinin de içerisinde olduğu 5000 civarında sol görüşlü insan tutuklanmıştır.¹⁴⁰ Görüldüğü gibi, 70'li yılların ilk hükümetinin göreve başladığı dönemden itibaren şiddet olayları etkisini göstermektedir. Sıkıyönetim, tutuklamalar ve ideolojik kamplaşmalar bu duruma işaret etmektedir. Bu bağlamda, 60'larda anayasanın sağladığı özgürlükler ile gelişen, örgütlenme ve ifade özgürlüklerinin kullanılabilmesiyle filizlenen toplumsal muhalefet dönemi, 70'lerin başından itibaren bozulmaya başladığı görülmektedir.

Erim hükümeti dönemindeki en önemli konulardan biri anayasadır. Bu hükümet döneminde 1961 anayasasının birçok maddesi değiştirilmiştir. Erim anayasada değişiklik yapılması gerektiğini şu sözleriyle ifade etmiştir; “Türkiye anayasası birçok

¹³⁹ Ozan, s.694.

¹⁴⁰ Zürcher, s.297.

Avrupa ülkesinin anayasasından daha liberal bir anayasadır. Türkiye böyle bir lüksü kaldıramaz.” 1961 anayasasında değişiklik yapma isteği 1960’lı yıllara kadar uzanmaktadır. 60’lı yıllarda büyük sermayedarlar ve AP anayasasının artık değişmesi gerektiğini savunan kesimdedir. 61 anayasasının topluma getirdiği özgürlüklerin hem sermaye çevresini hem de hükümeti rahatsız ettiği görülmektedir. Hükümete yakın olan ve bu kesimin raportörlüğünü üstlenen entelektüellerden, Prof Dr. Zeyyat Hatipoğlu kaygılarını şu sözlerle ifade etmiştir; “(...) İşçiler, devlet memurları, öğretmenler, öğrenciler hatta kapıcılar teşkilatlanmıştır. Bu teşkilatlanma böyle devam ettiği sürece bu rejim yürümez.” İlerleye süreçte Erim güvenlik gerekçesiyle anayasasının değişmesi gerektiğini ifade etmiştir. Bu bağlamda, 12 Mart Darbesi’nin; 60’lı yıllarda istenen anayasa değişikliklerini gerçekleştirilmesi için uygun ortam hazırladığı söylenebilir.¹⁴¹ Erim hükümeti döneminde yapılan değişikliklerle, 61 anayasasının teminat altına aldığı hak ve özgürlükler kısıtlanmıştır.¹⁴²

1971 yılı sonunda Erim hükümeti, ekonomik reformları konusunda kendi içerisinde anlaşmazlığa düşmüş ve 11 bakan istifa etmiştir. Bunun üzerine Erim’de onları izleyerek istifa etmeye mecbur kalmıştır. Devamında Cumhurbaşkanı, hükümet kurma görevini tekrar kendisine vermiştir. II. Erim hükümeti, 1971 yılının Aralık ayında göreve başlamış ve yaklaşık beş ay görevde kalmıştır. II. Erim hükümetinin, I. Erim Hükümeti çizgisinde olduğu görülmektedir. Bu hükümet döneminde en önemli olay, 10 Mart 1972’de Deniz Gezmiş, Yusuf Arslan ve Hüseyin İnan’ın idam cezalarının onaylanmasıdır. CHP idam kararlarına karşı bir tavır sergilerken AP, CGP ve DP kararları onaylan bir tutum almıştır. Bu yıllarda, “Kızıldere eylemi”, idamların durdurulması için gerçekleştirilen en büyük eylemdir. Ayrıca İstanbul-Sofya uçağının kaçırılması, Jandarma Genel Komutanı Orgeneral Kemalettin Eken’e silahlı saldırıda bulunulması idamları engellemeye yönelik diğer eylemlerdir. Ancak ne CHP’nin çabaları, ne de diğer eylemler idamları engelleyememiştir.¹⁴³ Burada, iki Erim

¹⁴¹ Ozan, s.695.

¹⁴² Ahmad, s.144.

¹⁴³ Ozan, s.696-697.

Hükümeti döneminde de önemli şiddet eylemlerinin ortaya çıktığı ve toplumdaki huzursuzluğun da bu açıdan belirgin olduğu açıkça görülmektedir.

10 Ocak 1972 günü Askeri Mahkeme, Deniz Gezmiş, Hüseyin İnönü ve Yusuf Aslan'a verilen ölüm cezalarını tasdik etmiş ve kararı Türkiye Büyük Millet Meclisi (TBMM) onayına sunmuştur. İdam cezalarının tasdik edilmesi konusunda, Meclis'te anlaşmazlıklar yaşanmıştır. CHP Genel Başkanı İsmet İnönü "siyasi suçlara verilen ölüm cezalarının zor bir konu" derken, AP Genel Başkanı Demirel ise; "rejimi yıkma eylemi siyasi suç değildir" ifadeleriyle konuyu değerlendirmiştir. 10 Mart 1972'de TBMM, verilen idam cezalarını tasdiklemiştir. TBMM'de uzun saatler süren görüşmelerde 53 olumsuz 6 kararsız 238 olumlu yönde oy kullanılmıştır. Oturum devam ederken İnönü; "artık tahammülüm kalmadı" diyerek görüşmelerden ayrılmıştır. CHP idam cezalarının kabulünün aleyhinde bir tavır sergilerken, AP, MGP ve DP cezaların kabul edilmesi yönünde bir tavır sergilemiştir. CHP cezaların kesinleşmesinden hemen sonra, cezaları iptal ettirmek için Anayasa Mahkemesi'ne başvuruda bulunmuştur.¹⁴⁴

Kızıldere eylemi onaylanan idam kararlarını iptal ettirmek için gerçekleştirilen şiddet eylemlerinden biridir. 30 Kasım 1971'de THKP-C üyesi olan Mahir Çayan, Ziya Yılmaz, Cihan Alptekin ve Ömer Aydın tutuklu oldukları cezaevinden kaçmışlardır. Bu süreçte gerçekleştirilen bir operasyonda, Yılmaz yaralı olarak ele geçirilmiştir. Büyükşehirlerde yakalanma olasılıklarının yüksek olduğunu fark eden eylemciler, Doğu Karadeniz'e geçmişlerdir. Eylemciler, bu süreçte idam cezalarını engelleyecek hiç bir legal yolun kalmadığına düşünerek, Ünye'de bulunan NATO dinlenme üssünde görevli İngiliz personellerini kaçırmaya karar vermişlerdir.¹⁴⁵

26 Mart 1972'de Çayan ve arkadaşları üç İngiliz personeli de rehin alarak Kızıldere köyüne doğru yola çıkmışlardır. 30 Mart günü, Çayan ve arkadaşlarının yerleri tespit edilmiştir. Kolluk kuvvetleri, köy muhtarının evinin etrafını sarmıştır. Çayan ve arkadaşları teslim ol çağrılarına olumsuz yanıt vermiştir. Kolluk kuvvetleri

¹⁴⁴ Aydın ve Taşkın, s.234-235.

¹⁴⁵ Tevfik Çavdar, Türkiye'nin Demokrasi Tarihi, 6.bs, Ankara 2019, s.202.

ve eylemciler arasındaki çatışmalar sonucunda tüm eylemciler ölmüş; yalnızca Ertuğrul Kürkçü saklanarak sağ olarak kurtulabilmiştir.¹⁴⁶ Netice olarak; Gezmiş ve arkadaşlarının ölüm cezalarının engellenmesi için girişilen son eylemde başarısızlıkla sonuçlanmıştır. 6 Mayıs 1972 tarihinde Gezmiş, İnan ve Aslan Ulucanlar Kapalı Cezaevi'nde idam edilmiştir.¹⁴⁷ Kızıldere eylemi 70'li yıllarda yaşanan ve örgütsel kaynaklı politik şiddetin en önemli örneklerinden biridir.

II. Erim hükümeti, ülkeyi kararnameleri yönetme yetkisi istemiş ve bu isteği reddedilince istifa etmiştir. Erim'in yerine Ferit Melen geçmiştir. Melen döneminde CHP'de lider değişikliği yaşanmıştır. Ecevit'in askeri yönetime karşı ilkeli tavrı sonucunda, Mayıs 1972'deki kurultayda İnönü'yü istifaya mecbur bırakarak, parti Genel Başkanlığına seçilmiştir.¹⁴⁸ Melen hükümeti döneminde iki önemli gelişme yaşanmıştır. Bunlar, Devlet Güvenlik Mahkemeleri (DGM)'lerin kurulması ve yeni Cumhurbaşkanı'nın seçilmesidir. Cumhurbaşkanlığı seçiminde, ordunun ve Melen'in adayı olan Faruk Gürler meclisten yeterli desteği görememiştir. AP-CHP'nin ortak adayı olan Oramiral Fahri Korutürk 6 Nisan 1973'de Cumhurbaşkanı seçilmiş; Melen ertesi gün görevinden istifa etmiştir.¹⁴⁹ 1973 yılında gerçekleşen bu seçimle beraber ordunun siyaset üzerindeki etkisinin yavaş yavaş azalmaya başlamıştır. Melen'in istifasının ardından, Naim Talu hükümet kurma görevini üstlenmiştir. 12 Mart rejiminin son hükümeti olan Talu hükümeti geçiş kabinesi olarak kurulmuş ve 1973 seçimlerine kadar ülkeyi yönetmiştir.¹⁵⁰

1971-73 dönemi arasında, ülke olağanüstü bir yönetim anlayışı ile yönetilmiş, sivil siyasete geçilememesi demokratik yaşamın önünü tıkamıştır. Muhtıra döneminin ardından ilk genel seçimler 1973 yılında yapılabilmektedir. Bu seçim dönemin sivil siyasetinin başlangıcını oluşturmaktadır. Seçim öncesi partilere bakıldığında, CHP

¹⁴⁶ Çavdar, s.202-203.

¹⁴⁷ Aydın ve Taşkın, s.236.

¹⁴⁸ Zürcher, s.298.

¹⁴⁹ K. Yavaşca, "Ferit Melen", Mete Kaan Kaynar(haz), Türkiye'nin 1970'li Yılları, 1.bs, İstanbul 2020, s.130.

¹⁵⁰ Çavdar, s. 222-224.

yeni lideri Bülent Ecevit önderliğinde “ortanın solu” politikası çerçevesinde, emekçi kesime yönelik söylemlerle seçimlere hazırlanmıştır. Demirel liderliğindeki AP ise, 12 Mart müdahalesiyle yarım kalan hizmetlerinin, kaldığı yerden devam edeceği propagandasıyla seçimlere hazırlanmıştır.¹⁵¹ Seçim sonuçlarına bakıldığında, hiçbir partinin tek başına iktidar olamadığı bir tablo ortaya çıkmıştır. Seçimlerden CHP birinci parti olarak çıkmıştır. AP ve MSP seçimlerde ikinci ve üçüncü sırayı alan partiler olmuşlardır.¹⁵² 1973 seçimlerinde, CHP’nin yeni lideri olan Ecevit’in yıldızının parladığını görülmektedir. Seçim sonuçlarının belli olmasının ardından, Türkiye uzun bir süre hükümet krizi yaşamıştır. Seçimler 14 Ekim 1973 günü yapılmasına rağmen, CHP-MSP koalisyonu ancak 7 Şubat 1974’te güvenoyu alabilmiştir.¹⁵³

CHP-MSP koalisyonu boyunca üç konu öne çıkmıştır. Bunlar; “haşhaş ekim yasağının kaldırılması, Genel Af Yasası ve Kıbrıs Harekâtı’dır.” 12 Mart Muhtırası’nın ardından Erim hükümeti ABD’nin baskılarıyla haşhaş ekimin yasaklamıştır. Bu yasağın sonucunda, Türkiye’de haşhaş ekimiyle hayatını idame ettiren birçok çiftçi fakirleşmiştir. Ecevit hükümeti, Erim hükümetinin getirdiği yasağı kaldırarak haşhaş ekimini tekrar serbest bırakmıştır.¹⁵⁴ Koalisyon dönemindeki en önemli anlaşmazlıklardan birisi çıkarılmak istenen 1974 Genel Af Kanunu konusunda yaşanmıştır. MSP-CHP koalisyonu belirli maddelerde anlaşamamış ve yasa CHP’nin istemediği şekilde çıkarılmıştır. Daha sonra CHP durumu Anayasa Mahkemesi’ne taşıyarak kendi çizgisine yakın olan kişilerinde af kapsamına alınmasını sağlamıştır.¹⁵⁵

Koalisyonunun sona ermesine zemin hazırlayan en önemli anlaşmazlıklardan birisi de Kıbrıs konusudur. 1974 yılında Yunanistan’ın destek olduğu illegal örgütler Kıbrıs’taki Türk halkına karşı saldırılar başlatmışlardır. Diplomatik girişimlerden netice alamayan Türkiye, birincisi “20-22 Temmuz 1974”, ikincisi “14-16 Ağustos

¹⁵¹ Börklüoğlu, s.128

¹⁵² Ahmad, s.147.

¹⁵³ Çavdar, s.231-232

¹⁵⁴ Çavdar, s.236-237.

¹⁵⁵ Ozan, s.698.

1974” tarihinde olmak üzere Kıbrıs’a iki başarılı operasyon düzenlemiştir. Operasyonun ardından, Kıbrıs konusunda koalisyonda görüş ayrılıkları ortaya çıkmıştır. Koalisyonun MSP kanadı Kıbrıs’ın tümüyle alınması gerektiğini savunurken, CHP ise operasyonun Kıbrıs’taki Türkleri saldırılardan kurtarmak ve Kıbrıs’ın güneyini kontrol altına almak için gerçekleştirildiğini savunmuştur.¹⁵⁶ Devamındaki süreçte, Ecevit’in yurtdışı ziyaretlerden önce kendi yerine vekâleten, Erbakan yerine kendi parti grubundan birini atamasıyla aradaki ilişki iyice gerilmiş ve Erbakan bu duruma tepki olarak Ecevit’in ziyaretlerine dair olan kararnameyi imzalamamıştır. Koalisyon ortakları arasındaki çatışmaların telafi edilmeyecek düzeye gelmesi üzerine, Ecevit 1974 yılı Eylül ayında istifa etmiş ve CHP-MSP hükümeti sona ermiştir. Ecevit, koalisyonun asıl bozulma nedenini, MSP ile siyaset anlayışlarının farklı olması olarak gösterse de, Kıbrıs Barış Harekâtıyla toplum ve kamuoyunda artan itibarının oya dönüşeceği düşüncesi koalisyonun sonlanmasında etkili olmuştur. Koalisyonun bozulmasının hemen ardından, CHP’nin erken seçim teklifi getirmesi bu tezi doğrular niteliktedir.¹⁵⁷

CHP-MSP koalisyon hükümetinin dağılmasından sonra, Sadi Irmak’ın liderlik ettiği bir ara dönem hükümeti kurulmuştur. Irmak hükümeti, 17 Kasım 1974-31 Mart 1975 yılları arası ülkeyi dört buçuk ay yönetmiştir. Bu ara dönemde siyasette anti-komünist söylemler öne çıkmıştır. Sağ görüşlü partiler, CHP’ye dönük komünizm iddiaları yöneltmişlerdir. Devamında AP, MSP, MHP ve CGP milliyetçilik ideolojisi etrafında bir araya gelerek MC (Milliyetçi Cephe) adında yeni bir koalisyon hükümeti kurmuşlardır. 1975 yılı Nisan ayında güvenoyu alan bu koalisyonda, Başbakan Demirel’le beraber AP 15, MSP 8, CGP 4, MHP’nin iki bakanlığı bulunmaktadır. MC koalisyonunun temeli memleketi sola bırakma endişesinden kaynaklanmakta olup, komünizm karşıtlığı koalisyonun temel ideolojisini oluşturmaktadır.¹⁵⁸

MC hükümeti göreve başladıktan sonra ülkede şiddet olayları artışa geçmiştir. Bu dönemde, üniversitelerde sağ ve sol görüşlü gruplar hâkimiyet kurmaya

¹⁵⁶ Börklüoğlu, s.131-132.

¹⁵⁷ Börklüoğlu, s.132-133.

¹⁵⁸ Ozan, s.699.

başlamışlardır ve düşüncelerine karşıt olan kişilerin okullara girişlerine müsaade etmemişlerdir. Üniversiteler bu yıllarda şiddetle iç içe olmuş ve birçok genç hayatını kaybetmiştir. MC hükümeti, üniversitede yaşanan şiddet olaylarına genellikle tepkisiz kalmış, Başbakan Demirel; “yollar yürümekle aşınmaz” gibi söylemlerde bulunarak olayları çok fazla önemsememiş; hatta küçümsemiştir.¹⁵⁹ İlerleyen dönemde MC koalisyonu içerisinde anlaşmazlıklar ortaya çıkmaya başlamıştır. MSP’nin gençlik örgütü Akıncılar ile MHP’li Ülkücüler arasında mücadeleler yaşanmaya başlanmıştır.¹⁶⁰ 1977 yılına gelindiğinde MC koalisyonu içerisindeki uzlaşma kaybolmuştur. MHP’nin yaşanan şiddet olaylarıyla olan ilişkisi Demirel’i endişelendirmeye başlamış ve kendini sağcı ortaklarından kurtarmak için CHP’nin erken seçim önerisini kabul etmiştir. Koalisyon ortakları istememesine rağmen, Demirel CHP ile beraber hareket ederek seçimlerin erkene alınmasını onaylamıştır. Ekim ayında yapılması gereken 1977 seçimleri, Haziran ayında yapılmıştır.¹⁶¹

1977 yılında gerçekleşecek seçimlerin kampanyası devam ettiği sırada, Başbakan Demirel’e bir istihbarat notu iletilmiştir. Buna göre, Ecevit’e Taksim mitingi sırasında suikast düzenlenecektir. Başbakan Demirel istihbarat notunu, Ecevit’e iletmıştır. Ecevit, ihbarı basınla paylaşmış ve mitingi iptal etmemiştir. 29 Mayıs 1977’de İstanbul’dan İzmir’e geçen Ecevit, Çiğil Havaalanında seçim otobüsüne binerken koruma polislerinin elindeki silahlardan birisi patlamıştır. Silahın ateşlenmesinin ardından, otobüs görevlisi Mehmet İsvan yaralanmıştır. Olayın kazara gerçekleştiği açıklansa da, geçmişteki bilgiyle karşılaştırınca kamuoyu tatmin olmamıştır. Devamında, Taksim mitinginde konuşan Ecevit, Demirel’in suikast düzenleneceği ihbarını kendisine ilettiği bilgisini kamuoyu açıklamıştır. Ecevit’in açıklamaları üzerine Demirel; “güvenilir biri olmadığını” kanıtladı ifadelerini kullanmıştır. Bu olayın ardından, iki lider arasındaki gerginlik daha da artmıştır.¹⁶²

¹⁵⁹ Sina Akşin, Kısa Türkiye Tarihi, 27.bs, İstanbul 2020, s.271.

¹⁶⁰ Ozan, s.700

¹⁶¹ Ahmad, s.151.

¹⁶² Aydın ve Taşkın, s.281.

1977 yılında gerçekleştirilen seçimlerde, CHP aldığı yüzde 41,4 oyla birinci parti olmuştur. Bu, CHP'nin serbest seçimler tarihinde aldığı en yüksek oy oranıdır. AP ise 1973 seçimlerine göre oyunu yükselterek 36,9 oyla ikinci sırada yer almıştır. Seçim sonuçlarına göre hiçbir parti tek başına hükümet kurma yetkisini elde edememiştir. İlk olarak Ecevit bir azınlık hükümeti kurma girişiminde bulunmuş ve güvenoyu alamaması nedeniyle bu girişim başarısızlıkla sonuçlanmıştır. Daha sonra Cumhurbaşkanı Korutürk hükümet kurma görevini AP lidere Demirel'e vermiştir. Demirel MSP ve MHP ile bir araya gelerek II. Milliyetçi Cephe Hükümetini kurmuştur. Bu hükümette, MSP ve MHP'nin ağırlığı I. MC'ye göre daha fazladır.¹⁶³ II. MC koalisyonunun bir araya geliş amacı, I. MC koalisyonuna benzer şekilde iktidarı sola bırakmamaktır. Kurulan bu koalisyonda şiddet olayları artış göstermeye devam etmiş ve koalisyon ortakları devletin içerisinde kadrolaşmaya başlamışlardır. Beş aylık II. MC koalisyonunda yaşanan şiddet olaylarında 155 kişi hayatını kaybetmiştir. Hayatını kaybeden kişilerden belirlenebilen 68 kişi sol, 37 kişi ise sağ görüşe sahiptir.¹⁶⁴

11 Aralık 1977'de gerçekleştirilen yerel seçimlerde CHP, genel seçimlerde olduğu gibi yine birinci parti olarak çıkmıştır. CHP'nin yerel seçimlerden birinci parti olarak çıkması, ülkenin ekonomik olarak bir çıkmaza girmesi ve toplumsal muhalefetin artması II. MC koalisyonunun sonunu hazırlayan unsurlardır. Nitekim Aralık ayında verilen gensoru önergesi ile II. MC koalisyonu düşürülmüştür. Bu koalisyon, Cumhuriyet döneminde gensoru ile düşürülen ilk hükümet olarak tarihe geçmiştir.¹⁶⁵ Hükümet düşürüldükten sonra, 1977 yılı içerisinde şiddet olayları nedeniyle çeşitli görüşlerden yaklaşık 300 kişi hayatını kaybetmiştir. Cumhurbaşkanı yeni bir hükümet kurulması için Ecevit'i görevlendirmiştir. Ecevit yeni hükümeti oldukça çetrefilli bir sürecin sonunda kurabilmiştir. CHP'nin bu dönemde çoğunluğu sağlayarak hükümet kurması için 13 milletvekiline ihtiyacı vardır. Ecevit bu ihtiyacı

¹⁶³ Zürcher, s. 299-300.

¹⁶⁴Nart Bozkurt, "Faşist Hareket ve MC Hükümeti" Sosyalizm ve Toplumsal Mücadeleler Ansiklopedisi, 1988, s.2230.

¹⁶⁵ Ozan, s.702.

gidermek için, AP'den 11 milletvekiline bakanlık sözü vermiş ve partilerinden istifa ettirmiştir. Devamında istifa eden 11 milletvekili, DP ve CGP'nin desteğiyle Ocak 1978'de yeni hükümet kurulmuştur. Yeni hükümetin kurulması sürecindeki pazarlıklar Güneş Motel'de, gerçekleştirildiği için bu olay siyaset literatüründe “Güneş Motel Olayı” olarak anılmaktadır.¹⁶⁶

Kurulan Ecevit hükümetine bakıldığında, ülkenin içinde bulunduğu sıkıntılı sürecin devam ettiği görülmektedir. Koalisyon hükümeti olmamasına rağmen bu dönemde de şiddet olayları ülke gündeminde ilk sırada yer almaktadır. Bu dönemde şiddet olayları toplumsal kutuplaşmalar sonucunda gerçekleşmiştir. Ayrıca bu yıllarda aydınlara yönelik suikastler de yaşanmıştır.¹⁶⁷ 70'li yıllarda göz ardı edilen ekonomik problemler, bu dönemde gün yüzüne çıkmıştır. Ecevit döneminde temel geçim kaynakları bile bulunamaz hale gelmiştir.¹⁶⁸ 14 Ekim günü Senato ve bazı yerlerde (Konya, Manisa, Muğla, Edirne Aydın) ara seçimler yapılmıştır. Seçim sonuçlarında CHP'nin oyları azalırken, AP oyları her iki seçimde de artış göstermiştir. Bu seçimleri yenilgi olarak kabul eden Ecevit 16 Ekim tarihinde istifa etmiştir.¹⁶⁹

Ecevit'in istifasının ardından Demirel, 12 Kasım 1979'da eski MC koalisyonu ortaklarının dışarıdan desteğiyle bir azınlık hükümeti kurmuştur. Kurulan bu azınlık hükümeti dönemindeki en önemli gelişmelerden biri “24 Ocak Kararları”nın alınmasıdır. Diğer taraftan, siyasal şiddet olayları bu hükümet döneminde de artış göstermeye devam etmiştir. Ayrıca kitlesel toplumsal muhalefetin sıklıkla kullandığı gösteri yürüyüşü gibi etkinliklere verilen cezaların sayısı artmıştır. Darbe öncesi süreçte MSP'nin Konya mitingindeki rejim karşıtı sloganları ve TBMM'nin görev süresi dolacak olan Korutürk'ün yerine bir Cumhurbaşkanı seçilememesi, ordu cephesinden büyük rahat rahatsızlık yaratmıştır. Bu olayların sonucunda 12 Eylül 1980 darbesi gerçekleşmiştir.¹⁷⁰

¹⁶⁶ Aydın ve Taşkın, s.286.

¹⁶⁷ Ahmad, s.152-153.

¹⁶⁸ Akşin, s.272.

¹⁶⁹ Ahmad, s.153.

¹⁷⁰ Ozan 705-706.

70’li yılların hükümetlerine genel olarak bakıldığında; dönemin iktidarlarının istikrarsız bir yapıda olduğu görülmektedir. Bunun temel sebebi 1973-1980 yılları arasında kurulan hükümetlerin tamamının zayıf şekilde kurulmuş olmasıdır. Bu yıllarda istikrarlı ve çoğunluğa sahip hükümet kurmanın tek yolu AP-CHP’nin kuracağı koalisiyondan geçmektedir. Fakat her iki partide bu koalisiyona yanaşmamış ve ideolojik olarak toplumun kutuplaşmasına aracılık etmişlerdir. Bu iki partinin keskin şekilde kutuplaşması, ülkedeki siyasal sistemin felç olmasına neden olmuştur. Bu yıllarda Cumhurbaşkanlığı süresi dolan Koryutürk’ün yerine, 100 tur oylamadan sonra bile yeni bir adayda uzlaşılammaması, siyasal sistemin ne kadar tıkanıdığının bir göstergesidir.¹⁷¹ 70’lerdeki istikrarsız yönetim yapısının, şiddet olaylarının yaşanmasına uygun ortamı hazırladığı söylenebilir. Ayrıca kurulan hükümetlerin yaşanan şiddet olaylarını engelleyebilecek gücü olmaması şiddetin artışına etki eden bir başka unsur olarak değerlendirilebilir.

Sonuç olarak; 70’li yıllar, demokratik idareden uzaklaşma anlamına gelen bir muhtıra ile başlamakta; yine bir askeri müdahale biçimi olan darbe ile noktalanmaktadır. Bu nedenle; 70’li yıllar, Türk siyasal hayatı çalışmalarında şiddet kavramı ile ele alınan bir dönemi oluşturmaktadır. Bir sonraki başlıkta, iki askeri müdahale arasında yaşanan yaklaşık on senelik periyotta gerçekleşen şiddet eylemleri incelenmektedir.

III. 70’Lİ YILLARDA POLİTİK ŞİDDET

Şiddet olayları, Türkiye’de her dönem farklı şekillerde var olan ve ülke siyasetinin gündemini belirleyen gelişmelerdir. Bu olaylar bazı dönemlerde artarken, bazı dönemlerde ise azalır. İnceleyeceğimiz dönem olan 70’li yıllar, şiddet olaylarının artış gösterdiği bir dönem olarak kabul edilmektedir. İki darbe arasına sıkışıp kalan bu yıllar, Türkiye açısından karanlık bir dönem olarak değerlendirilmektedir. Çalışmanın bu kısmında 70’li yılların karanlık tarafı olarak görülen şiddet olayları yapısal özellikleri ile analiz edilecektir.

¹⁷¹ Zürcher, s.300.

12 Mart'ın ardından yapılan anayasa değişikliklerinin 70'li yıllarda yaşanan şiddet olaylarına aracılık ettiği söylenebilir. Yapılan değişikliklerle, 61 anayasasının getirdiği kişi hak ve özgürlüklerini koruyan maddeler kaldırılmış, bunların yerine otoriter yönetim anlayışını güçlendiren maddeler getirilmiştir.¹⁷² Bu otoriter yönetim anlayışı da, politik şiddet olaylarının artmasında etken olmuştur. Benjamin'den hareketle, şiddet ve hukuk arasında gizli bir diyalektik ilişki kurulduğu söylenebilir. Bu dönemde sivil yönetime geçildiğinde dahi muhtıranın getirdiği bazı mekanizmalar iktidarlar tarafından kullanılmaya devam edilmiştir. Muhtıranın getirdiği sıkıyönetim uygulamaları ve DGM sivil MC koalisyonu tarafından sürdürülmüştür.¹⁷³ DGM'ler lağvedilene kadar, 3000'den fazla kişi bu mahkemelerde yargılanmıştır.¹⁷⁴

70'li yılların ikinci yarısında, hem Ecevit hem de MC hükümetleri döneminde şiddet olayları büyük bir artış göstermiştir. Özellikle 1977-80 arasındaki dönemin 70'li yılların en kaotik evresi olduğu söylenebilir. MC hükümetleri, ideolojileri birbirlerinden farklı dört partinin bir araya gelmesiyle kurulmuştur. İdeolojik açıdan farklılıkları bulunan bu partileri bir araya getiren temel amaç iktidara ortak olma arzusudur. Kitlesel muhalefetin arttığı ve hükümet içerisinde karışıklık yaşandığı bu yıllarda, iktidarda kalmak için sol üzerinde yoğun baskı uygulanmıştır. Bu bağlamda I. MC hükümeti, 12 Mart müdahalesinin getirdiği anayasa değişikliklerinin rahatlığıyla, baskı aygıtlarını kuvvetlendirme yoluna gitmiştir. 12 Mart sonrasında kurulan DGM'lerin, I. MC hükümeti yıllarında kaldırılmasına karşı çıkılması bu çerçevede değerlendirilebilir. MC koalisyonu döneminde kullanılan önemli bir slogan "Son Türk devletini kurtaralım" dır. Milliyetçilik ideolojisi etrafında birleşen sağ partiler, 70'li yıllarda toplumsal muhalefetin sol cenahında yer alan öznelerle karşı sert bir tavır almıştır.¹⁷⁵

¹⁷² Aydın ve Taşkın, s.224. (Anayasa değişikliklerinin ayrıntıları için bkz: Aydın ve Taşkın, s.223-225)

¹⁷³ Ayfer Genç Yılmaz, "1. Milliyetçi Cephe Hükümeti: Siyasal Şiddet ve Devlet", *Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 3(2), Eylül 2015, s.223.

¹⁷⁴ Zürcher, s.298.

¹⁷⁵ Genç Yılmaz, s.225.

70’li yıllarda sola olan bu tavır, çalışmanın birinci bölümünde ele alınan kuramcılardan Schmitt’in dost-düşman ayrımıyla ilişkilendirilebilir. Schmitt dost düşman ayrımında, iktidarın görüşüne zıt olan toplumsal muhalifleri ötekileştirdiğini ortaya koymaktadır. MC hükümetleri, bu dönemde söylemleri ve eylemleriyle ağırlıklı olarak solu ötekileştirmektedir. Demirel’in “Bana sağcılar cinayet işliyor dedirtemezsiniz.” “Komünizmle mücadelemiz devam edecektir. Gerekirse bu mücadelede şehitlik mertebesine de ulaşırız. Bozguncuları behemehâl bozguna uğratacağız”¹⁷⁶ türünden ifadeleri bu bağlamda değerlendirilebilir. MC hükümetlerinin otoriter uygulamalarını, devletin kutsallığı ve bekası söylemi ile meşrulaştırdığı görülmektedir. Bu anlayış, devletin varlığını sürekli sürekli tehdit altında ve korunması gereken bir yapı içerisinde göstererek, baskı aygıtlarının kullanımına başvurmuştur.¹⁷⁷ MC iktidarında, sola karşı olan bu negatif tutumun, toplumda kutuplaşmayı da artırdığı görülmektedir. Bu kutuplaşmayla beraber şiddet olayları da artış göstermiştir. Toplumsal tabanda bu kutuplaşma, sağ ve sol örgütlenmelerin karşılıklı olarak şiddete başvurması olarak yansımaktadır

Tablo 1. Yıllara Göre Şiddet Olaylarında Ölenlerin Sayısı (1969-1980)

YILLAR	ÖLÜ SAYISI
1969	9
1970	19
1971	22
1972	22
1973	15
1974	27
1975	37
1976	108
1977	315
1978	1095
1979	1362
1980	2206

¹⁷⁶ Çavdar, .243-244.

¹⁷⁷ Genç Yılmaz, s.225.

Kaynak: Ruşen Keleş ve Artun Ünsal, Kent ve Siyasal Şiddet, Ankara 1982, s.35.

Yukarıda aktarılan tabloya bakıldığında, 1976 ve 1979 yılları dikkat çekmektedir. Her iki yılda ölenlerin sayısı, geçmiş yıllara nazaran çok fazla artış göstermiştir. Şiddet olayları nedeniyle can kayıplarının üst rakamlara ulaştığı bu yıllarda, MC koalisyonları ülkeyi yönetmiştir. Aktarılan bu tablo, MC hükümetleri dönemindeki siyasi atmosfer ve şiddet olayları arasındaki ilişkiyi özetler niteliktedir.

Türkiye'nin 70'li yıllarının politik atmosferini genel olarak; sokak aktivizmi ile ilişkilendirmek mümkündür. Bu dönemde iktidara muhalefet olan kitleler haklarını genel olarak “sokağa çıkarak” aramaktadır. Kitleler ve sokak arasındaki bu ilişki, iktidar tarafından anarşi kavramıyla özdeşleştirilmiştir. Anarşi, 70'li yıllarda dillere pelesenk olmuş bir kavramdır. Mete Kaan Kaynar'a göre, 70'li yıllarda ki anarşi algısı üç farklı aşamadan geçerek oluşmuştur. Anarşi algısının, ilk aşamasını 12 Mart 1947'de kabul edilen Truman Doktrini oluşturmaktadır. Bu aşama ile anarşinin küresel çerçevesi çizilmiştir. Kaynar'a göre ikinci aşama, 13 Şubat 1961 yılında Türkiye İşçi Partisi'nin kurulması ile başlayan süreci ifade eder. Ona göre söz konusu aşama anarşinin yerel kısmını oluşturmaktadır. Son aşama ise, 10 Ekim 1965 yılında gerçekleşen genel seçimlerden sonra ortaya çıkmıştır. Bu aşamalar birbirleriyle iç içe geçen bir yapı halindedir.¹⁷⁸ Türkiye'nin anarşiyle mücadelesi de bu katmanlara paralel şekilde gelişmiştir. Şöyle ki; İkinci Dünya Savaşı'nın sona ermesi ile birlikte, Türkiye'de anti-komünist düşünce ve anarşiyi önleme düşüncesi ortaya çıkmıştır. 60'lı yıllara kadar temel politika anarşiyi önlemeye yönelik iken; 1961-1965 arasına gelindiğinde, “anarşiden kurtulma” politikasına geçildiği görülmektedir. 1965-1980 arası dönem ise tamamen “anarşiden kurtulmaya” yönelik politikalarla geçmiştir.¹⁷⁹

70'li yıllarda yaşanan şiddet olayları, çalışmanın ilk bölümünde aktarılan kavram seti çerçevesinde değerlendirilecektir. Bu yıllarda başvuru şiddet daha çok üniversitedeki çatışmalarla ve sağ-sol kutuplaşmasıyla ele alınan bir şiddettir. 70'li yıllarda gerçekleşen şiddet olayları, kimi zaman dönemin siyasal iktidarlarından

¹⁷⁸ M. K. Kaynar, “Anarşinin Türkçesi, Bir Anarşi Lejantı: 3K4F”, Mete Kaan Kaynar(haz), Türkiye'nin 1970'li Yılları, 1.bs, İstanbul 2020, s.142-143

¹⁷⁹ Kaynar, s. 147.

toplum yönelen, kimi zaman da i toplumsal çatışmalardan kaynaklanan bir çerçevede gelişmektedir. Bu bağlamda, çalışmanın ilk bölümünde ele alınan kuramcılardan Arendt'in, şiddet ve iktidar arasında kurduğu diyalektik ilişkiden faydalanmak önem kazanmaktadır. Diğer bir taraftan, bu yıllardaki şiddet olaylarına bakıldığında, olayların çoğunluğunun politik nedenlerle gerçekleştiği söylenebilir. Bunun temel nedeni, 70'li yıllarda siyaset ve gündelik hayat pratiklerinin i içe geçmesi olarak görülebilir. Bu noktada, Agamben'in çıplak hayatın siyasallaşmasıyla ilgili çizdiği perspektiften yararlanılacaktır.

70'li yıllarda şiddet olgusu, sağ ve sol cenahtan grupların karşılıklı çatışmaları şeklinde açığa çıkmaktadır. Toplumun sağ ve sol ideolojik kutuplaşması, dönemin iktidarlarının siyaset yapma biçimini de belirlemiştir. 70'li yıllarda iktidarlar, kendi siyasi çizgisine yakın olmayan grupları ötekileştirmektedir. Bu dönemde ötekileştirme nedeniyle meydana gelen şiddet olayları, Schmitt'in dost-düşman ayrımı çerçevesinde değerlendirilecektir.

70'li yıllarda yaşanan şiddet olaylarına zemin hazırlayan sebeplerden biriside hukuksuzluklardır. Bu yıllarda iktidarların, hukuku bir baskı aracı olarak kullandıkları değerlendirmesi yapılabilir. Hukuk ve şiddetin yakın ilişki içerisinde olduğu bu tarihsel dönem, Benjamin'in çizdiği hukuksal perspektifte değerlendirilecektir. 70'li yıllarda iktidarların, düşüncelerini halka empoze etmek ve yönetimlerini güçlendirmek için farklı yollar denediği görülmektedir. Bu kimi zaman ideolojik aygıtlara başvurarak, kimi zaman ise baskı ve şiddeti kullanarak gerçekleşmektedir. Dönemin iktidarlarının toplum üzerinde hâkimiyet kurmak için kullandıkları araçlar, Althusser'in devletin baskı ve ideolojik aygıtları ayrımı çerçevesinde değerlendirilecektir.

Kısacası, 70'li yıllar, toplumun ideolojik olarak keskin çizgilerle ayrıldığı bir tarihsel dönemdir. şiddet olayları bu ayrım çerçevesinden okunabilir. Aşağıda ele alınan başlıklarda bu dönemde yaşanan şiddet olaylarının niteliği ortaya konulacaktır.

A. Alevilere Yönelik Şiddet Eylemleri

60'larda başlayan alevi ve sol grupların yakınlaşması, 70'li yıllarda her iki tarafın birbirlerine entegre olduğu bir yapıya dönüşmüştür. Aleviler ve sol ideolojik gruplar arasındaki bu yakınlaşma, sağın dikkatini çekmiştir. Bu dönemde, Aleviler solun müttefiki olarak görülmektedir.¹⁸⁰ 70'li yıllarda Alevilere yönelik birçok saldırı eylemi gerçekleştirilmiştir. Alevilere yönelik ilk saldırı, 23-24 Şubat 1975 tarihinde Erzincan'da yaşanmıştır. Bir taksi yazıhanesi önünde solcu ve ülkücü gruplar arasında yaşanan münakaşayla başlayan olaylar, çevreden gelen sağcı militanların da katılımıyla büyük bir saldırıya dönüşmüştür. "Mescit ve camiler ateşe veriliyor", "Allah'ını peygamberini seven koşsun" tarzında söylemlerle galeyana gelen gruplar, Alevilere ait olan 100'e yakın iş yerini tahrip etmişlerdir. Ayrıca CHP il merkezi ve Türkiye Öğretmenler Birleşme ve Dayanışma Derneği (TÖB-DER) binası da saldırılara hedef olmuştur. Olaylarda bir ilkokul öğrenci yaşamını yitirmiş, onlarca vatandaş yaralanmıştır.¹⁸¹

Alevilere yönelik ikinci saldırı Malatya'da yaşanmıştır. Hamit Fendoğlu, 11 Aralık 1977 tarihinde bağımsız aday olarak girdiği seçimlerde Malatya Belediye Başkanlığı'na seçilmiştir. 18 Nisan 1978'de, Fendoğlu kendisine gelen bombalı paketi açtığı esnada kendisi, gelini ve torunu hayatını kaybetmiştir.¹⁸² Cenaze töreninin akabinde harekete geçen gruplar, Alevi vatandaşların dükkânlarını, evlerini, CHP ve TÖB-DER binalarını tahrip etmişlerdir. Ayrıca üç solcu genç öldürülmüştür. Soruşturmayı sürdüren savcı da saldırıya uğramıştır. Ertesi gün kentin içme suyuna bazı maddeler karıştırıldığı iddiasıyla haberler yapılarak kentteki korku iklimi iyice arttırılmıştır. Bu iklimden faydalanan gruplar "halkı cihada çağırarak" saldırılarını devam ettirmişlerdir. Olayların sonucunda yaklaşık 60 kişi yaralanmış, 1000'e yakın dükkân ve hane kullanılmaz hale gelmiştir.¹⁸³

¹⁸⁰ Y. Çakmak, "İtikattan Kimliğe: Dinamikler ve Karşı Dinamikler Bağlamında Yetmişli Yıllarda Aleviler", Mete Kaan Kaynar(haz), Türkiye'n in 1970'li Yılları, İstanbul 2020, s.656.

¹⁸¹ Ozan, s.733.

¹⁸² Cumhuriyet Gazetesi, "Postayla Gelen Bombayı Açan Hamido Öldü", 18.04.1978, s.1

¹⁸³ Ozan, s.734.

Alevilere yönelik bir başka saldırı Sivas'ta gerçekleştirilmiştir. Olaylar 4 Eylül 1978 günü Sivas'ın Alevi Mahallesi olarak bilinen Alibaba Mahallesi'nde, sağcı olduğunu iddia eden bazı kişilerin bir çocuk ve yaşlı bir adama saldırılarıyla başlamıştır. Yaşlı adam ve çocuğun yakınlarının olaya müdahale etmesiyle, olay yerinden kaçmaya başlayan saldırganlar, "Aleviler camilere saldırıyor" söylentisini yayarak halkı Alevilere karşı kışkırtmışlardır. Bu kışkırtmaların sonucunda, Aleviler, solcular ve CHP'lilere ait olan ev ve işyerleri benzin dökülerek yakılmış ve otomatik silahlarla taranmıştır. Olaylarda 2'si kadın 5 vatandaş hayatını kaybetmiş, 17'si ağır olmak üzere 92 kişide yaralanmıştır. 1000'den fazla iş yeri de tahrip edilmiştir.¹⁸⁴

Alevilere yönelik en geniş çaplı saldırı ise; 1978 yılında Kahramanmaraş'ta gerçekleştirilmiştir. Maraş'ta yaşanan saldırıların başlangıç tarihi 19 Aralık 1978'dir. Fakat olayların başlangıç tarihinden önce şehirde yaşanan birtakım olaylar, saldırının planlı ve örgütlü şekilde gerçekleştirildiği izlenimini uyandırmaktadır.¹⁸⁵ İlk olarak Nisan ayında Alevilerin ağırlıklı olarak yaşadığı Yörük Selim Mahallesi'nde yaşayan Alevi önderi olan Gılgın Dede lakaplı Sabri Özkan'ın öldürülmesi olaylar zincirinin ilk halkasını oluşturmaktadır. Malatya Belediye Başkanı Fendoğlu'nun ölümüne sebep olan eylemin bir benzeri Maraş Pazarcık'ta denenmiştir. Fendoğlu'na gönderilen bombalı paketle eş zamanlı olarak, Alevi Dedesi Memiş Özdal'a da bombalı bir paket gönderilmiştir. Özdal paketi almayınca, Posta ve Telgraf Teşkilatı (PTT)'de açılan paket bir memurun ölümüne neden olmuştur. Olayların hemen öncesinde, kendilerini devlet görevlisi olarak tanıtan kişiler, mahalleleri dolaşarak evlerde kaç kişi ve kimlerin yaşadığını saptamışlardır. Alevilerin ev ve dükkânları işaretlenmiştir. Şehirde daha önce kimsenin görmediği milli piyango satıcılarının gezindiği söylenmektedir.¹⁸⁶

19 Aralık 1978 tarihine gelindiğinde, Çiçek Sineması'nda anti-komünizm propagandası yapan "Güneş Ne Zaman Doğacak" adlı film gösterime sokulmuştur.

¹⁸⁴ Milliyet Gazetesi, "Sivas'ta Binden Fazla İşyeri ve Bina Tahrip Edildi", 5 Ölü 92 Yaralı Var", 04.09.1978, s.9

¹⁸⁵ Ozan, s.735.

¹⁸⁶ V. Dinler, "Yangın Yeri, Katliam: Maraş ve Çorum", Mete Kaan Kaynar(haz), 1.bs, Türkiye'nin 1970'li Yılları, İstanbul 2020, s.675.

Film yayınlandığı sırada, tahrip gücü olmayan bir bomba patlamıştır. Patlayan bombanın yarattığı panikle yaşanan kargaşada 9 kişi yaralanmıştır. Eylemin solcular tarafından yapıldığı iddia edilse de, bombanın toplumu tahrik etmek amacıyla sağ gruplar tarafından konulduğu daha sonra yapılan araştırmalarda ortaya çıkmıştır. Patlamanın ardından toplanan kalabalık grup CHP il merkezine saldırmıştır. 20 Aralık günü Alevilerin bulunduğu Akın Kırathanesi bombalanmış ve 2 vatandaş ağır yaralanmıştır. 21 Aralık günü şehirde korku iklimi iyice yükselmiş, sol görüşe sahip iki öğretmen vurularak öldürülmüştür.¹⁸⁷ Ertesi gün sağcı gruplar, öldürülen öğretmenlerin cenazesi için toplanan kalabalığa, “Komünistlerin cenazeleri kılınmaz”, “Müslüman Türkiye”, “Milliyetçi Türkiye”, “Komünistler Moskova’ya” tarzında sloganlar atarak izin vermemişlerdir. Daha sonra, bu gruplar cenazeye katılan kitleye saldırmıştır. Sokak ortasında kalan cenazeler askeri araçla hastaneye geri götürülmüştür. Saldırganlar, Alevilerin 100’e yakın işyerini tahrip etmişlerdir. Olaylarda 39 vatandaş ve 11 kolluk kuvveti yaralanmış, 3 provokatör de hayatını kaybetmiştir.¹⁸⁸

Olayların kontrol edilemez hale gelmesi üzerine 23 Aralık günü Maraş’ta sokağa çıkma yasağı edilmiştir. Fakat yasak ilan edildiği bilgisi belediye tarafından halka anons edilmemiştir. Sabahın ilk ışıklarıyla beraber dışarı çıkan kalabalık grup, daha önceden işaretledikleri ev ve dükkânlara saldırmaya başlamışlardır. Maraş’ta o dönem görev yapan din görevlilerinin “Bir Alevi öldürene beş hac sevabı yazılır” şeklindeki ifadeleri saldırıların genişlemesine neden olmuştur. 23-24 Aralık boyunca devam eden olaylarda, resmi rakamlara göre 111 kişi öldürülmüştür. Hayatını kaybedenler arasında bir çocuk ve kadın da bulunmaktadır. Saldırganlar Alevi yurttaşlara ait yüzlerce iş yeri ve dükkânı da yakıp, kullanılamaz hale getirmişlerdir. Başlangıçta, sıkıyönetim ilan etmekten kaçınan Ecevit, olaylar karşısında daha fazla direnemeyerek 13 ilde sıkıyönetim ilan etmek zorunda kalmıştır.¹⁸⁹

¹⁸⁷ Dinler, s.675-676.

¹⁸⁸ Ozan, s.736.

¹⁸⁹ Dinler, s.676-677.

Olayların ardından 804 kişi katliam sanığı olarak mahkeme karşısına çıkarılmıştır. Bu dava, Cumhuriyet tarihinde o zaman kadar görülen en fazla sanıklı davadır. Dava günlerinde mağdurları savunan 4 avukat öldürülmüş, diğer avukatlar da birçok saldırı girişimine maruz kalmıştır. Mahkeme sonucunda idam cezasına çarptırılan 37 kişiden, 14'ünün cezası müebbet hapse çevrilmiştir. 379 kişi ise beraat etmiştir. Geriye kalan sanıklar da farklı sürelerle hapis cezası almıştır. Yargılamalar sonucunda, ölüm ve ömür boyu hapis cezası alan kişiler dışındaki sanıkların cezaları altıda bir oranında azaltılmıştır. Daha sonra mahkeme hapis cezası alanları serbest bırakmıştır. Ölüm ve müebbet hapis kararları da yüksek mahkeme tarafından iptal edilmiştir. Yeniden yapılan yargılamalar neticesinde idam kararı uygulanmamıştır.¹⁹⁰

70'li yıllarda Alevilere yönelik gerçekleşen son saldırı Çorum'da gerçekleştirilmiştir. Çorum olayları, her ne kadar 1980 yılında gerçekleşse de aynı sistematik olayların devamı olduğu için çalışmaya dâhil edilmiştir. 27 Mayıs 1980 günü MHP Genel Başkan Yardımcısı Gün Sazak'ın solcu gruplar tarafından öldürülmesi, olayların başlangıcını oluşturmaktadır. 28 Mayıs günü Sazak'ın öldürülmesini protesto eden sağcı gruplar “Kanımız Aksa da Zafer İslam'ın”, “Kana Kan İntikam” ve “Sazaklar Ölmez” sloganlarını atarak yürüyüşe geçmişlerdir. Yürüyüş sırasında Alevilere ait dükkânlara hasar verilmiştir. Üç gün süren çatışmalar sonucunda, Çorum'da sokağa çıkma yasağı ilan edilmiştir. Yaşanan çatışmalarda iki polisin hayatını kaybetmesi ve bundan sol cenahın mesul tutulması, şehirdeki gergin ortamı daha da artırmıştır.¹⁹¹ Bu sırada şehre gelen Jandarma Genel Komutanı Org. Sedat Celasun şehirdeki idarecilerle bir toplantı yapmıştır. Kurulan barikatları uzlaşma yoluyla kaldırmak isteyen milletvekillerine, Celasun “Size saat on altıya kadar müsaade, yoksa taş üstünde taş koymam” diyerek gözdağı vermiştir. Siyasilerin araya girmesiyle barikatlar 31 Mayıs günü kaldırılmıştır. 7 Haziran günü Çorum'da olaylar yatışmıştır. Sonuç olarak yaşanan çatışmalarda 9 kişi hayatını kaybetmiş, birçok yurttaş da yaralanmıştır. Onlarca dükkân ve evde kullanılamaz hale gelmiştir.¹⁹²

¹⁹⁰ Ozan, s.737.

¹⁹¹ Dinler, s.678.

¹⁹² Dinler, s.678.

Çorum'da, 1 Temmuz'da çatışmalar yeniden alevlenmiştir. Sol görüşlü birçok kişi gözaltına alınmıştır. 2 Temmuz günü sağcı gruplar kentin belirli bölgelerini barikatlarla kapatarak, Alevilerin kente girişini engellemişlerdir. Olayların kontrol edilemez noktaya gelmesi üzerine valilik sokağa çıkma yasağı ilan etmiştir. Fakat yasak ertesi gün kaldırılmıştır. Cuma'ya denk gelen 4 Temmuz günü sağcı gruplar, Alaeddin Camisi'ne komünistler tarafından saldırıldığı haberini yaymışlardır. Camiden çıkan kalabalık grup Alevilerin yaşadığı mahallelere saldırmıştır. Çorum'da yaşananların sonucunda resmi rakamlara göre 57 kişi hayatını kaybetmiştir. Olaylarda çok sayıda kişi yaralanmış, birçok ev ve işyeri kullanılamaz hale gelmiştir. Çorum'da yaşanan bu olayların ardından, Alevi ve Sünni yurttaşların mahalleleri belirgin çizgilerle ayrılmıştır.¹⁹³

Alevilere olan saldırıların, ABD ve CIA ile ilişkili olduğuna dair bazı çalışmalar yapılmıştır. ABD Büyükelçiliği ikinci kâtibi Alexander Peck katliamlardan önce, Alevi ve Sünni nüfusun dengeli olarak dağıldığı bölgelerde araştırmalar yapmıştır. Katliamlar, Peck'in araştırma yaptığı bölgelerde gerçekleştirilmiştir. Ayrıca, Peck 1979 yılında Çorum'a gelmiş, burada siyasi partilerle bir takım görüşmelerde bulunmuş ve kentin çeşitleri yerlerine giderek mezhepsel dağılıma yönelik incelemelerde bulunmuştur. Bu veriler, Alevi'lere yönelen şiddetin arkasında ABD ve CIA'nin rolü şüphesini doğrular niteliktedir.¹⁹⁴

70'li yıllarda Alevi yurttaşlara yönelen şiddette, toplumsal kutuplaşma ortamının etkisi olduğu görülmektedir. 70'li yıllarda konsolide olmuş şekilde hareket eden sağ, karşısında yer alan sol gruplar (Aleviler dahil) birbirlerini karşılıklı olarak düşman ilan etmişlerdir. Mehmet Ertan, 70'li yıllardaki Türk solu ve Alevi yakınlaşmasıyla ilgili şu ifadeleri kullanmıştır: "Aleviler ile sol hareketler yakınlaşmanın sonucu ise Türkiye sağının hangi kanadından gelirse gelsin 1970'li yıllarda yaşayan bir sağcının Kızılbaşlık, komünistlik, solculuk ve dinsizlik kavramlarının tümünü birbirlerinin

¹⁹³ Dinler, s.679.

¹⁹⁴ Ozan, s.739.

yerine kullanılan özdeş kavramlar olarak algılamasıdır.”¹⁹⁵ Bu bağlamda, Schmitt’in dost-düşman ayrımı kuramı hem sol gruplar hem de Aleviler için açıklayıcı olmaktadır. Aleviler ve sol cenahın ötekileştirilmesi arasında şöyle bir fark bulunmaktadır; sol genellikle anti-komünizm propagandası üzerinden ötekileştirilirken, Aleviler ise daha çok din ve mezhep söylemi üzerinden ötekileştirilmiştir. Hem Maraş hem de Çorum’daki olaylarda camideki vatandaşların galeyana getirilerek kullanılması bu durumu göstermektedir.

Agamben siyaset ve çıplak hayatın diyalektik bir yapı içerisinde olduğunu belirtir. Bu yapıyla beraber iktidarların kişilerin hayatını siyasallaştırdığını biyo politika kuramı çerçevesinde anlatmaktadır. 70’li yıllarda Alevi yurttaşlara yönelen şiddet çerçevede değerlendirilebilir. Bu dönemde Alevilerin sol ile ittifak kurması, Aleviliğin siyasallaşmasındaki en temel sebep olarak görülebilir. Dolayısıyla, 70’li yıllarda Alevilerin çıplak hayatı ve siyasetin iç içe geçen bir yapıda olduğu görülmektedir. Bu yapı, onları 70’li yılların önemli siyasi figürlerinden biri haline getirmiştir. Bu sistematik şiddet olayları, 90’lı yıllarda da kendisini tekrar edecektir. Çalışmanın girişinde, mezhep ve etnik kökene bağlı kutuplaşmaların 90’ların ideolojik kutuplaşmaların da 70’lerin siyasetinin temel harcını oluşturduğu belirtilmiştir. 70’lerde Alevilere yönelen şiddet Alevilerin de sol grupları içinde değerlendirilmesi ile bağlantılı olarak sağ-sol kutuplaşmasının örüntülerinden birisidir. 90’larda ise, Alevi-Sünni ayrımı mezhepsel bir ayrım olarak daha kristalize şekilde ortaya çıkacaktır.

B. Sağ-Sol Çatışmaları

70’li yıllarda bireyler ideolojik kimliklerini, “sağcı” ya da “solcu” olarak adlandırmaktadırlar. Bu dönemde, toplumsal kutuplaşma dinamiği ideolojik ayrımlar üzerinden şekillenmiştir. Siyaseten keskin çizgilerle ayrılan sağ ve sol ayrımı topluma da sirayet etmiştir. Her iki ideolojinin birbirine olan tahammülsüzlüğü toplum içerisinde de görünürlük kazanmaktadır. Bu dönemde sağ veya sol ideolojiye sahip

¹⁹⁵ M. Ertan, “Türk Sağının Kızılbaş Algısı”, İnci Özkan Kerestecioğlu ve Güven Gürkan Öztan(der), Türk Sağı Mitler, Fetişler, Düşman İmgeler, 3.bs, İstanbul 2016, s.136.

kişiler, kendi görüşlerine karşıt olanlara karşı düşmanlaştırma çabasına içerisine girmişlerdir. Bu negatif tutum, 70’li yıllarda yaşanan birçok ideolojik kamplaşma ve buna bağlı şiddet olayına kapı aralamıştır.

70’li yılların ikinci yarısıyla beraber öğrenci olayları artış göstermeye başlamıştır. Öğrenciler sağcı ve solcu şeklinde keskin çizgilerle kutuplaşmışlardır. Bu dönemde üniversitelere hâkimiyet kurmak için öğrenciler arasında yoğun çatışmalar yaşanmıştır. Bu çatışmaların ilki İstanbul Üniversitesi’nde gerçekleşmiştir. Her iki grup da hegemonik üstünlük sağlayamadıklarından üniversiteleri işgal etmeye başlamışlardır. Olayların kontrol edilemez noktaya gelmesi üzerine İstanbul Üniversitesi 31 Ocak 1977 gününe kadar tatil edilmiştir.¹⁹⁶ Devamındaki süreçte, Cumhurbaşkanı Fahri Korutürk öğrenci olaylarının yaşandığı okulların rektörleriyle bir dizi görüşme gerçekleştirmiştir. Ancak bu görüşmelerde öğrenci olaylarını durdurmaya yetmemiştir. Görüşmelerden yaklaşık bir ay sonra, Adana’da sağcı öğrencilerin kaldıkları yurda bombalı saldırı düzenlenmiş ve bir kişi hayatını kaybetmiştir.¹⁹⁷

Bir diğer saldırı 1978 yılında İstanbul’da gerçekleştirilmiştir. 16 Mart günü İstanbul Üniversitesi’nde okuyan sol görüşlü 7 öğrenci, okuldan çıktıkları sırada üzerlerine bomba atılarak öldürülmüştür. Bu olayın ardından sol cenah, büyük bir eylem başlatmıştır. Türkiye Devrimci İşçi Sendikalar Konfederasyonu (DİSK) önderliğinde organize edilen “Faşizme İhtar” eylemine bütün sol gruplar katılmıştır. Farklı meslek gruplarına sahip birçok işçi bırakarak eyleme destek olmuştur.¹⁹⁸ Bu olaydan bir gün sonra, Ümraniye’de bir başka şiddet olayı yaşanmıştır. Sağ görüşlü 5 işçi 1 Mayıs Mahallesi’nden satın almış oldukları konutların kontrol etmeye gittikleri sırada, sol görüşlü kişiler tarafından öldürülmüştür.¹⁹⁹ Sağ-sol kutuplaşmasına dayalı bir diğer şiddet eylemi, Ankara Balgat’ta gerçekleştirilmiştir. 10 Ağustos 1978 günü

¹⁹⁶ Mehmet Kürşat Yavan, Siyasal Şiddet, Terörizm ve Türkiye Örneği: 12 Eylül Süreci, *Türk Dünyası Araştırmaları*, 120(237), Kasım-Aralık 2018, s.94.

¹⁹⁷ Yavan, s.94.

¹⁹⁸ Zeki Tombak, 1978-1980 Faşist Terör ve Anti-Faşist Direniş, *Sosyalizm ve Toplumsal Mücadeleler Ansiklopedisi* Cilt 7, İstanbul 1988, s.2326.

¹⁹⁹ *Milliyet Gazetesi*, “Beş İşçi İşkence Yapılarak Öldürüldü”, 19.03.1978, s.8.

Balgat'ta sol görüşlü kişilerin devam ettiği 4 kahveye otomobillerin içerisinde otomatik silahlarla ateş açılmıştır. Olayların neticesinde 4 kişi hayatını kaybetmiş, 3'ü ağır olmak üzere 11 kişide yaralanmıştır.²⁰⁰

Bir başka şiddet olayı, 8 Ekim 1978 tarihinde Ankara'nın Bahçelievler semtinde yaşanmıştır. Sağcı gruplar, TİP üyesi olan 7 gencin yaşadığı eve baskın vermişlerdir. Baskı sırasında, içerdekilerin ellerini bağlayıp eter koklatarak etkisiz hale getirmişlerdir. Daha sonra gençlerin üçü kurşunlanarak, biri ise boğularak öldürülmüştür. Geriye kalan gençlerden biri öldü sanılarak olay yerinde bırakılmış, diğer ikisi ise arabayla taşınarak öldürülmüştür. Olayı gerçekleştiren failerin kimliği öldüğü sanılarak bırakılan gencin konuşması sonrası ortaya çıkmıştır.²⁰¹ Yaşanılan katliamın ardından görülen davada üç kişi 7'şer kez idam cezasına çarptırılmış, bir kişi ise beraat etmiştir.²⁰²

Sağ-sol çatışmalarının toplumdaki ideoloji eksenli kutuplaşmaların sonucunda ortaya çıktığı görülmektedir. Yaşanılan olaylar değerlendirildiğinde, toplumun farklı kesimlerinden insanların politik birer figür haline geldiği görülmektedir. Bu noktada Agamben'in hayatın siyasallaşması kuramı açıklayıcıdır. Sağ-sol çatışmalarına bakıldığında, olayların merkezinde kimi zaman işçiler kimi zaman üniversite öğrencileri yer almaktadır. Yani; toplumun farklı kesimleri bu dönemde politikleşmiştir. Sağ ve sol gruplar arasında yaşanan çatışmalar, politik özneleşmenin bir sonucu olarak değerlendirilebilir.

C. Kanlı 1 Mayıs

Kanlı 1 Mayıs, temelde sağ-sol çatışması zemininde incelenecek bir olay niteliğinde olmakla birlikte, literatürde ABD tarafından desteklenen bir derin devlet²⁰³ eylemi olarak da değerlendirildiğinden ayrı bir başlıkta incelenmektedir. 1977 1

²⁰⁰ Cumhuriyet Gazetesi, "Balgat Katliamının Sanıkları Saptandı", 12.08.1978, s.1

²⁰¹ Cumhuriyet Gazetesi, "6 TİP'li Hunharca Öldürüldü", 10.10.1978, s.1.

²⁰² Aydın ve Taşkın, s.297-298.

²⁰³ Derin Devlet: Genel olarak, "erk sahiplerinin güç haddini aşması, özellikle güvenlik sektörü ve yargıya nüfuz etmesi" anlamına gelmektedir. Türkiye'nin 70'li ve 90'lı yıllarında yaşanan bazı şiddet olaylarının derin devlet yapılanması ilişkili olduğu iddia edilmektedir.

Mayıs'ında, 1976'da coşkulu bir şekilde kutlanan 1 Mayıs'ın etkisi büyüktür. O gün Taksim Alanı'nda emekçiler, sivil toplum örgütleri, gençler, entelektüeller, bazı sendikalar ve farklı iş gruplarından oluşan 200 bini kişiyi aşkın bir kalabalık olduğu tahmin edilmektedir.²⁰⁴ Milliyet (2 Mayıs 1976) gazetesi 1 Mayıs 1976 yılındaki kutlamaları şu ifadelerle değerlendirmektedir; “Çevre illerden gelen işçilerin de katılımıyla binlerce iş Taksim alanını doldurmuştur. Miting disiplinli ve olaysız geçmiştir. Sabah 9'dan itibaren Beşiktaş ve Sarıyer'de toplanan işçiler, ellerinde pankartlar taşıyarak ve sloganlar söyleyerek Taksim'e yürümüşlerdir.”²⁰⁵ 1976 yılındaki yoğun katılımlı geçen 1 Mayıs kutlamaları, toplumsal muhalefetin örgütlülüğünü göstermektedir. 1 Mayıs'ın devamında DİSK, işverenlerin emekçilerin maaşlarını ödemediği durumlarda emekçilerin yapacağı eylemlerin suç teşkil etmeyeceği konusundaki hukuksal mücadeleyi kazanmıştır. Hem 1976 yılındaki 1 Mayıs kutlamaları, hem de DİSK'in başarılı hukuki mücadelesi, gözlerin 1 Mayıs 1977 yılındaki kutlamalara çevrilmesine neden olmuştur.²⁰⁶

1977 yılında gerçekleştirilecek olan 1 Mayıs kutlamalarını DİSK'in organize ettiği görülmektedir. Bu dönemde sol cenah içerisinde keskin bir kutuplaşma bulunmaktadır. 1 Mayıs hazırlıkları da bu çerçevede, Maocu grupların kutlama alanına girmesini engellemek üzerine yapılmaktadır. Kutlama tarihi yaklaşırken sol gruplar arasında işlenen cinayetler var olan kutuplaşmayı belirgin hale getirmiştir. Olayların öncesinde, sağ basın sol içerisindeki bu kutuplaşmadan faydalanarak, 1 Mayıs şiddet olaylarıyla geçeceğine dair yayınlar yapmaya başlamıştır.²⁰⁷ Örneğin; Ahmet Kabaklı 1 Mayıs kutlamalarından bir gün önce şu şekilde yazmıştır: “Yarın 1 Mayıs... Polisler vuruşmalar muhtemeldir. Cinayetler işlenebilir, mallara ve canlara kıyabilirler...” Aynı yayın organında çalışan bir başka yazar Rauf Tamer ise, 1 Mayıs sabahı yazısında

²⁰⁴ Nail Güreli, 1 Mayıs 1977 Türkiye Devrimcilerinin “İki 1 Mayıs Belgeseli”, 2.bs, İstanbul 2006, s.23-24.

²⁰⁵ Milliyet Gazetesi, “1 Mayıs Mitingi Olaysız Geçti” 02.05.1976., s.1.

²⁰⁶ Ozan, s.680.

²⁰⁷ Sezer Şanlı, s.568.

şu ifadeleri kullanmıştır: “... Arabalar tahrip edilecek. Camlar kırılacak. İnşallah aldanırız, ama kanlar akacak.”²⁰⁸

1 Mayıs 1977 işçi bayramı kutlamaları coşkulu bir şekilde başlamıştır. Katılımcılar 1976 yılına benzer şekilde kendilerini simgeleyen eylem araçlarıyla beraber Taksim’e giriş yapmışlardır. DİSK Genel Başkanı Kemal Türkler’in konuşması devam ederken, Taksim’in çeşitli yerlerine konuşlandırılan kişiler tarafından silahlar ateşlenmiş ve alanda büyük bir korku yaşanmıştır. Meydandaki panzerler, ses bombaları ve ateşli silahlar korku ve paniği artırmıştır. Kazancı Yokuşu’ndan çıkarak alandan uzaklaşmak isteyen eylemciler Pamuk Eczanesi önünde sıkışmış ve 36 kişi hayatını kaybetmiştir. Bazı kaynaklara göre hayatını kaybedenlerin sayısı 40 kişinin üzerindedir. “Kanlı 1 Mayıs” olarak tarihe geçen bu olayın failleri hiçbir zaman bulunamamıştır.²⁰⁹ Kanlı 1 Mayıs sol muhalefete karşı gerçekleştirilen en büyük faili meçhul eylemlerden birisi olarak görülmektedir. Olayların ardından, iktidar çevresinde şiddet eylemlerinin sol içi bir hesaplaşma olduğu ifade edilmiştir. Literatürde ağırlık kazanan görüş ise, devlet destekli gruplar tarafından gerçekleştirildiği yönündedir.²¹⁰

1 Mayıs 1977’de yaşanan olay, dönemin iktidarının toplumsal muhalefete karşı kullandığı araçları analiz etme açısından önemlidir. Bu noktada, Louis Althusser’in görüşlerini önem kazanmaktadır. Althusser’in yaklaşımında önemli yer tutan devletin ideolojik ve baskı aygıtları, Kanlı 1 Mayıs olayını analiz ederken değerlendirilebilir. Bu bağlamda, alanda eylem sırasında kullanılan panzerler, ses bombaları ve ateşli silahlar baskı aygıtlarına örnek verilebilir. İdeolojik aygıtlarından ise medyanın öne çıktığı görülmektedir. Kanlı 1 Mayıs yaşandıktan sonra medya olayların sol içerisindeki çatışmalardan kaynaklandığına dair manşetler atmışlardır. Günaydın (02 Mayıs 1977) gazetesi, “Maocu Vatan Hainleri İşçi Bayramını Kana Buladı” manşetini atılmıştır. Hergün (02 Mayıs 1977) gazetesi ise, “Lenincilerle Maocular Çatıştı, Solcular 40 İşçiyi Katletti” manşetiyle olayı duyurmuştur. Yeni Asya gazetesi olayın

²⁰⁸ Barış Yetkin, Kırılma Noktası 1 Mayıs 1977 Olayları, Antalya 2007, s.21-22.

²⁰⁹ Çavdar, s.246.

²¹⁰ Çavdar, s.246.

ardından, “DİSK mitinginde komünistler birbirini yedi 40 ölü” sürmanşetiyle çıkmıştır.²¹¹ Bu manşetler, medyanın kamuoyunun olayları algılamasındaki kanıyı şekillendirecek bir ideolojik aygıt olarak çalıştığını göstermektedir.

Hukuki açıdan bakıldığında ise, olayla ilgili iddianamenin bir aydan kısa bir süre içerisinde hazırlandığı görülmektedir. Bu durum, olayla ilgili soruşturmanın hızlı bir şekilde gerçekleştirilip, hemen sonuçlandırılmak istendiğini göstermektedir. Soruşturmayı derinleştirmek ve farklı kişileri yargılamak isteyen duruşma savcısının görevinden alınması bu noktada dikkat çekmektedir.²¹² Bu örnekler, hukukun hem bir ideoloji hem de bir baskı aygıtı olarak kullanılabileceğini ifade eden Althusser’in yaklaşımından yola çıkıldığında anlam kazanmaktadır. Başka bir açıdan Arendt’in, şiddetin iktidarın çöküşe geçtiği anlarda ortaya çıktığı tezinden yola çıkıldığında, erken seçim sürecinde otoritesini riske eden iktidarın, şiddeti tırmandırdığı görülmektedir.

D. 70’li Yıllarda Yaşanan Faili Meçhul Cinayetler

70’li yıllarda birçok aydın ve siyasinin ismi faili meçhul cinayetlerle anılmaktadır. Sağ veya sol cenaha olan yakınlıkları sebebiyle hedef haline gelen maktuller, toplumca tanınmış simalardan seçilmişlerdir. Suikastlar, 15 Haziran 1977 tarihinde Erzurum Atatürk Üniversitesi’nde akademisyen Doç. Dr. Orhan Yavuz’un üniversiteye gittiği sırada bıçaklanarak öldürülmesiyle başlamıştır. 7 Nisan 1978 günü İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Anayasa Kürsüsü öğretim üyesi Doç. Dr. Server Tanilli’ye evine giderken, kimliği belirsiz bir araçtan ateş açılmıştır. Saldırının sonucunda Tanilli ağır yaralanmış ve felç kalmıştır. Tanilli saldırıya uğramadan önce komünizm propaganda yaptığı gerekçesiyle DGM’de yargılanmıştır.

24 Haziran 1978’e gelindiğinde Ankara’da Savcı Doğan Öz vazifesine giderken arabasında kafasına sıkılan 6 kurşunla öldürülmüştür. Öz, Konya’da Komünizmle Mücadele Derneğini feshetmiş ve İnebolu’da DGM’lerin sonlanması için imza toplamıştır. Hacettepe Üniversitesi Öğretim Üyesi Bedrettin Cömert ise, 11 Temmuz

²¹¹ Gürel, s.108-110.

²¹² Sezer Şanlı, s. 574.

1978 tarihinde arabasının içerisinde uğradığı saldırıda hayatını kaybetmiştir.²¹³ Cömert'in ölümünün ardından, İstanbul Ülkü-Bir Başkanı Hilmi Sakarya öldürülmüştür. Devamında MHP İstanbul İl Başkanı Reşat Haşatlı ve oğlu silahlı saldırıda hayatını kaybetmiştir.²¹⁴ 20 Ekim 1978'de İstanbul Teknik Üniversitesi(İTÜ) Elektrik Fakültesi Dekanı Bedri Karafakioğlu uğradığı silahlı saldırıda hayatını kaybetmiştir. 26 Kasım 1978 tarihinde Karadeniz Teknik Üniversitesi (KATÜ) Öğretim Üyesi ve 1977 seçimlerinde TİP 'den milletvekili adayı olan Necdet Bulut Trabzon'da öldürülmüştür.²¹⁵

1 Şubat 1979'a gelindiğinde Milliyet Gazetesi Genel Yayın Yönetmeni Abdi İpekçi gazeteden evine dönerken, Teşvikiye'de kendi kullandığı aracın içerisinde silahla vurularak öldürülmüştür.²¹⁶ İpekçi'nin ölümünden sonra ülkücü militan Mehmet Ali Ağca cinayeti kendisinin işlediğini itiraf etmiştir. 11 Eylül 1979'da Çukurova Üniversitesi Rektör Yardımcısı Fikret Ünsal uğradığı silahlı saldırıda hayatını kaybetmiştir. 28 Eylül 1979 tarihinde radikal sağa karşı etkin bir mücadele veren Adana Emniyet Müdürü Cevat Yurdakul'un aracı silahlı saldırıya uğramış ve yaşamını yitirmiştir. 20 Kasım 1979'da İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Öğretim Üyesi Yaşar Doğanay, 7 Aralık 1979'da İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Sosyoloji Bölümü Başkanı Cavit Orhan Tütengil öldürülmüştür. TİP kurucularından, DİSK Eski Genel Başkanı Kemal Türkler 2 Temmuz 1980 günü İstanbul'da evinin önünde uğradığı silahlı saldırı neticesinde hayatını kaybetmiştir. Ayrıca bu yıllarda, MHP Tunceli, Manisa İl Başkanları, Ortadoğu gazetesi yazarı İlhan Darendelioğlu, MHP Genel Başkan Yardımcısı Gün Sazak²¹⁷ ve 12 Mart döneminin simge isimlerinden Nihat Erim'de suikaste kurban gitmiştir.²¹⁸

²¹³ Ozan, s.730-731.

²¹⁴ Yavan, s.96.

²¹⁵ Aydın ve Taşkın, s.299

²¹⁶ Milliyet Gazetesi, "Abdi İpekçi Öldürüldü", 02.02.1979, s.1

²¹⁷ Gün Sazak için bkz: Alevilere Yönelik Şiddet Eylemleri, s.61.

²¹⁸ Ozan, s.200.

Görüldüğü gibi, 70’li yılların siyasi gündeminde gerek kolektif ve kitlesel gerekse bireysel şiddet olayları, önemli bir yer tutmaktadır. Bu şiddet eylemlerinin bir kısmı sol ve sağ görüşlü grupların birbirlerine yönelik misilleme eylemleri gerçekleşmiştir. Kanlı 1 Mayıs gibi eylemler ise sağcı militanlar, tarafından gerçekleştirilmiştir. Bu tablo, özellikle 70’lerin son çeyreğini oluşturan MC hükümetleri döneminde belirgin bir hal almaktadır.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

TÜRKİYE’NİN 90’LI YILLARI VE POLİTİK ŞİDDET

Türkiye’nin 90’lı yılları, kendi özgün dinamiklerini içerisinde barındırmakla birlikte toplumsal ve politik şiddetin ana gündemlerden biri olması nedeniyle 70’li yıllarla benzeşmektedir. 2000’li ve 2010’lu yıllar Türkiye’inde, şiddetin siyasetin öznelerinden biri haline geldiği dönemlerde sıklıkla “90’lara mı dönüyoruz” sorusu sorulmaktadır. Bu açıdan 90’lı yıllar, milenyum çağında Türkiye siyasetini kavrayabilmek için de çok önemli bir sürece işaret etmektedir. Toplumun farklı kesimlerinin şiddet olgusuyla tanıştığı bu dönem Türkiye için “kayıp yıllar” olarak adlandırılmaktadır. Bu yıllarda siyasal İslam ve Kürt meselesi siyasetin ana gündemini oluşturmaktadır. Toplum bu iki konu üzerinden İslamcı-Laik, Türk-Kürt, başörtülü-başı açık gibi ayrımlarla kutuplaşmıştır. 70’li yıllarda “anarşi” olarak ortaya çıkan şiddet olgusu, bu yıllarda “terör” biçiminde kendini göstermektedir. Çalışmanın bu kısmında; Türkiye’nin kayıp yılları görülen 90’lı yılların politik atmosferi ve bu atmosferi belirleyen şiddet olayları ele alınacaktır.

I. 90’LI YILLARDA POLİTİKA: 12 EYLÜL DARBESİ VE SONRASINDAKİ SİYASİ DİNAMİKLER

Türkiye’nin 90’lı yılları, kendi özgün dinamiklerini içerisinde barındırmakla birlikte toplumsal ve politik şiddetin ana gündemlerden biri olması nedeniyle 70’li yıllarla benzeşmektedir. 2000’li ve 2010’lu yıllar Türkiye’inde, şiddetin siyasetin öznelerinden biri haline geldiği dönemlerde sıklıkla “90’lara mı dönüyoruz” sorusu sorulmaktadır. Bu açıdan 90’lı yıllar, milenyum çağında Türkiye siyasetini kavrayabilmek için de çok önemli bir sürece işaret etmektedir. Toplumun farklı kesimlerinin şiddet olgusuyla tanıştığı bu dönem Türkiye için “kayıp yıllar” olarak adlandırılmaktadır. Bu yıllarda siyasal İslam ve Kürt meselesi siyasetin ana gündemini oluşturmaktadır. Toplum bu iki konu üzerinden İslamcı-Laik, Türk-Kürt, başörtülü-başı açık gibi ayrımlarla kutuplaşmıştır. 70’li yıllarda “anarşi” olarak ortaya çıkan şiddet olgusu, bu yıllarda “terör” biçiminde kendini göstermektedir. Çalışmanın bu

kısımında; Türkiye'nin kayıp yılları görülen 90'lı yılların politik atmosferi ve bu atmosferi belirleyen şiddet olayları ele alınacaktır.

90'lı yılların siyasi iklimini analiz edebilmek için, Türkiye'nin 70'li ve 80'li yıllarına kısaca değinmek gerekir. Çalışmanın ikinci bölümünde ele alınan Türkiye'nin 70'li yılları, kaos ve anarşinin hüküm sürdüğü tarihsel dönemdir. Bu yıllarda toplum, sağ ve sol ideoloji üzerinden kutuplaştırılmıştır. Toplumda meydana gelen kutuplaşma 70'li yıllarda yaşanan şiddet olaylarına kapı aralamıştır. Türkiye'nin 70'li yılları siyasi istikrarsızlıklarla anılan bir dönemdir. 70'li yıllarda oluşan kaotik ortam, 12 Eylül 1980'de gerçekleşecek olan darbeye zemin hazırlamıştır.

70'li yıllarda yaşanan siyasi karışıklıklar, toplumsal kutuplaşma kaynaklı şiddet olaylarının her gün artış göstermesi ve görev süresi sona eren Cumhurbaşkanı Fahri Korutürk'ün yerine mecliste uzun bir süre yeni bir Cumhurbaşkanı seçilememesi gibi olumsuz gelişmelerin sonucunda, orduda siyasete müdahale fikri olgunlaşmıştır. TSK, 12 Eylül 1980 günü idareye el koymuştur. Generallerden oluşan Milli Güvenlik Konseyi ilk bildirisinde, ülkenin içerisinde bulunduğu sıkıntılı durumu tasvir ettikten sonra, dönemin siyaset kurumun problemlere çare olamamasını eleştirmiştir. 12 Eylül müdahalesi ile kardeş kavgasının son bulacağı ve muhtemel bir iç savaş ihtimaline engel olunarak, yok olan devlet otoritesini tekrar inşa edileceği açıklanmıştır.²¹⁹ Askerler, bu gerekçelerle sivil siyasete müdahalelerini meşrulaştırmaya çalışmıştır.

Darbenin ardından parlamento dağıtılmış, milletvekillerinin dokunulmazlıkları kaldırılmış, ülkenin tamamında sıkıyönetim ilan edilerek sokağa çıkma yasağı getirilmiştir. Ayrıca tüm siyasi partiler ve iki sendikanın (sola yakın olan DİSK ve Milliyetçi İşçi Sendikalar Konfederasyonu (MİSK)) etkinlikleri durdurulmuştur. Türkeş hariç diğer siyasi partilerin genel başkanları (Ecevit- Demirel- Erbakan) tutuklanmış, Türkeş ise iki gün sonra teslim olmuştur. Ecevit ve Demirel iki ay sonra salıverilmiştir. Türkeş ve Erbakan ise, Türkiye Cumhuriyeti'nin anayasal şeklini değiştirmeyi hedefledikleri gerekçesiyle mahkeme karşısına çıkmışlardır. Fakat

²¹⁹ Börklüoğlu, s.137-138.

ilerleyen süreçte her ikisi de beraat etmiştir. 12 Eylül darbesi sırasında ordu; siyasi mekanizmalarına gösterdiği tutumun bir benzerini toplumun geneline göstermiştir.

Bu yıllarda ülkede hızlı şekilde gerçekleşen bir tutuklamalar zinciri başlamıştır.²²⁰ Müdahalenin ardından, 650 bin kişi gözaltına alınmıştır. Bu süreçte 210 dava açılmış ve 230 bin kişide yargılanmıştır. Yargılamalar sonucunda, 517 kişi ölüm cezasına çarptırılmış ve bu kişilerden 50'si idam edilmiştir. İlk idam edilenler sol görüşlü Necdet Adalı ve sağ görüşe sahip Mustafa Pehlivanoglu'dur. Bu dönemde, idam cezasına çarptırılanlar arasında 17 yaşındaki Erdal Eren de bulunmaktadır. Eren'in idam hükmü Yargıtay tarafından iki kez bozulmasına rağmen, Milli Güvenlik Konseyi vasıtasıyla yaşı büyütülerek 13 Aralık 1980 tarihinde idam edilmiştir. Darbeyi öncülük eden Kenan Evren'in, Eren için söylemiş olduğu "Asmayalım da besleyelim mi" sözü toplumsal hafızada güncelliğini korumaktadır.²²¹

80 darbesinden sonra 90'lı yıllara etki eden birçok siyasi dönüm noktası olmuştur. Bunlardan ilki sivil yönetime geçiş sürecidir. Darbeden sonra ilk seçim 6 Kasım 1983'de gerçekleşebilmiştir. Bu süre, 60 darbesinden sonraki sivil yönetime geçişle kıyaslandığında çok uzun bir süreç olarak değerlendirilebilir. Seçime katılmak için üç parti askeri yönetimden izin alabilmiştir. Bu partiler, Anavatan Partisi (ANAP), Halkçı Parti (HP) ve askerlerin kurdurduğu Milliyetçi Demokrasi Partisi (MDP)'dir. Seçim sonucunda, Turgut Özal önderliğindeki ANAP iktidara gelmiştir. 80'li yıllarda, 90'ları etkileyecek bir başka önemli olay eski siyasilerin dönüşüdür. 80 darbesiyle siyasi yasaklı olan siyasi liderler, Demirel, Erbakan Ecevit ve Türkeş 1987 yılında yapılan referandumla siyasete geri dönmüşlerdir.²²²

Yasaklı siyasetçilerden Demirel Doğru Yol Partisi (DYP)'nin, Türkeş ileride Milliyetçi Hareket Partisi adını alacak olan Milliyetçi Çalışma Partisi (MÇP)'nin, Sosyal Demokrat Halkçı Parti (SHP)'nin içerisinde bulunmaya sıcak bakmayan Ecevit

²²⁰ Zürcher, s.319-321.

²²¹ <https://tr.euronews.com/2020/09/12/turkiye-demokrasisinin-kara-lekesi-12-eylul-de-neler-yasandi> , Erişim Tarihi (09.06.2021)

²²² F. Ahmad, Cumhuriyet Türkiye'sinde Siyaset ve Siyasi Partiler, R. Kasabalı (edt), Modern Dünyada Türkiye (1839-2010), Çev. Zuhal Bilgin, 2.bs, İstanbul 2019, s.260-261.

ise Demokratik Sol Parti (DSP)'nin başına geçmiştir. 1987 yılında gerçekleşen seçimlere kadar ANAP oy oranı en yüksek parti olarak görünmektedir. Fakat 80'li yılların sonunda hükümet aleyhine ortaya atılan yolsuzluk iddiaları ve yasaklı siyasetçilerin geri dönüşüyle ANAP iktidarı sarsılmıştır. 90'lı yıllarla beraber tek başına iktidar dönemi bitmiş ve koalisyonlar dönemi başlamıştır.²²³

12 Eylül müdahalesinin ardından siyasi partiler Aylin Özman ve Simten Coşar'ın ifadeleriyle; “‘siyasetleştirilmiş’ bir ortamda ‘siyaset’ yapmaya çıkmışlardır.” Bir başka deyişle, 12 Eylül sonrasında ülkedeki siyasi iklimi, sağ ve sol görüş arasındaki keskin ayrımın azaltılması fikri üzerine şekillenmiştir. Bunun temel nedeni, 12 Eylül müdahalesinin kendine göre aşırıya kaçan eğilimleri törpülemeyi hedeflemesidir.²²⁴ Bu bağlamda 90'lı yılların siyasi partilerinin, sağ ve sol ideolojilerden ziyade, farklı bazı düşünce akımlarıyla ortaya çıktığı görülmektedir.

70'lerin özellikle ikinci yarısından itibaren konsolide şekilde hareket eden sağ partiler, 80 darbesinin de etkisiyle birbirlerinden geçmişe nazaran daha kopuk hareket etmişlerdir. 90'lı yıllarda merkez sağda öne çıkan iki parti ANAP ve DYP'dir. Demirel, 1987 yılında siyasi yasağının kalkmasının ardından DYP'nin Genel Başkanı olmuştur. Demirel 12 Eylül müdahalesinden önce ötekileştirmekten çekinmediği sola karşı 90'lı yıllarda daha ılımlı bir duruş sergilemiştir.²²⁵ Özal'ın ölümünün ardından Demirel Cumhurbaşkanı olmuş, DYP Genel Başkanlığına Tansu Çiller getirilmiştir. Çiller Demirel'e göre, sosyal devleti daha az önemseyen bir yönetim anlayışı benimsemiştir.²²⁶ 90'lı yıllarda merkez sağda, DYP dışında ANAP öne çıkmıştır. ANAP kendisini milliyetçi, sosyal adaletçi, muhafazakâr ve liberal düşünceleri esas

²²³ C. Saraçoğlu, Tank Paletiyle Neoliberalizm, G. Atılın, C. Saraçoğlu, A. Uslu (yay. haz.), Osmanlı'dan Günümüze Türk Siyasal Hayatı, 3.bs, İstanbul 2016. s.802.

²²⁴ <https://birikimdergisi.com/dergiler/birikim/1/sayi-139-kasim-2000/2331/1990-larda-turkiye-de-sag-ve-sol-siyasetin-oncileri/4181>.

²²⁵ M. Arslan, Süleyman Sami Demirel: Pragmatist, Popülist, Mete Kaan Kaynar(haz), Türkiye'nin 1970'li Yılları, 1.bs, İstanbul 2020, s.400.

²²⁶ Hüseyin Çavuşoğlu, Anavatan Partisi İle Doğru Yol Partisi'nin Karşılaştırmalı Analizi, *Gaziantep Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, C.9, S.1, 2010, s.23.

alan bir parti olarak tanımlamıştır.²²⁷ Özal'ın 1989'da Cumhurbaşkanı seçilmesinin ardından, ANAP'ta Mesut Yılmaz ismi öne çıkmıştır. Yılmaz'ın Genel Başkan olmasından sonra ANAP kabuk değiştirmiştir. Kendisini tanımladığı dört eğilimden, olan milliyetçi ve muhafazakâr kimliğinden sıyrılmaya başlamıştır.²²⁸

90'lı yıllarda İslamcılık ve milliyetçilik ideolojilerini temsil eden partilere bakıldığında, Erbakan Genel Başkanlığındaki RP'nin İslamcılık düşüncesinin önderliğini yaptığı görülür. İslamcı kesimin daha önce yönelim gösterdiği ANAP, Turgut Özal'ın 1993 yılında hayatını kaybetmesinden sonra etkisini yitirmiştir. ANAP'a eğilim gösteren İslamcı kesim 90'lı yıllarla beraber RP'yi desteklemeye başlamıştır. Ancak RP'yi öne çıkaran esas neden; “adil düzen” sloganıyla büyük şehirlerde kitlesel şekilde teşkilatlanmasıdır. RP, Anadolu coğrafyası üzerinde her dönem belirli bir desteğe sahip olsa da, yapmış olduğu “sosyal adaletçi” seçim kampanyasıyla etki alanını daha da genişletmiştir.²²⁹ Bu açıdan, 90'lı yıllar siyasal İslam'ın hem siyasi parti düzeyinde hem de toplumsal tabanda etki gösterdiği bir dönem olmuştur.

90'lı yıllarda milliyetçilik ideolojisinin temsilcisi, Türkeş liderliğindeki MHP'dir. Türkeş siyasi yasağının sona ermesinin ardından 1993 yılında adı MHP olarak değişecek olan MÇP'nin başına geçmiştir. MÇP, 1991 yılında yapılan seçimlere RP ve Islahatçı Demokrat Parti (IDP) ile beraber girmiştir. Türkeş geçmişe nazaran, 90'lı yıllarda daha yapıcı bir siyaset anlayışı izlemiştir. DYP-SHP koalisyonuna güvenoyu vermesi ve çeşitli meselelerde ılımlı davranması bu durumu doğrular niteliktedir. Türkeş 4 Nisan 1997 tarihinde geçirdiği kalp rahatsızlığı sonucu hayatını kaybetmiştir.²³⁰ Türkeş'in vefatından sonra yerine, Devlet Bahçeli geçmiştir. Bahçeli; partinin geleneklerini ve teşkilat kültürünü koruyan ve dönem gereği modernleşmenin de etkisiyle dönüşüm geçiren ülkücülük anlayışına gözetten bir siyaset anlayışı

²²⁷ Atıl Cem Çiçek, Türk Siyasal Hayatında “Toplayıcı” Bir Parti Olarak Anavatan Partisi (1983-1989), *Manisa Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 2018, 16(4), s.83.

²²⁸ Çavuşoğlu, s.23.

²²⁹ Saraçoğlu, s.819-820

²³⁰ P. Akarçay, Ç. Görücü, Alparslan Türkeş, Mete Kaan Kaynar(haz), Türkiye'nin 1970'li Yılları, 1.bs, İstanbul 2020, s.468.

izlemiştir. 90'lı yılların sonunda ülkenin içinde bulunduğu konjonktürün de etkisiyle MHP tarihinin en büyük oy oranını yakalamıştır.²³¹

12 Eylül müdahalesinin ardından merkez solun ana akım temsilcileri üç farklı partide örgütlenmektedir. Bunlar Erdal İnönü liderliğinde kurulan Sosyal Demokrasi Partisi (SODEP), Necdet Calp tarafından kurulan HP ve CHP'den koparak ayrı bir yol haritası çizen Bülent Ecevit önderliğindeki DSP'dir. 1985 yılına gelindiğinde SODEP ve HP, SHP ismiyle birleşerek yeni bir oluşuma gitmişlerdir. SHP, 80'li yılların sonunda başarılı bir çıkış yapmış ve 1989 yerel seçimlerinde aldığı yüzde 28'lik oyla, 12 Eylül sonrası CHP bünyesinden gelişen partiler arasındaki en yüksek oy oranına ulaşmıştır.²³² 1992 yılında 12 Eylül müdahalesiyle kapatılan siyasi partilerin yeniden açılabilmesine olanak tanıyan düzenlemenin ardından, CHP'nin tekrar siyaset sahnesine dönmesi üzerine sol içerisinde tekrar bölünme yaşanmıştır. 1994 yılında yapılan yerel seçimlerde CHP ve SHP'nin toplam oy oranı yüzde 20'yi geçememiştir. Bu seçim yenilgisinin ardından SHP kendisinden daha köklü bir parti olan CHP'ye katılmıştır. Bu yıllarda CHP'nin liderliğini Deniz Baykal üstlenmiştir. 1995'de siyasal İslam'ın düşüncenin yükselişe geçmesinden sonra, CHP'nin asıl politikaları laiklik kaygılarına cevap vermek üzerine şekillenmiştir.²³³

90'lı yıllarda CHP dışında merkez solun diğer önemli partisi DSP'dir. 12 Eylül darbesine karşı yoğun şekilde muhalefet gerçekleştiren Ecevit, 30 Ekim 1980 tarihinde CHP genel başkanlığından resmen ayrılmıştır. Ecevit bu yıllarda sesini daha gür duyurabilmek için Arayış dergisini çıkarmış ve 12 Eylül rejimine muhalifliğinden dolayı birkaç kez tutuklanmıştır. Bu süreçte CHP ile olan bağları da tamamen kopmuştur. 1985 yılına gelindiğinde Ecevit, Genel Başkanlığını resmiyette Rahşan Ecevit'in yürüttüğü DSP'yi kurmuştur. 1987 yılında siyasi yasağı sona erdikten sonra partinin liderliğini üstlenmiştir. Daha sonra parti başkanlığından 1 yıl süre ile ayrılıp

²³¹ Bora, s.331

²³² Bora, s.587-588.

²³³ Bora, s.590-591

1989 yılında geri dönmüştür.²³⁴ Ecevit'in temel hedefi, Marksizm kökenli olan radikal solla mesafeli, kendine özgü bir "ulusal sol" inşa etmektir. Ecevit aşırı soldan kaçınarak, sağa yakın olan seçmeni de kazanmayı amaçlayan popülist bir siyaset tarzı benimsemiştir. DSP, 90'lı yılların ikinci yarısında yükselişe geçmiştir.²³⁵ DSP, bu yıllarda iktidara gelirken merkeze yakın bir parti olarak öne çıkmıştır.²³⁶

12 Eylül darbesiyle büyük bir darbe alan sosyalist sol, 80'li yılların sonlarına tekrar toparlanma evresine girmiştir. Sosyalist hareket, kendini yenilemek ve solu tek çatı altında toplama için 12-13-19 Ağustos tarihlerinde İstanbul Kuruçeşme'de bir toplantı düzenlemiştir. Gerçekleştirilen bu toplantıya yoğun katılım olmuştur.²³⁷ Bu görüşmelerde sol cenah devrimci-reformcu olmak üzere ikiye ayrılmıştır. Toplantılar sonucunda iki yasal parti Sosyalist Birlik Partisi (SBP) ve Sosyalist Türkiye Partisi (STP) kurulmuştur. Kuruçeşme süreci, genel olarak başarısız bir girişim olarak görülmüş de; 1994 yılında gerçekleştirilen yerel seçimlerinde sosyalist sol partiler arasında ittifak yapılmış ve sonrasında Birleşik Sosyalist Alternatif (BSA) ve Birleşik Sosyalist Parti (BSP) kurulmuştur. Ayrıca farklı yolda ilerleyen Kitle Sol Partisi ve Geleceği Birlikte Kuralım gibi oluşumlar ortaya çıkmıştır. Neticede; Ocak 1996'da sosyalist oluşumlar ve partiler Özgürlük ve Dayanışma Partisi (ÖDP) çatısı altında toplanmıştır. Ancak ÖDP girişimi de beklentileri karşılamamış; 4 yıl geçmeden sonlanmıştır.²³⁸ Sonuç olarak sosyalist sol, 90'lı yıllarda 70'lerde ki kadar etkin olamamıştır. Bunun en önemli nedeni, 80 darbesinin solu tırpanlamasıdır. Ayrıca 70'lerde farklı aktörleri kendisine kolayca entegre edebilen bir siyaset anlayışı sergileyen sosyalist solun, bu yıllarda geçmişe nazaran diğer aktörlerle daha az ilişki kurabildiği görülmektedir. Kürt siyasetinin sosyalist solun içerisinde yer almak yerine ayrı bir siyasi parti kurması bu tezi doğrular niteliktedir.

²³⁴ H. Bozarslan, Bülent Ecevit, T. Bora, M. Gültekinil (edt), Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce Cilt 2 Kemalizm, 6.bs İstanbul 2009, s.458-459

²³⁵ Bora, s.593.

²³⁶ Aydın ve Taşkın, s.450

²³⁷S. Öngider, Solda Birlik ve Yeniden Yapılanma Süreci, T. Bora M. Gültekinil, Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce Cilt 8 Sol, 2.bs, İstanbul 2008, s.999-1000

²³⁸ Öngider, 1001-1002

90'lı yılların en önemli aktörlerinden birisi Kürt siyasi hareketidir. Bu dönemde Kürt hareketinin bileşenlerinin yasal bir çerçevede örgütlendiği görülmektedir. Bu bağlamda 1990'da ilk olarak Halkın Emek Partisi (HEP) kurulmuştur. HEP 1991 yılında gerçekleştirilen seçimlerinde SHP ile ittifak yapmıştır. Seçim sonucunda HEP'e mensup birçok isim parlamento'ya girmiştir. 1991'de TBMM'nin yemin töreni esnasında Hatip Dicle'nin yemin metnini anayasa baskısı altında okuduğunu söylemesi, devamında Leyla Zana'nın yemin metnini okuduktan sonra Kürtçe konuşması kamuoyunda yoğun tepkilere neden olmuştur.²³⁹ İlerleyen süreçte, Anayasa Mahkemesi ayrılıkçı (bölücü) olduğunu iddiasıyla HEP'in kapatılmasını istemiştir. HEP Temmuz 1993'de kapatılmıştır. HEP kapatıldıktan sonra tüm üyeler, yeni bir parti olan Demokrasi Partisi'ne (DEP) geçiş yapmışlardır. DEP de 1994'de aynı gerekçeyle kapatılınca, Halkın Demokrasi Partisi (HADEP) kurulmuştur. HADEP, 1995 yılında gerçekleştirilen seçimlerde Güneydoğu'da başarılı neticeler almış, fakat metropollerde yaşayan Kürt seçmeni etkileyememiştir.²⁴⁰ Kürt siyaseti; 90'lı yılların politik atmosferinin şekillendiren en önemli dinamiklerdendir.

90'lı yıllara bakıldığında, hem sağda hem de solda yeni siyasi oluşumlar ortaya çıkması, ayrıca Kürt siyasetinin bu dönemde legal olarak meclise girmesiyle siyasi yelpazenin önceki dönemlere göre daha da genişlediği görülmektedir. 90'ların siyasi partilerinin merkeze daha yakın şekilde konumlandığı söylenebilir. Bu sayede birçok farklı ideolojiye sahip parti, değişik koalisyonlarda bir araya gelebilmiştir. Diğer taraftan, 90'ların öne çıkan en önemli sorunu terördür. Türkiye'de terör olayları geçmiş yıllarda yaşanıyor olsa da 90'larda siyasi ajandanın ana maddesi olmuştur. Bu durum dönemin siyaset biçiminin şekillenmesinde önemli rol oynamıştır. Çalışmanın bu bölümünde 12 Eylül sonrası siyasi iklim ve kurulan siyasi partiler ele alındı. Buradan hareketle bir sonraki bölümde dönemin koalisyon hükümetleri aktarılacaktır.

²³⁹ Börklüoğlu, s.153-154

²⁴⁰ Zürcher, s.346.

II. 90'LARIN FORMEL SİYASETİ: 28 ŞUBAT VE KOALİSYONLAR

1983'den 1990'lı yıllara kadar ANAP'ın tek başına iktidar olduğu bir siyasi konjonktür bulunmaktadır. ANAP'ın hegemonya kurduğu 80'li yılların ardından gelen 90'lı yıllar, 80'lerin aksine tıpkı 70'li yıllar gibi koalisyonlarla hatırlanan bir tarihsel dönemdir. Partilerin tek başlarına iktidar olacak kadar oy alamadıkları 90'lı yıllar siyaseti, sağ partilerin kimi zaman kendi aralarında, bazen de sol partilerle ittifak yaparak kurduğu koalisyon hükümetleriyle geçmiştir. Bu koalisyonlar kısır çekişmelere yok açmış ve siyasi istikrarsızlık oluşturmuştur. Çalışmanın bu bölümünde, 20 Kasım 1991'de DYP-SHP başlayan ve 11 Ocak 1999'da ANASOL-D ile sona eren koalisyonlar dönemi aktarılacaktır.

20 Ekim 1991'de gerçekleşen seçimler, Türkiye'de yeni bir dönem başlangıcını oluşturmaktadır. Sekiz yıllık ANAP hegemonyası bu seçimle beraber yıkılmıştır. Seçim sonuçlarına göre oyların yaklaşık yüzde 27'sini alan Demirel liderliğindeki DYP birinci parti olmuştur. ANAP %24, SHP ise yüzde %21 oranında oy almıştır. Seçim sonuçlarına bakıldığında, Demirel'in siyaset sahnesine dönüşünün halkta karşılığı olduğu görülmektedir. Ayrıca Kürt Partisi olarak bilinen HEP bu seçimde SHP ile ittifak yaparak seçime girmiştir. Bu ittifakın sonucunda; legal Kürt siyaseti, ilk kez parlamentoda kendine yer bulmuştur.²⁴¹ Bu dönemde HEP'li milletvekillerinin ant içme törenlerinde Kürtçe konuşması siyasi kriz yaratmıştır. Ayrıca bu milletvekillerinin, hangi yabancı dili bildiklerine dair bir anket sorusuna Türkçe diye yanıt vermeleri krizi daha da derinleştirmiştir.²⁴² İlerleyen dönemde HEP'li milletvekilleri SHP'den ayrılmışlardır. 1991 seçimlerinin dikkat çeken bir diğer noktası, milliyetçi ve İslamcı partilerin ittifak yaparak seçime girmesidir. MÇP, RP listelerinden seçime girmiş ve %16 oy alarak meclise girmeye hak kazanmışlardır.²⁴³

²⁴¹ Akşin, s.291.

²⁴² Zürcher, 346.

²⁴³ Börklüoğlu, s.161.

Hükümetin kurulma sürecine bakıldığında, DYP'nin SHP ile ortaklık kurmayı tercih ettiği görülmektedir. Bu durum alışlagelmişin çok dışındadır, çünkü 70'li yıllarda MC koalisyonlarıyla keskin ideolojik ayrımın liderliğini üstlenmiş olan Demirel, ideoloji olarak kendisine yakın olan ANAP yerine, sol çizgiye yakın olan SHP'yi tercih etmiştir. İdeolojik olarak zıt olan bu iki partinin bir araya gelerek hükümeti kurması; ülkede sağ ve solun barışı olarak lanse edilmiştir.²⁴⁴

DYP-SHP koalisyonu büyük ümitlerle iktidara gelmiştir. Bu koalisyonun temel vaadi “demokratikleşme ve normalleşme” eksenindedir. Anayasanın yenilenmesi, insan hakları ihlallerinin giderilmesi, işçilerin haklarının artırılması, yargının tarafsızlığı, üniversitelerin tekrar özerk olması gibi birçok yasa tasarısı hazırlanmıştır. Fakat koalisyon hükümeti, makro ölçekte vaat ettiği hiçbir tasarıyı hayata geçirememiş ve beklentileri karşılayamamıştır.²⁴⁵ Ayrıca koalisyon oluşturulduktan iki yıl sonra iki parti de liderlerini değiştirmek mecburiyetinde kalmıştır. 1993 yılında Cumhurbaşkanı Özal'ın hayatını kaybetmesinin ardından, boş kalan Cumhurbaşkanlığı koltuğuna Demirel oturmuştur. Demirel'den sonra DYP Genel Başkanlığına Tansu Çiller seçilmiştir. Bu seçimle beraber Tansu Çiller, Türkiye'nin ilk kadın Başbakanı olmuştur. Diğer taraftan, SHP Genel Başkanı Erdal İnönü kendi arzusuyla genel başkanlık görevinde ayrılmış, yerine Murat Karayalçın gelmiştir.²⁴⁶

DYP-SHP koalisyonunun en önemli çatlakları, SHP içerisinde meydana gelmiştir. SHP, darbe sonrasında siyaseten karşı sert bir muhalefet sergilemiş, siyasal programını ise sosyal adaletçi bir perspektiften yola çıkarak yoğunlaştırmıştır. Fakat SHP sistemdeki sınırlılıklar nedeniyle, 12 Eylül anayasasını değiştirme isteğini gerçekleştirememiştir. DYP'nin içerisinde yer alan belli parti kliklerinin anayasa değiştirme isteğine karşı çıkması bu durumda etkili olmuştur. Koalisyon süresince genellikle; DYP'nin istekleri doğrultusunda hareket eden SHP, 1994'te ortaya çıkan ekonomik krizin sonrasında alınan 5 Nisan Kararları'nı onaylayarak, “sosyal adaletçi” kimliğinden taviz vermiştir. Diğer taraftan SHP, 1993 yılında politik şiddet başlığında

²⁴⁴ Akşin, s.291.

²⁴⁵ Akşin, s.291.

²⁴⁶ Saraçoğlu, s.813.

detaylı şekilde ele alınacak olan Madımak olaylarında kendi seçmen tabanını oluşturan laik kesimin sesi olma konusunda yetersiz kalmıştır. Kısaca; SHP dönemin siyasi konjonktürü tarafından merkeze doğru yakınlaştırılmıştır.²⁴⁷

SHP, 1993 yılında siyaset arenasına geri dönen CHP ile 1995 yılında birleşmiştir. CHP çatısı altında gerçekleşen bu birleşmenin ardından, Deniz Baykal Genel Başkanlığa seçilmiştir Çiller'in Başbakanlık koltuğunda oturduğu bir koalisyonu sürdürmeyi istemeyen Baykal'ın çabaları sonucunda, 1995 yılında erken seçim kararı alınmıştır.²⁴⁸ Özetle; 1991-1995 arası süren DYP-SHP koalisyonu Türkiye açısından, ekonomik ve siyasal anlamda istikrarsızlıklarla dolu bir dönem olarak değerlendirilmektedir. DYP-CHP koalisyonunun sona ermesinin ardından siyasal İslam'ın yükselişi başlamıştır. 1995 seçimlerini aktarmadan önce siyasal İslam'ın neden bu dönemde ivme kazandığı konusuna kısaca değinilecektir.

Milli Görüş Hareketi'nin temsilcisi olan RP, 90'lı yılların başından beri oylarını belirgin şekilde yükseltmektedir. RP, 1995 yılında sandıktan birinci parti olarak çıkmıştır. Bunun altında yatan en büyük etmenlerden biri, mevcut siyasal sistemin toplumun önemli bir kesiminin isteklerine cevap verememesidir. Bu noktada RP kendini sistem karşıtı olarak tanımlamış ve popülist İslamcı siyasal söylemiyle bunu desteklemiştir. RP'nin, tüm problemlerin Batılı elitistlerin idaresinden kaynaklandığını belirten ve sorunları çözümü için Milli görüş fikrine paralel şekilde, toplumun İslamileştirilmesi gerektiğini iddia eden bir popülist söylemi bulunmaktadır.²⁴⁹ Özal'ın 1993 yılında hayatını kaybetmesiyle İslamcı kesimin ANAP'a olan ilgisi azalmıştır. Bu noktada RP boşluğu doldurmuş ve bu kesimin desteğini almıştır. Fakat RP'nin oylarının artmasının asıl sebebi, "adil düzen" sloganıyla özellikle büyükşehirlerde yoğun şekilde örgütlenme faaliyetlerini arttırmasıdır.²⁵⁰

²⁴⁷ Saraçoğlu, 813- 816

²⁴⁸ Börklüoğlu, s.166

²⁴⁹ M. Çınar, 90'lı Yıllarda İslâmcılık", A. Uysal (der), İsyan Şiddet Yas, 1.bs, Ankara 2016, s.305-306.

²⁵⁰ Saraçoğlu s. 816

1995 genel seçimleri sonucunda RP birinci parti çıkmış olmasına rağmen hiçbir parti RP ile koalisyona gitmek istememiştir. Sonuç olarak medya ve iş insanlarının da baskılarıyla DYP-ANAP koalisyonu kurulmuştur. 6 Mart 1996'da güvenoyu alan bu hükümetin ömrü, Çiller hakkında ortaya atılan yolsuzluk iddiaları nedeniyle çok kısa sürmüştür. ANAP koalisyon ortağı DYP'yi bu dönemde savunmamıştır. RP, Çiller hakkındaki bu yolsuzluk iddialarını değerlendirerek meclise bir dizi yolsuzluk önergesi sunmuştur. Bu sürecin sonunda Çiller, yüce divan korkusu nedeniyle Erbakan'la koalisyon ortağı olmayı kabul etmiştir. Erbakan ve Çiller öncelikle Erbakan olmak üzere dönüşümlü olarak başbakanlık yapılacağı konusunda uzlaşınca, Refah-Yol koalisyonu 29 Haziran 1996'da görevine başlamıştır.²⁵¹

Refah-Yol koalisyonu ve Erbakan'ın Başbakanlığı, laik kesim tarafından büyük bir tepkiyle karşılanmıştır. Başbakanlığı boyunca Erbakan, medyanın yoğun şekilde eleştirilerine maruz kalmıştır. Erbakan kendisinden önceki Başbakanlar gibi bazı ülkelere ziyaretlerde bulunmuş, fakat ağustos ayındaki İran ve diğer İslam ülkelerine yaptığı gezilerden ötürü tepki toplamıştır. Ayrıca çoğunluğunu generallerin oluşturduğu, her ay toplanan MGK görüşmelerinde, İsrail'le ilişkileri geliştirmek tarzında politikaları onaylamak zorunda kalması, Erbakan için başka problemler yaratmıştır. Ekim ayında gerçekleştirdiği Libya gezisinde, Albay Muammer Kaddafi Türkiye'nin Kürt politikasını tenkit edici cümleler kullanınca Erbakan'a olan eleştiriler yoğunlaşmıştır.²⁵² Erbakan ilerleyen süreçte generallerle arasını düzeltmek amacıyla, içinde Anıtkabir ziyaretinin de olduğu bir dizi girişimde bulunmuştur. Diğer taraftan, bu dönemde yaptığı İran ziyaretinden ötürü arasının açık olduğu ABD ile normalleşmek için; devlet bakanını Washington'a göndermiştir. Erbakan'ın laik kesimi ve ABD'yi hoşnut etme girişimleri; partinin uzlaşmacı tavrı ile ona seçimi kazandıran toplumsal tabanı arasındaki keskin ayrım sebebiyle, her iki kanatta da başarısız olmuştur.²⁵³ Genel olarak bakıldığında, Erbakan'ın bu dönemde izlediği politikalar hiçbir kesimi memnun etmemiştir

²⁵¹ Aydın ve Taşkın, s.424-425.

²⁵² Ahmad, Bir Kimlik Peşinde Türkiye, s.177.

²⁵³ Ahmad, Bir Kimlik Peşinde Türkiye, s.178

Refah-Yol koalisyonu döneminde meydana gelen en önemli olaylardan birisi Susurluk Olayı'dır. 3 Kasım 1996 yılında Balıkesir'in Susurluk ilçesi yakınlarında meydana gelen bir trafik kazasıyla devlet-mafya-siyaset ilişkisi deşifre olmuştur. Dönemin koalisyon ortağı bir parti milletvekilinin, bir Emniyet Müdürünün ve bir suç örgütü liderinin aynı araç içerisinde olması, o güne kadar ortaya çıkmamış birtakım gizli ilişkileri ülke gündemine getirmiştir.²⁵⁴

Susurluk Olayı'nın ardından, deşifre olan karanlık ilişkilerin gün yüzüne çıkarılmasını isteyen bir toplumsal hareket ortaya çıkmıştır. Her akşam saat 21.00'de evlerinin ışıklarını bir dakika süreyle açıp kapayan yurttaşların katıldığı "Aydınlık İçin Bir dakika Karanlık" olarak adlandırılan protestolar örgütlenmiştir. İlerleyen süreçte, medyanın da baskısıyla Susurluk ile ilgili mecliste bir araştırma komisyonu kurulmuştur. Araştırmalar sonucunda birçok yasa dışı ilişki ağı deşifre olsa da, kimse Susurluk olayı ile ilgili bir ceza almamıştır. Yalnızca, kamuoyu baskısının artması üzerine dönemin İçişleri Bakanı Mehmet Ağar istifa etmiştir. Bucak ve Ağar'ın da dokunulmazlıkları kalmış; fakat belli sürelerle siyasetten çekilen bu isimler tekrar siyasete dönmüş, cezaevinde de yatmamışlardır. Başbakan yardımcısı Çiller; "devlet için kurşun atan da yiyen de şerefli" ifadelerini kullanarak devlet içerisinde ortaya çıkan kontrol dışı yapılanmaları meşru göstermiştir. Çiller'in koalisyon ortağı RP ise Susurluk'ta ortaya çıkan ilişkilere karşı tepkisiz kalmış, "Aydınlık İçin Bir Dakika Karanlık" eylemlerine karşı ise negatif bir tutum sergilemiştir. Başbakan Erbakan bu eyleme katılanlar için; "gulu gulu dansı yapıyorlar" derken, dönemin RP'li adalet bakanı Şevket Kazan ise; "mum söndü oynuyorlar" ifadesini kullanmıştır.²⁵⁵

1997 yılına gelindiğinde, Refah-Yol hükümeti ve ordu arasındaki tansiyon daha da artmıştır. Erbakan'ın başbakanlık konutunda tarikat üyelerine yemek vermesiyle gerginlik zirve noktasına ulaşmıştır.²⁵⁶ Bu olaydan kısa bir süre sonra İsrail'i kınamak amacıyla "Kudüs Gecesi" düzenlenmiştir. 31 Ocak günü, Sincan ilçesi Belediye Başkanı Bekir Yıldız'ın organize ettiği geceye İran büyükelçisi de katılmıştır.

²⁵⁴ Börklüoğlu, s.170.

²⁵⁵ Saraçoğlu, s.830-831.

²⁵⁶ Aydın ve Taşkın, s.429.

Organizasyonda, Türk bayrağı olmamasına karşın radikal İslamcı örgütlerin liderlerinin resimleri asılmıştır. Tahmini olarak 1000 kişinin katılım gösterdiği organizasyona, birçok farklı radikal İslamcı örgüt de destek vermiştir. Organizasyonda söz alan Başkan Yıldız, mevcut yönetim şekline karşı olduğunu ve şeriatı kabul ettiğini belirten ifadeler kullanmıştır. Ayrıca laik kesimleri hedef alarak; “onları yatırıp şeriatı bir ilaç gibi şırınga edeceğiz” ifadelerini kullanmış ve Humeyni rejimini örnek aldıklarını belirtmiştir. Diğer taraftan, geceye katılan İran büyükelçisi de şeriat çağrısında bulunmuştur.²⁵⁷ Kudüs Gecesi’nin ardından Başkan Yıldız önce geçici olarak görevinden alınmış, daha sonra 17,5 yıl hapis cezasına çarptırılmıştır. İran büyükelçisi ise, organizasyonda yaptığı konuşmanın ülkenin iç işlerine müdahale anlamına geldiği, gerekçesiyle Dışişleri Bakanlığı tarafından protesto edilmiştir.²⁵⁸

Kudüs Gecesinde yaşananların ardından, 3 Şubat günü 20 tank ve zırhlı araç Sincan sokaklarında dolaşmış; RP’ye açık bir ültimatoma vermiştir. Bu gelişmelerin gölgesi altında 28 Şubat 1997’de toplanan MGK toplantısında ordu, anti-laik eylemlere karşı alınmasını arzu ettikleri tedbirleri içeren 18 maddelik paketi Erbakan’a imzalatmıştır.²⁵⁹ Bu paketin içeriğinde, laiklik ilkesinin titizlikle korunması, tarikatların kapatılması ve onlarla ilişkili okulların Milli Eğitim Bakanlığı’na devredilmesi, Atatürk’e yönelik işlenen suçlarda 5816 sayılı kanunun özenle uygulanması, zorunlu eğitimin 8 yıla çıkarılması, İmam Hatip Okullarının ortaokul bölümlerinin kapatılması, kamu kurumlarında kılık kıyafet kanununun eksiksiz şekilde uygulanması gibi maddeler bulunmaktadır.²⁶⁰

Bu süreç basında “post-modern darbe” ve “28 Şubat Süreci” gibi ifadelerle halka duyurulmuştur. İlerleyen süreçte, Genel Kurmay İkinci Başkanı Çevik Bir 28 Şubat sürecini, “demokrasiye balans ayarı yaptık” ifadeleriyle değerlendirmiştir. Süreçte, medyanın ve muhalefetin yoğun baskısı artarak devam etmiştir. Daha sonra

²⁵⁷ İsmail Gülmez, 28 Şubat Askeri Darbesi ve Türk Eğitim Sistemine Etkileri, (Danışman: Yrd. Doç. Dr. Yavuz Özdemir), *Atatürk Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü*, Yüksek Lisans Tezi 2014, Tezi s.98-99

²⁵⁸ Gülmez, s.99-100

²⁵⁹ Aydın Taşkın, .s. 430-431.

²⁶⁰ Çavdar, s.339-342 (MGK kararlarının tamamı için ayrıca bkz: Çavdar s.339-342).

Çiller, eğer ayrılmazsa darbe olacağına ikna ederek Erbakan'ın istifa etmesini sağlamıştır. 18 Haziran 1997'de Erbakan hükümetin istifasını sunmuş ve Refah-Yol hükümeti dağılmıştır.²⁶¹

28 Şubat sürecinin, sadece RP'nin aşırı İslamcı politikaları yüzünden gerçekleştiğini düşünmek eksik bir düşünce olur. Suavi Aydın ve Yüksel Taşkın'a göre bu sürecin arkasında “politik, iktisadi ve kültürel seçkinlerin” arasındaki mücadelelerin etkisi bulunmaktadır. 1980'den sonra Özal dönemiyle güçlenen muhafazakâr kesim, toplumun her alanında söz sahibi olmaya başlamıştır. 80'li yılların ikinci yarısıyla birlikte, İslam ve muhafazakârlık düşüncesi, toplumda daha fazla öne çıkmaya başlamıştır. Kültürel anlamdaki bu güçlenmeye, tarikatlar ve cemaatlerde eğitim alanına yatırım yaparak katkı sağlamıştır. Muhafazakâr kesimin kültürel anlamdaki yükselişi karşısında laik kesim; bu alandaki ayrıcalıklarını ve modern yaşam biçimlerini kaybedecekleri endişelerine kapılmıştır. Laik kesimlerin bu endişeleriyle beraber siyasal İslam'a karşı olumsuz reaksiyonları da artmıştır.²⁶²

İktisadi seçkinler arasındaki mücadeleye bakıldığında; 90'lı yıllara kadar şehirli ve Batılı niteliklere sahip olan Türk Sanayicileri ve İş İnsanları Derneği (TÜSİAD) ve Türkiye Odalar ve Borsalar Birliği'nin (TOBB) öne çıktığı görülmektedir. ANAP ve sonrasında gelen RP'li iktidarlar, bilhassa yerel yönetimler üzerinden kendilerine yakın olan muhafazakâr yeni sermaye grupları yaratma yoluna gitmişlerdir. “Anadolu Kaplanları”, “Yeşil Sermaye” gibi oluşumlar 90'larla beraber ortaya çıkmıştır. Bu yıllarda, Müstakil Sanayici ve İşadamları Derneği'nin (MÜSİAD) öne çıkması da “Yeşil Sermaye” ile ilişkilendirilebilir. Bu noktada, TÜSİAD ve TOBB gibi sermaye gruplarının, siyasal İslam'ın yükselişinden endişe duydukları ve 28 Şubat süreciyle beraber, muhafazakâr olan sermaye gruplarının kapatılmasını destekledikleri görülmektedir.²⁶³

²⁶¹ Aydın ve Taşkın, s.431-432.

²⁶² Aydın ve Taşkın, s.433.

²⁶³ Aydın ve Taşkın, s.433-435.

28 Şubat sürecinin bir başka dikkat çeken yanı darbenin yapılış şeklidir. Daha önceki askeri darbelere bakıldığında ordu, ülke siyasetinin çıkmaza girdiği anlarda ortaya çıkan ve kendini zorunlu bir biçimde idareye el koyan siyaset üstü bir figür gibi göstermektedir. Fakat 28 Şubat sürecinde farklı bir yol izlediği görülmektedir. Ordu bu süreçte siyasetin olağan akışını bozmamış, var olan aktörlerle (medya, siyasi partiler) iş birliğine giderek RP'yi yıldırma politikası izlemiştir. Sonuç olarak, bu aktörleri istediği gibi yönlendirerek darbe gerçekleştirmiş ve bu süreci yasal bir zemin üzerine oturtmuştur. Kimi yazarlara göre, 28 Şubat sürecinin “post modern darbe” şeklinde nitelendirilmesinin temel nedeni, ordunun darbeyi gerçekleştirirken klasik müdahale algoritmasının dışına çıkarak yeni yöntemler benimsemesidir.²⁶⁴

28 Şubat sürecinde, MGK toplantısından çıkan önemli kararlardan birisi kılık kıyafet yasasının katı bir şekilde uygulanması kararıdır. Bu bağlamda üniversitelerde başörtüsü tamamen yasaklanmıştır. Karara tepki gösteren öğrenciler ise, örgütlenerek “başörtüsü eylemleri”ni başlatmıştır. 28 Şubat sonrası ortaya çıkan yeni yönetici sınıf, ideolojik baskı yoluyla başörtüsü yasağını uygulamaya çalışmıştır. Bu amaçla ilk ikna odaları, 1998-1999 tarihlerinde İstanbul Üniversitesi Beyazıt ve Avcılar kampüslerinde kurulmaya başlanmıştır. 1997 senesine kadar üniversite kaydı için gerekli olan evraklarda başörtülü fotoğraf kabul edilirken; o yıl başörtülü fotoğrafların kabul edilmeyeceği belirtilmiştir. 23 Şubat 1998’de dönemin rektörü Kemal Alemdaroğlu, başörtülü öğrencilerin ders, staj ve uygulamalara katılamayacağına dair bir genelge yayımlamıştır. Bu yıllarda başörtülü öğrenciler, adlarının yanına “T” harfi konularak fişlenmiştir.²⁶⁵

İkna odalarının bedenleri üzerinde uyguladığı tahakküme karşı direnişe geçen başörtülü öğrenciler, örgütlü bir mücadele arayışına girmişlerdir. 24 Şubat 1998 tarihinde, 2500 öğrenci, okulun yayımladığı genelgeye tepki göstermek için toplanmıştır. 2 gün sonra eylem kitleselleşmiş ve toplam 25000 öğrenciye

²⁶⁴ Saraçoğlu, s.832

²⁶⁵ Ayşem Sezer Şanlı, Beyzanur Coşğun, Yeni Toplumsal Hareketlerin Yeni Aktörleri; 90’lı Yıllar Türkiye’inde Başörtülü Öğrencilerin Mücadelesi, *Mukadime Dergisi*, 11(2), 2020, s.397-398.

ulaşmıştır.²⁶⁶ Geniş katılımı ile eylemlerini sürdüren öğrenciler, seslerini daha fazla duyurabilmek için yeni bir eylem repertuarı kullanmaya karar vermişlerdir. 11 Ekim 1998 tarihinde başörtüsü yasağına karşı, “İnanca Saygı Düşünceye Özgürlük için Elele” eylemi düzenlenmiştir. Türkiye’nin farklı bölgelerinden milyonlarca insanın katıldığı bu insan zinciri eyleminde slogan atılmamış, yalnızca 20 dakika boyunca yol kenarında el ele tutuşarak başörtüsü yasağı protesto edilmiştir. Olaysız geçen eylemlere, bazı kentlerde kolluk kuvvetleri müdahale etmiştir. Toplam 1600 kişi gözaltına alınmıştır.²⁶⁷

Başörtüsü eylemleri, 28 Şubat sürecinin getirdiği kılık kıyafet kararlarının sonucudur. Eylemciler, doğrudan fiziksel bir şiddet görmemekle birlikte, ikna odaları vasıtası ile psikolojik şiddete maruz kalmış; eğitim hakları ihlal edilmiştir. Agamben’in yaklaşımına göre değerlendirilirse, başörtülü öğrencilerin 90’lı yıllarda politik bir figür haline geldiği; egemen iktidar karşısında “çıplak hayatlar” oluşturdukları görülmektedir.

Refah-Yol hükümeti sona erdikten sonra Cumhurbaşkanı Demirel hükümeti kurma görevini, Çiller yerine ANAP lideri Yılmaz’a vermiştir. Bu sırada DYP’den kopan milletvekilleri Demokratik Türkiye Partisi’ni (DTP) kurmuşlardır. 28 Şubat sürecinden sonra, ANAP-DSP-DTP koalisyonu ülkeyi yönetecek çoğunluğu sağlamıştır. Bu koalisyona CHP de dışarıdan destek vermiştir. ANASOL-D koalisyonu ilk iş olarak, 28 Şubat kararları ile uyumlu olarak 8 yıllık temel eğitim kanununda değişikliklere gitmek istemiştir. Bu kanun değişikliği, genel olarak imam-hatiplerin belli bölümlerinin kapatılmasını içermektedir. RP ve DYP kanun değişikliklerini çok sert şekilde eleştirmiştir. Çiller “ezanı, Kuran’ı yasak ediyorlar” ifadelerini kullanmış, RP ise cami hareketlerini başlatmıştır. Cuma namazı sonrası eylemleri tüm yurttan yaygınlaşmıştır. Bu eylemlerde “başörtüsü” siyasal İslam’ın bir sembolü şeklinde lanse edilmiştir.²⁶⁸ Önceki koalisyonlara benzer şekilde, ANAP-

²⁶⁶ Fatma Benli, 1964-2011 Türkiye’de ve Dünyada Başörtüsü Yasağı Kronolojisi, İstanbul 2011, s.55.

²⁶⁷ Benli, s.65.

²⁶⁸ Çavdar, s. 343

DSP-DTP koalisyonun da uzun ömürlü olmadığı görülmektedir. ANAP'a yönelik yolsuzluk söylentileri koalisyonun sonunu getirmiştir. Bu dönemde ANAP'lı milletvekillerinin mafya liderleriyle yapmış oldukları telefon görüşmeleri basına sızmıştır. İlerleyen süreçte, Türkbank ihalesiyle ilgili yolsuzluk iddiaları ortaya atılmıştır. Meselenin araştırılması amacıyla TBMM'ye sunulan önergeye, CHP de destek verince Başbakan Yılmaz istifasını sunmuştur. ANAP-DSP-DTP koalisyonu Kasım 1998'de sona ermiştir.²⁶⁹

ANAP-DSP-DTP koalisyonu yeni seçimlerin tarihini 18 Nisan 1999 olarak belirlemiştir. Koalisyon sona erdikten sonra Demirel uzlaşma hükümeti kurmak amacıyla ilk olarak Ecevit'i görevlendirmiştir. Ancak bu çaba başarısız olmuştur. Bu sürecin ardından, Yalın Erez hükümet kurması için görevlendirilmiştir. Fakat Erez'in girişimi de sonuçsuz kalmıştır. Daha sonraki süreçte Çiller'in destek vereceğini belirtmesi üzerine, DSP lideri Ecevit'in başbakanlığında bir azınlık hükümeti kurulmuştur.²⁷⁰ Bu hükümet sonraki seçim olan 18 Nisan 1999'a kadar ülkeyi yönetmiştir. Bu süreçte PKK terör örgütü lideri Abdullah Öcalan'ın yakalanması ve ülkeye getirilmesi ülkedeki siyasi havayı değiştirmiştir. Dönemin başbakanı Ecevit bu olaydan sonra "Kenya Fatihi" lakabını almıştır. Bu dönemde, ülkede milliyetçilik akımının yükseldiği ve bunun sonuçlarının seçimlere yansıdığı görülmektedir. Bu olayın sonucunda 1999'daki seçimlerde MHP ve DSP en fazla oy alan partiler olmuşlardır.²⁷¹ Seçim sonuçlarının ardından, 28 Mayıs 1999'da ANAP-DSP-MHP koalisyonu kurulmuş ve 3 yıla yakın süre ülkeyi yönetmiştir.

90'lı yılların hükümetleri genel olarak değerlendirildiğinde, dönemin siyasi olarak istikrarsız bir yapıda olduğu görülmektedir. Bu yıllarda siyasi partiler devamlı bir arayış içerisindeydi. Merkezde olan partiler bu dönemde büyük bir güçsüzlük içerisindeydi. Sağ açısından bakıldığında, merkeze yakın olan ANAP ve DYP'nin oyları sürekli olarak azalmıştır. Bunun temel nedeni; sağ parti liderlerinin yaşadığı yolsuzluk skandalları ve kendi aralarında çekişerek ülkeyi kısır bir döngüye

²⁶⁹ Ahmad, Cumhuriyet Türkiye'si'nde Siyaset ve Siyasi Partiler, s.265.

²⁷⁰ Çavdar, s.344.

²⁷¹ Ahmad, Bir Kimlik Peşinde Türkiye, s.181.

sokmalarıdır. Bu noktada seçmen; ya İslamcı ya da milliyetçi partileri tercih etmiştir. 90'lı yılların soluna bakıldığında ise, parçalanmış yapı göze çarpmaktadır. Bu dönemde Ecevit'in DSP'si ve daha sonra CHP ile birleşecek olan SHP, ana akım solun temsilciliğini yapmıştır. Bu ikiye bölünme nedeniyle, 90'lı yıllarda solun etkinliği azalmıştır. Ayrıca, bu dönemde özellikle 1991-1995 arası SHP'nin ve DSP'nin soldan daha çok merkeze yakın şekilde konumlandığını görülmektedir. Diğer taraftan, bu dönemde askeri darbe; geleneksel yöntemlerin dışında gerçekleştirilmiştir. Darbe de, siyasi atmosferi bütünüyle değiştiren bir süreç yaratmıştır. 90'lı yılların bu kaotik ortamı birçok şiddet olayını da beraberinde getirmiştir. Bir sonraki başlıkta 90'lı yıllarda meydana gelen şiddet olayları ele alınacaktır.

III. 90'LI YILLAR'DA POLİTİK ŞİDDET

90'larda şiddet olayları tıpkı 70'lerdeki gibi siyasal ve toplumsal yaşamın merkezine yerleşmiştir. Öyle ki bazı çalışmalarda, 90'lı yılların 70'li yılları politik şiddetin en yoğun yaşandığı dönem olmaktan çıkardığı ifade edilmektedir.²⁷² 1980-1990 yılları arasında kalan dönem ilk başta ordu ve daha sonra ANAP iktidarının hegemonyasında geçmiştir. Hem askerin hem de ANAP'ın güçlü hegemonik iktidarı karşısında toplumun büyük bir kesimi toplumsal muhalefet anlamında sindirilmiştir. Bu açıdan, 80'li yıllarda bir apolitizasyon süreci yaşanmıştır. 90'lı yıllara gelindiğinde ise, toplumda bir dönüşüm yaşanmaya başlandığı görülmektedir. Geçmiş yıllardan farklı olarak bireyler, taleplerini kültürel ve politik kimlikleri üzerinden belirtmeye başlamışlardır. Örneğin; “başörtülü, laik, Kürt, Alevi” gibi farklılar taleplerin dile getirilmesinde etkili olmuştur. 90'lı yıllarla beraber toplumda ekonomik taleplerin yanı sıra kültürel talepler, kimlik talepleri de öne çıkmaya başlamıştır. Bu durum aslında 90'lar ve sonrasında dünyada neo liberalizm ve post modernleşme tartışmalarının yükseldiği bir sürece işaret etmektedir. Dünyanın pek çok coğrafyasında inanç kimlikleri, cinsiyet kimlikleri, etnik kimlikler etrafında

²⁷² Uysal, s.7.

örgütlenen hareketler gelişmiştir. Türkiye de bu sürecin bir parçası olarak benzer bir deneyim yaşamıştır.²⁷³

90’larda, diğer dönemlerde olduğu gibi iktidar çevreleri ve toplumdaki bazı muhalif kesimler karşı karşıya gelmiştir. Bu dönemde, Türkiye’de tüm toplumsal grupların mecliste temsil edilemediği tartışmaları yaşanmış; ülke bir temsil krizi içerisine girmiştir. Toplumun isteklerinin dönüşmesi ve içerisine düşülen politik kriz, iktidar ve toplum arasındaki çatışmayı artırdığı gibi toplum içerisinde de şiddetli bir çatışmayı beraberinde getirmiştir.²⁷⁴ 90’lı yıllarda, 70’li yıllara benzer şekilde, toplumdaki kutuplaşma ikliminin sertleştiği, bu gergin ortamın da şiddet olaylarını artırdığı görülmektedir. Farklı olan ise, kutuplaşmanın taraflarının değişmesidir.

12 Eylül darbesini gerçekleştirenler, 12 Eylül öncesinde oluşan kaotik ortamın, 1961 anayasasından kaynaklandığını düşünmektedir. Bu nedenle 1982 Anayasasında, geçmişte yapılan anayasanın yarattığı mekanizmalar bütünüyle değiştirilmiştir. 1982 Anayasası bu açıdan, hak ve özgürlük perspektifini öne alan 1961 anayasasının aksine, otoriter yönetim anlayışını kuvvetlendiren bir ruha sahiptir.²⁷⁵ Tarihçi İlber Ortaylı 1982 anayasası için; “1982 Anayasası bir tepki anayasasıdır. Kullanılan dil iyi bir hukuki metin dili değildir. Temel özgürlükler ve örgütlenme alanında yurttaşların ve yargı organlarının yorum ve hükümlerini güçleştirecek aksaklıklar vardır.” ifadelerini kullanmıştır.²⁷⁶ Bu bağlamda, dönemin siyasal iktidarları yasal anlamda daha rahat hareket etmeye başlamışlardır. Kısaca, 70’li yıllarda gerçekleşen 73 değişikliklerine benzer maddeler içeren 82 anayasasının, 90’lı yıllarda gerçekleşen şiddet olaylarına meşruluk zemini hazırladığı iddia edilebilir.

Ali Yılmaz’a göre 90’lı yıllardaki şiddet faaliyetleri, dönemin siyasal iktidarlarının “güvenlik” planını ile ilişkilidir. Dolayısıyla 90’larda gerçekleştirilen

²⁷³ Özcan Tunahan, 28 Şubat Süreci: Post-Modern Darbe’nin Sosyo-Politik Dinamikleri ve Toplum Desteği, *Bilgi Sosyal Bilimler Dergisi*, Sayı 2, 2015 Yaz, s.25

²⁷⁴ Tunahan, s.26.

²⁷⁵ Ayşe Küçük, Türkiye’de Sosyal ve Siyasal Değişim: 1980 ve Sonrası, *Ecoharan Harran Üniversite İİBF Dergisi*, 3(4), 2019, s.26.

²⁷⁶ İlber Ortaylı, Türkiye’nin Yakın Tarihi, Temmuz 2011, s.18.

şiddetin, “devleti kollamak”, “güvenliği tesis etmek”, “ortaya çıkan krizlerle baş etmek” gibi nitelikleri vardır. Ayrıca bu yıllarda şiddet, Arendt’i tezini doğrular şekilde, iktidarın çöküşe geçtiği anlarda ortaya çıkmıştır. 90’larda yaşanan iktidar krizi, bir anlamda yoğun şekilde şiddetin uygulanmasını tetiklemiştir.²⁷⁷ Kısaca 90’lı yıllarda iktidarının güvenlik stratejisini ortaya koymaları, güvenliği sağlama iddiası taşımakla birlikte, kendi hegemonyalarını da tahkim etmeye yaramıştır.

90’lı yıllar toplum açısından bir zihniyet değişikliğinin başlangıç noktasını oluşturmaktadır. Bu yıllarda, şiddetin artmasından dolayı, toplumsal muhalefet örgütlenme kapasitesini artırmıştır. Yani baskı, şiddet ve kitlesel eylemler arasında karşılıklı diyalektik bir ilişki olduğunu söylememiz mümkündür. Michel Foucault, iktidarın olduğu her yerde direnişin de olanaklı olduğunu ifade eder: “(...) bu demektir ki, iktidar ilişkilerinde mutlaka direniş imkânı da vardır zira hiçbir direniş imkânı (şiddetli direniş gösterme, kaçıp kurtulma, hileye başvurma, durumu tam tersine çeviren stratejiler) olmasaydı iktidar ilişkisi de olmazdı (...)”²⁷⁸ Bu açıdan, 90’lı yıllar sertleşen siyasi atmosfer karşısında toplumsal muhalefetin öznelinin de direnişin farklı örneklerini sergilediği bir dönem olarak değerlendirilebilir. 90’larda toplumsal muhalefet şiddete yönelen eylem repertuarlarından ziyade barışçıl eylem pratikleri ile örgütlenmiştir. Bu yıllar toplumun, bireylikten yurttaşlığa geçişinin bir aşaması olarak görülmektedir. 90’lı yıllarda gerçekleşen barışçıl örgütlü hareketleri, örnekleyecek olursak, Susurluk olaylı sonrasında gelişen “Aydınlık İçin Yurttaş Girişimi”, “Bergama Köylülerinin çevreci eylemleri”, “Cumartesi Anneleri eylemleri” gibi mücadeleleri verilebilir.

90’larda yaşanan şiddet olaylarında en fazla öne çıkan unsur “terör”dür. Hizbullah terörü ve PKK terörü bu dönemde devlet dışı aktörlerden kaynaklanan politik şiddetin iki ana damarını oluşturmaktadır. 70’lerden başlayıp 80’li yıllara kadar geçen sürede ortaya çıkan terör örgütleri geçmiştekilere nazaran daha örgütlü görünmektedirler. Terör örgütü PKK, 70’li yılların sonunda ortaya çıkmıştır. PKK,

²⁷⁷ Ali Yılmaz, Karanlık Vardiya, 1.bs, Mayıs 2015, s.95.

²⁷⁸ Vergin, s.149

silahlı eylemlere ağırlık vererek, toplum tarafından ötekileştirildiği hissiyatına kapılmış, genellikle kırsalda yaşayan az eğitilmiş gençleri bünyesine katmayı amaçlamıştır.²⁷⁹ PKK'nın düşünce ve planlamasına göre, “ vahşi şiddet ve terör ” aracılığıyla ortaya çıkan kin ve nefret, ilk başta “ayrımcılığa” daha sonra ise “ baskı ve zulme” dönüşecek, terör örgütü bu sayede Kürt kökenli yurttaşlardan aradığı desteği bulacaktır. Emre Kongar'a göre PKK'nın hedefine varması için en kolay yol; “Türklerin Kürtlerden, Kürtlerin de Türklerden nefret etmesinin sağlanması ve Türkiye Cumhuriyeti'nin Kürt vatandaşlara baskı ve zulüm uygulamasının gerçekleştirilmesi gerekmektedir.”²⁸⁰ PKK bu hedefle, 80'li ve 90'lı yıllarda birçok terör faaliyeti gerçekleştirmiştir.

PKK terörü, 80'li yılların ikinci yarısından itibaren artış göstermeye başlamıştır. Rakamlarla bakıldığında, 1992 yılına kadar terör olayları nedeniyle 5000 kişi hayatını kaybetmiştir. Bu 5000 kişinin yaklaşık 2000'i 1992'de gerçekleşen olaylarda vefat etmiştir. Olayların artış göstermeye devam ettiği 1993 yılı Ekim ayında, yalnızca 15 gün içerisinde 117 vatandaş terör örgütü tarafından öldürülmüştür. Ayrıca 19 kadın 29'u çocuk olmak üzere 115 vatandaş yaralanmıştır. 1994 yılına gelindiğinde, kolluk kuvvetlerine mensup 900 kişi şehit olmuş, 3191 terörist de öldürülmüştür. 1984-1997 arasında genel olarak bakıldığında, 4329 güvenlik görevlisi, 4276 yurttaşın hayatını kaybettiği, 20.882 teröristin öldürüldüğü görülmektedir.²⁸¹

90'lı yıllarda bir radikal İslamcı örgüt olan Hizbullah, faaliyet göstermeye başlamıştır. Hizbullah'ın Türkiye çapındaki hedefi, İslamcı örgütleri kendi bünyesinde toplayarak veya saf dışı bırakarak, sol cenaha karşı tek bir merkezden mücadele etmektir.²⁸² Hizbullah, İran'da gerçekleşen İslam Devrimi'nden esinlenmiştir ve Türkiye'de de İran'dakine benzer bir devrimin gerçekleşebileceğini düşünmektedir. Hizbullah, Kürt kökenli yurttaşlar üzerinde şiddet yoluyla egemenlik sağlamaya çalışmıştır. Güneydoğu'da güçlenmeye başlayan Hizbullah, bölgede etkin bir güç olan

²⁷⁹ Zürcher, s.342.

²⁸⁰ Emre Kongar, 21. Yüzyılda Türkiye, 49.bs, İstanbul 2018, s.313.

²⁸¹ Kongar, s.296-297.

²⁸² Saraçoğlu, s.822

PKK ile karşı karşıya gelmiştir. 90'ların başında, Güneydoğu'da bu iki örgüt arasında yoğun çatışmalar yaşanmıştır. Hizbullah, etkinlik alanını genişletmeye başladıkça yalnızca PKK destekçilerine değil, sol görüşe sahip aydınlara ve İslam'a aykırı şekilde yaşadığına inandığı kişilere de saldırmaya başlamıştır.²⁸³

Hizbullah'ın PKK ile mücadele ettiği için, 90'larda derin devletin Hizbullah kaynaklı eylemlere kayıtsız kaldığı; hatta Hizbullah'ı PKK ile savaşması için özellikle desteklediği, bazı yakın tarih çalışmalarında iddia edilmektedir. 90'ların sonuna gelindiğinde Hizbullah eylemlerini, batı kentlerine ve diğer İslamcı örgütlere yöneltmiştir. Temmuz 1998'de İslamcı feminist yazar Konca Kuriş evinin önünden kaçırılmıştır. İlerleyen dönemde Kuriş'in cesedi, örgüt üyelerinin kullandığı bir hücre evinde bulunmuştur. Hizbullah tasfiye edilmeden önce son büyük eylemini, 2001 yılında Diyarbakır Emniyet Müdürü Gaffar Okan'a karşı gerçekleştirmiştir. Bu suikastin ardından devlet, Hizbullah'a karşı operasyon gerçekleştirmiştir. Operasyonun sonrasındaki süreçte ve devam eden yıllarda, Hizbullah'ın etkinliği sonlanmıştır.²⁸⁴

90'lı yıllarda politik şiddet, kimi zaman dönemin siyasal iktidarlarından kaynaklanırken, kimi zaman da iktidar dışında kalan (PKK ve Hizbullah terörü) aktörler tarafından ortaya çıkmaktadır. Çalışmanın son bölümünde, dönemin siyasal iktidarlarının şiddetle ilişkisinin analizinde, Arendt'in iktidar ve şiddet arasında kurduğu ilişkiden faydalanılacaktır. 70'li yıllara benzer şekilde, 90'lı yıllarda da toplumu bir kesimi ötekileştirilmiştir. Fakat 70'li yıllardan farklı olarak, 90'lardaki ötekileştirmeler ideolojik değil, "din, mezhep ve etnik köken" temellidir. Bu ötekileştirmeler, Schmitt'in dost-düşman ayrımı kuramı çerçevesinde analiz edilecektir. Diğer taraftan bu yıllarda, 80 sonrası apolitize edilmiş kitleler uyanmış, farklı kesimlerinden örgütlü hareketler doğmaya başlamıştır. Toplumun önemli bir kesimi, bu örgütlü hareketlerin içerisinde yer almıştır. Gündelik hayat pratikleri ve siyasetin diyalektik ilişki kurduğu bu yılların anlatımında, Agamben'in biyo-politika

²⁸³<http://rusencakir.com/Gecmis-bugun-ve-gelecek-kiskacinda-Turkiye-Hizbullahi/739>, (25.06.2021)

²⁸⁴ Saraçoğlu, 822-823.

kavramından faydalanılacaktır. 90'lı yıllarda, merkeziyetçi yönetimin güçlendirilmesi için birçok farklı yeni yöntem kullanılmıştır. İktidarın toplum üzerindeki hegemonyasını kuvvetlendirmek için kullanılan bu yöntemler, Althusser'in, ideolojik ve baskı aygıtları ayrımı çerçevesinde analiz edilecektir. 90'lı yılların iktidarlara, 82 anayasasının da getirdiği rahatlıkla, hukuksal düzenlemeleri kendi egemenliklerini güçlendirmek için kullanmışlardır. Bu açıdan, mevcut yasal mevzuat, yaşanan kimi şiddet olaylarına meşruluk kazandırmıştır. Hukuk ve şiddetin iç içe geçtiği bu yıllar, Benjamin'in perspektifi doğrultusunda aktarılacaktır.

90'lı yılların insan hakları ihlalleri raporları aslında bir çok şeyi açıklar niteliktedir. Aşağıda 1996 ve 1997 yılına ait şiddet olaylarını içeren bilanço durumu ortaya koymaktadır.

Tablo 2. 1996 Yılı İnsan Hakları İhlalleri Bilançosu

İHLAL BİÇİMİ	İHLAL SAYISI
FAİLİ MEÇHUL CİNAYETLER SALDIRILAR	78 Ölü 48 Yaralı
YARGISIZ İNFAZ, İŞKENCE SONUCU GÖZALTINDA ÖLÜMLER	190
ÇATIŞMALARDA ÖLENLER	2859
SİVİLLERE YÖNELİK EYLEMLER	119 Ölü 133 Yaralı
KAYIP SAVI	194
İŞKENCE GÖRENLER VE İŞKENCE SAVI	346
GÖZALTINA ALINANLAR	20.434
TUTUKLAMALAR	2071
BOŞALTILAN KÖY VE MEZRA	68
ÇALIŞMA YAŞAMINA YÖNELİK İHLALLER	9166 kişi işten çıkarıldı
BOMBALANAN YER	109
KAPATILAN DERNEK, SENDİKA, YAYIN ORGAN	132
BASILAN DERNEK, SENDİKA, YAYIN ORGANI VE PARTİ	134
GÖZALTINA ALINAN BASIN EMEKÇİLERİ	421
TOPLATILAN YAYIN	195
İSTENEN HAPİS VE PARA CEZALARI	1856 yıl 4 ay hapis, 4 milyar 125 milyon tl para cezası
VERİLEN HAPİS VE PARA CEZALARI	173 yıl 10 ay hapis, 9 milyar 974 milyon 600 bin tl para cezası

Kaynak: https://www.ihd.org.tr/wp-content/uploads/2007/11/1996_yili_%20insan_haklari_ihlalleri_bilancosu.pdf (Erişim:14.06.2021)

Tablo 3. 1997 Yılı İnsan Hakları İhlalleri Bilançosu

İNSAN HAKKI İHLALLERİ	İHLAL SAYISI
FAİLİ MEÇHUL CİNAYETLER SALDIRILAR	109
YARGISIZ İNFAZ, İŞKENCE SONUCU GÖZALTINDA ÖLÜMLER	114
ÇATIŞMALARDA ÖLENLER	2514
SİVİLLERE YÖNELİK EYLEMLER	151 ölü-239 yaralı
KAYIP SAVI	66
İŞKENCE GÖRENLER VE İŞKENCE SAVI	366
GÖZALTINA ALINANLAR	27.308
TUTUKLAMALAR	1273
BOŞALTILAN KÖY VE MEZRA	23
ÇALIŞMA YAŞAMINA YÖNELİK İHLALLER	13.226 kişi işten çıkarıldı
BOMBALANAN YER	127
KAPATILAN DERNEK, SENDİKA, YAYIN ORGAN	153
BASILAN DERNEK, SENDİKA, YAYIN ORGANI VE PARTİ	213
GÖZALTINA ALINAN BASIN EMEKÇİLERİ	298
TOPLATILAN YAYIN	278
İSTENEN HAPİS VE PARA CEZALARI	893 yıl 8 ay, 3 milyar 200 milyon TL para cezası
VERİLEN HAPİS VE PARA CEZALARI	259 yıl 4 ay hapis, 64 milyar 200 milyon TL. para cezası
CEZAEVLERİNDE BULUNAN "DÜŞÜNCE SUÇLULARI"	105

Kaynak: https://www.ihd.org.tr/wp-content/uploads/2007/11/1997_yili_%20insan_haklari_ihlalleri_bilancosu.pdf (14.06.2021)

Özetle, 90'lı yıllar, şiddetin bireysel ve kolektif örneklerinin açığa çıktığı önemli bir tarihsel dönemdir. Aşağıda ele alınan başlıklarda farklı örnek olaylarda şiddet olgusu analiz edilmektedir.

A. Alevilere Yönelik Şiddet Eylemleri

90'lı yılların siyasi konjonktüründe, Aleviler kültürel kimlikleri ve inanç kimlikleriyle tıpkı 70'lerdeki gibi önemli rol oynamaktadır. Aleviler açısından, 1990 yılında oluşturulan “Alevilik Bildirgesi” bir başlangıç noktasını oluşturmaktadır. Bu bildirge, Alevilerin devlet tarafından yok sayıldığını belirtmiş ve Alevi yurttaşların isteklerini dile getirmiştir. Bildirgeye, birçok yazar ve aydın ortak olmuş ve imzalamıştır. Alevilik bildirgesi, 90'lı yıllarda gerçekleşen ve “Alevi uyanışı” olarak tanımlanan sosyal sürecin kırılma noktası olarak görülmektedir.²⁸⁵

Alevi uyanışı, Alevilerin kendi değerlerine daha fazla sahip çıkması ve kamuoyunun Aleviliğe olan ilgisinin artmasını ifade eden bir kavramdır. 90'lı yıllarda gerçekleşen Alevi uyanışı; iki önemli aşamadan meydana gelmektedir. Bunlardan ilki, Alevilikle ilişkili olan inançsal, kültürel, tarihi ve siyasi eserlerin sayısındaki artıştır. Yayın sayısındaki bu artış, genellikle sözlü kültür üzerine yapılandırılan bir itikadın, yazılı kültüre aktarılması anlamını taşımaktadır. Alevi uyanışındaki ikinci aşama ise, Alevi kimliği referans alınan toplumsal hareketlerin siyaset sahnesinde yer bulmasıdır. 90'lı yıllardan önce, Alevi yurttaşlar sol düşünce üzerinden politikleşmişlerdir. 90'lı yıllara gelindiğinde ise; dönemin siyasal sisteminden bağımsız olarak Aleviler, etnik kimliklerinden kaynaklanan problemler üzerine siyaset yapmaktadır. 90'lı yıllarla beraber, bütünsel olarak politikleşen Alevi kültürü görülmektedir.²⁸⁶

Reha Çamuroğlu, 90'lı yıllarda yaşanan Alevi uyanışını biri sosyolojik üçü politik olmak üzere dört etken üzerinden analiz etmiştir. Sosyolojik perspektiften bakıldığında, Aleviliğin gelişimi için en önemli etken kentleşmedir. Uzun yıllar boyunca kırsal bölgelerde yaşayan Alevi yurttaşlar, ekonomik ve siyasi sebeplerden

²⁸⁵ M Ertan, 90'lar Türkiye'sinde Değişen Siyaset Dilini Aleviler Üzerinden Okumak, Ayşen Uysal(der), İsyan Şiddet Yas,1.bs, Ankara 2016, s.260.

²⁸⁶ Ertan, 90'lar Türkiye'sinde Değişen Siyaset Dilini Aleviler Üzerinden Okumak, s.261.

dolayı, 70’li yıllardan itibaren kente göç etmeye başlamıştır. Hızlı şekilde kentlileşen Alevilerin hayat pratiklerinde köklü değişimler yaşanmıştır. Kentlileşmenin de etkisiyle eğitim seviyesi yükselen Aleviler, yeni bir burjuva sınıfı yaratmıştır.²⁸⁷

Alevi uyanışının politik etkenlerinden; ilki Sovyetler Birliği’nin (SSCB) dağılmasıdır. Bu gelişmeyle, genç ve orta nesil Aleviler üzerinde etkin olan sosyalizm fikri gücünü kaybetmeye başlamıştır. Politik açıdan düş kırıklığına uğrayan Aleviler, yeni bir siyasi yönelim arayışına girmiştir. 70’li yıllar süresince sol hareket içerisinde yer alan Aleviler, siyasi anlamda büyük tecrübeler edinmiştir. 80’li yılların sonuna gelindiğinde, Aleviler kimliklerini tekrar keşfetmeye başlamıştır. Geçmiş döneme baktıklarında, sosyalizmin fikrinin öne çıkarılıp; Aleviliğin geri planda bırakılmasını bir yanlış olarak görmüşlerdir. Bundan sonraki süreçte sloganları, “Alevilik için mücadele edeceğiz” olmuştur.²⁸⁸

Alevi uyanışındaki, ikinci politik etken Kürt meselesidir. Kürt meselesi, Türkiye’deki yurttaşlık kavramını sorgulamaya açmıştır. 82 anayasasındaki maddeler yurttaşlığı, Türklük ve Sünnilik eksenini etrafında tarif ettiği iddiaları bu dönemde sıklıkla dillendirilmektedir. Anayasada yapılan bu yurttaş tarifi, ilk başta Kürtler daha sonra ise Aleviler tarafından sorgulanmaya başlanmıştır. Kürt meselesi, Türkiye Cumhuriyeti yurttaşlığının Türkiye’deki inançsal ve etnik farklılıklara karşılık verecek biçimde genişletilmesi gerektiği tartışmasını gündeme getirmiştir. Aleviler de, Alevi kimliğini “eşit yurttaşlık” tartışmasından hareketle değerlendirmeye başlamıştır.²⁸⁹ Alevi uyanışındaki son politik etken ise, siyasal İslam’ın yükselişe geçmesidir. İslamcılık fikrinin toplumda yaygınlaşması karşısında, Aleviler kendi kültürel kimliklerine daha fazla sarılmaya başlamıştır. Çamuroğlu, bu yıllarda artış gösteren Alevi derneklerinin, özellikle siyasal İslam’ın yükselişine karşı korunma hissiyatından kaynaklandığını ve örgütlü bir siyasi birliktelik oluşturma çabasında olduğunu

²⁸⁷ R. Çamuroğlu, Türkiye’de Alevi Uyanışı, T.Olsson, E. Özdalga, C. Raudvere (edt), Alevi Kimliği, Çev. B. K. Torun, H. Torun, 2010, s.105.

²⁸⁸ Çamuroğlu, s. 105.

²⁸⁹ Ertan, 90’lar Türkiye’inde Değişen Siyaset Dilini Aleviler Üzerinden Okumak, s.264-265.

söylemektedir.²⁹⁰ 90'lı yıllar, Alevilerin kendi kimliklerine sahip çıkmak için mücadeleler verdikleri yıllardır. Madımak Olayı ve Gazi Olayları, Alevilere dönük şiddetin görünür olduğu olaylardır.

2 Temmuz 1993'te Madımak'ta yaşananlar Aleviler için olduğu kadar toplumu oluşturan tüm bireyler için de kolektif travma niteliğindedir. Sivas'ta Madımak Otelinde gerçekleşen olaylar silsilesi, Pir Sultan Abdal kültür ve sanat etkinlikleri için Sivas'ta bulunan yazarlardan, Aziz Nesin'e karşı bir kampanya düzenlenmesiyle başlamıştır. Bu açıdan, olaylar sadece Alevilere dönük olmayıp onları da kapsamaktadır. Nesin, ateist olduğunu ifade eden Salman Rüşdi'nin "Şeytan Ayetleri" adlı eserini yayımladığından ötürü, uzun süredir muhafazakâr ve milliyetçi kesimin hedefi haline getirilmiştir. Sivas'ta etkinlikler başlamadan önce, yerel medya ve kentte bulunan muhafazakâr sivil toplum örgütleri tarafından, Nesin'e karşı bir kara propaganda çalışması başlatılmıştır. Şenliklerin birinci günü, yerel gazetelerden "Hakikat", "Müslüman Mahallesinde Salyangoz Satıyorlar" sürmanşetiyle çıkmıştır. Şenlik kapsamında kente gelen Nesin, burada gerçekleştirdiği bir konuşmada ateist olduğunu gizlemeyen ifadeler kullanmıştır.²⁹¹

2 Temmuz günü cuma namazı sonrası toplanan radikal gruplar, ilk olarak Sivas Kültür Merkezine saldırı gerçekleştirmiştir. Daha sonra etkinlikler için orada bulunan sanatçı ve aydınların konakladığı otele doğru hareket ederler. Madımak Otelini kuşatan yaklaşık 10 bin kişiye karşı, saatlerce müdahale edilmediği bilinmektedir. İlerleyen saatlerde sayıları daha da artan kalabalık grup, Madımak Otelini ateşe vermiştir. Festival katılımcıları Otelde mahsur kaldıklarında dönemin otoriteleriyle iletişime geçmiş, fakat sonuç alamamıştır. Sonuçta; Madımak'ta ikisi otel çalışanı olmak üzere 35 kişi hayatını kaybetmiştir. O dönemde RP'li Sivas Belediye Başkanı Temel Karamollaoğlu'nun "gazanız mübarek olsun" sözleri kalabalığı daha fazla galeyana getirmiştir.²⁹² Olayın ardından bazı yöneticilerin, olayın büyütülmemesi gerektiği minvalinde ifadeleri de toplumsal refleksi arttırmıştır. Medya da hükümetin

²⁹⁰ Çamuroğlu, s.105-106.

²⁹¹ Saraçoğlu, s.821.

²⁹² Ertan, 90'lar Türkiye'sinde Değişen Siyaset Dilini Aleviler Üzerinden Okumak, s.268

yanında yer alarak, olayların tahrik nedeniyle gerçekleştiğini empoze etmeye çalışmıştır. Madımakta yaşanan olaylar, 90'ların siyasi tarihine kara bir leke olarak kazınan en önemli şiddet olaylarından biridir.²⁹³

Sivas'ta yaşananların ardından, koalisyon ortağı olan SHP lideri İnönü sessiz kalmakla suçlanmıştır. Aleviler ve merkez sol arasındaki mesafe bu olaydan sonra açılmıştır. Bu olay, Alevi kimliğinin devlet kanalıyla tanınmasını ummak yerine, pek çok Alevi'yi kendi kimliklerine daha çok sahip çıkma fikrine yönlendirmiştir.²⁹⁴

90'larda Alevilere yönelen bir diğer şiddet olayı da "Gazi" olaylarıdır. Mart 1995'te Alevilerin ağırlıklı yaşadığı İstanbul'un Gazi Mahallesi'nde üç kahvehane ve bir işyerinin taranması olayların başlangıç noktasını oluşturur. Bu saldırıda 1 kişi hayatını kaybetmiş 25 kişide yaralanmıştır. Saldırganlara karşı emniyet güçlerinin hiçbir şey yapmaması protestoların başlamasına neden olmuştur. Başka mahallelerde ki Alevilerin de katılımıyla protesto kitlesel bir ayaklanmaya dönüşmüştür. Emniyet güçleri bu ayaklanmaya çok sert bir şekilde karşılık vermiştir. Karakola doğru yürüyen kalabalık, kolluk kuvvetleriyle karşı karşıya gelmiştir. Yaşanan çatışmalarda 1 kişi hayatını kaybetmiş pek çok kişide yaralanmıştır. Bu olayın üzerine, kitlesellik daha da artmış ve ertesi gün yaklaşık 15 bin kişi protesto için yürüyüşe geçmiştir. Mahalle sakinleri ve kolluk kuvvetleri arasında tekrar çatışmalar yaşanmıştır. Bu sırada mahalleye 5 bin kişilik askeri güç sevk edilmiştir. Dönemin İstanbul Emniyet Müdürü Necdet Menzir telsizden "halkın üzerine ateş açmayın" şeklinde bir emir verse de etkili olmamış, birçok kişi silahların ateşlenmesi sonucu hayatını kaybetmiştir. Olaylar ancak 16 Mart tarihinde durdurulabilmiştir. Bu çatışmalar sonucunda 23 kişi hayatını kaybetmiş 650'den fazla kişi de yaralanmıştır.²⁹⁵

Gazi Mahallesi'nde yaşanan olayların hemen ardından, gösteriler Ankara'ya sıçramış ve güvenlik güçleri burada da yoğun bir şiddete başvurmuştur. İstanbul Ümraniye'deki Alevi mahallelerinde gerçekleşen eylemlerde ise, 4 kişi hayatını

²⁹³ Saraçoğlu, 821-822.

²⁹⁴ Aydın ve Taşkın, s.400.

²⁹⁵ Yılmaz, Karanlık Vardiya, , s.418-419.

kaybetmiştir. Eylemler ancak, 3. günde “göstericilerin cenazelerinin teslim edilmesi, gözaltına alınanların serbest bırakılması ve sokağa çıkma yasağının kaldırılması” gibi isteklerin karşılanmasıyla durdurulabilmiştir.²⁹⁶ Görüldüğü gibi, kolluk kuvvetlerinin sert müdahalesi, bu sert müdahaleye eylemcilerin de aynı şekilde karşılık vermesi sonucunda yoğun bir şiddet açığa çıkmıştır.

70’li yıllarda Aleviler sol hareket ile yakınlaştığı için, “komünist, kızıl baş, devlet düşmanı” gibi nitelendirmelerle ötekileştirilmiştir. 90’li yıllara gelindiğinde ise, Aleviler sol hareketten uzaklaşarak, kültürel kimlikleri üzerinden siyaset yapmaya başlamıştır. Bir anlamda, Alevilik kültürüne dayanan yeni bir siyasi hareket doğmuştur. Aleviler politik olarak farklı bir eğilim göstermeye başlamış olsa da, 70’lerde olduğu gibi bu dönemde de dışlanmış ve ötekileştirilmiştir. 70’li yıllarda Alevilere yönelen şiddeti analiz etmek için başvurulmuş Schmitt’e ait dost-düşman ayrımı kuramı, açıklayıcıdır. İktidarların kendinden olmayana dışladığı ve ötekileştirdiği; hatta bir “iç düşman” haline getirdiği düşünüldüğünde, 90’larda Alevilerin kültürel ve inanç kimlikleri üzerinden ötekileştirmeye maruz kaldıkları söylenebilir.

B. Türkiye’nin Güneydoğu’sundaki Hak İhlalleri ve Şiddetin Özgün Görünümleri

Kürt meselesi, 90’lı yılların siyasetini belirleyen en önemli unsurlardan birisidir. 1980 yılında gerçekleşen darbenin ardından, Kürt kimliğine yönelik baskılar artmaya başlamıştır. 1983 yılına gelindiğinde, insanların özel hayatında dahi Kürtçe konuşması yasaklanmıştır. Kürt yurttaşlar bu yıllarda, “ulusal duyguları zayıflattıkları” gerekçesiyle suçlanmıştır.²⁹⁷ 90’larda Güneydoğu Anadolu bölgesinde, birçok şiddet olayı ve hak ihlali yaşanmıştır. Bu bağlamda; gözaltında kaybetme, zorla göç ettirme, faili meçhul cinayetler gibi şiddet pratiklerine başvurulduğu görülmektedir.

Dönemin en önemli hak ihlali ve şiddet pratiklerinden gözaltında kaybetme, ilk olarak 12 Eylül darbesinin ardından başlamıştır. Bu dönemin kayıplarından Hayrettin

²⁹⁶ Saraçoğlu, s.823.

²⁹⁷ Zürcher, s.342.

Eren'in, 21 Kasım 1980 tarihinde kolluk kuvvetleri tarafından gözaltına alındığı haberi; arkadaşları aracılığıyla ailesine iletilmiştir. Ailesi, haberi alır almaz Gayrettepe Emniyet Müdürlüğüne gitmiştir. Eren'in ailesi sorumlulara oğullarını sorduğunda, kayıpla ilgili bir bilginin olmadığı cevabını almıştır. Anne Eren, oğlunun aracının emniyetin kapısında olduğunu belirtse de dikkate alınmamış; ertesi gün Emniyete gittiğinde arabanın da orda olmadığı görülmüştür. 1980-1990 arasında, benzer hikâyelere sahip 12 kişi daha olduğu tahmin edilmektedir.²⁹⁸

Tablo 4. Yıllara Göre Kayıpların Dağılımı

YILLAR	KAYIP SAYISI
1980-1990	33
1991	17
1992	27
1993	108
1994	532
1995	235
1996	166
1997	87
1998	53
1999	52

Kaynak <https://hakikatadalethafiza.org/turkiyede-zorla-kaybetmeler/> (Erişim Tarihi 30.06.2021)

90'lı yıllara gelindiğinde, kayıp sayıları sistematik şekilde artış göstermiştir. Yakınları gözaltına alındıktan sonra onlardan bir daha haber alamayan aileler, kayıplarını aradıkları süre zarfında hastane, karakol, adi tıp gibi yerlerde sıklıkla karşılaşmaya başlamıştır. Aileler süreç içerisinde, birlikte hareket ederek bir kamuoyu oluşturmaya karar vermişlerdir. İlk hedefleri ise, kayıpları sağ bulmaktır. 21 Mart 1995 günü gözaltına alındığı iddia edilen ve kendilerinden bir daha haber alınamayan, Hasan Ocak ve Rıdvan Karakoç'un Beykoz Ormanları'nda işkenceye uğradığı, cansız bedenlerinin ise Adli Tıp'a getirilerek kimsesizler mezarlığına gömüldüğü ortaya çıkmıştır. Bu olay aileler açısından, önemli bir dönüm noktası olmuş ve kamuoyunda

²⁹⁸ N. Tanrıku, Bizde Yok, Leyla Sanlı(der), Toplumsal Hareketler Konuşuyor, 1.bs, Ocak 2003, s.275-276.

büyük bir infial yaratmıştır. Ocak ve Karakoç'un başına gelenlere karşın iktidarın yadsıma politikası, kayıp yakınlarının örgütlendiği bir süreci başlatmıştır.²⁹⁹

27 Mayıs 1995 tarihinde, yakınları kaybedilen birkaç aile ve onlara destek veren insan hakları aktivistleri Galatasaray lisesi önünde oturma eylemi başlatmıştır.³⁰⁰ Cumartesi Anneleri, 27 Mayıs 1995'ten itibaren her cumartesi saat 12.00'de Galatasaray lisesi önüne giderek, "kayıpların akıbeti açıklansın, sorumlular ortaya çıkarılarak yargılsın ve kayıplar son bulsun" talebiyle basın açıklaması yapmıştır.³⁰¹ Cumartesi Anneleri eylemi uluslararası kamuoyundan büyük bir destek görmüştür. Ayrıca, eylem sayesinde kayıplara karşı toplumsal bir duyarlılık oluşmaya başlamıştır. Eyleme olan ilginin artması ve oluşmaya başlayan toplumsal hassasiyet, dönemin iktidarını rahatsız etmeye başlamıştır.³⁰²

Cumartesi Anneleri, eylemlerinin 170. Haftası olan 15 Ağustos 1998'den itibaren 30 hafta boyunca yoğun şekilde şiddete maruz kalmışlardır. 177. Haftadan 183. Haftaya kadar olan süreçte Galatasaray meydanına giderek, basın açıklaması yapmak isteyen giden eylemcilerden, 100'ü gözaltına alınmıştır. Gözaltına alınan eylemcilerden birçoğuna hastaneden 5-10 gün süreyle iş göremez raporu verilmiştir. 30 haftalık süreçte, gözaltı sayısı, 431 eylemciye kadar ulaşmıştır. Eylemcilere gözaltına alınma sürecinde ve sonrasında orantısız güç uygulanmıştır. Eylemlerdeki şiddetin dozu katlanılamaz daha gelince Cumartesi Anneleri, 13 Mart 1999'da eylemlere ara verdiklerini açıklamışlardır.³⁰³

Cumartesi Anneleri'nin protestosunda, görüldüğü gibi, 90'larda bireylerin haklarını aramak için örgütlü mücadeleler geliştirdikleri farklı örneklerde

²⁹⁹ Ayşem Sezer Şanlı, *Gündelik Hayatın Dönüşümünde Bir İmkan Olarak Toplumsal Muhalefetin Değerlendirilmesi: Cumartesi Anneleri Üzerine Bir Araştırma*, (Danışman: Mete Kaan Kaynar), *Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü*, Doktora Tezi, 2018, s. 161.

³⁰⁰ Ayşem Sezer Şanlı, *Yasın Protestoya Dönüşümünü İncelemek: Cumartesi Anneleri Hareketi Örneği*, *Uluslararası İnsan Çalışmaları Dergisi*, 1(2) 2018, s.107.

³⁰¹ Tanrıkulu, s.278.

³⁰² Sezer Şanlı, *Gündelik Hayatın Dönüşümünde Bir İmkan Olarak Toplumsal Muhalefetin Değerlendirilmesi: Cumartesi Anneleri Üzerine Bir Araştırma*, s.163.

³⁰³ Tanrıkulu, s.287.

görülmektedir. Bu mücadeleyle beraber, Türkiye’de ilk kez insan hakları siyaseti bu kadar geniş kitlelere ulaşmış ve somut kazanımlar elde edilmiştir. İnsanların gözaltında kaybedilmeleri gündem olmuş ve hukuksal hak arayışlarına konu olmuştur. Eylemler başladıktan sonra da kayıpların sayısı giderek azalmıştır. Bu bağlamda Cumartesi Anneleri hareketi, 90’larda bireylikten yurttaşlığa geçiş aşamasında önemli bir merhale olarak görülmektedir.

90’lı yılların en önemli şiddet kaynaklarından biri ise PKK terörüdür. 80’li yıllarda PKK, Eruh ve Şemdinli’de ilk eylemlerini gerçekleştirmeye başlamıştır. Özal hükümeti, bu eylemleri ilk başta yalnızca bir güvenlik sorunu olarak görmüştür. Askeri önlemler alarak, terör sorununun çözülebileceği düşünülmüştür. Bu sebeple, 1 Nisan 1985 tarihinde Köy Koruculuğu sistemini getirmiştir. İlk başlarda sayıları 1900 civarında olan korucuların görevi, Kürt aşiretlerinin merkezi otoriteye olan bağlılıklarını muhafaza etmek ve bölgede yaşayan göçebeler üzerinde denetim sağlamaktır. 80’li yılların sonundan itibaren PKK, koruculuk sistemine destek veren köyleri işbirlikçi ilan etmiştir. PKK ve devlet görevlileri arasında kalan sivil halk, yoğun şiddete maruz kalmıştır. İlerleyen dönemde korucu sayısı büyük bir artış göstermiştir. 1994 yılında 53000’e yükselen korucu sayısı, 1995’de 300000’e ulaşmıştır.³⁰⁴

Güvenlik siyaseti kapsamında, iktidar çevreleri ve askeri kadrolar çoğunlukla PKK’nın saldırılarının sınır ötesinden geldiğini düşünmüş ve sınırı kapatmaya yönelik tedbirler almaya gayret etmişlerdir. Fakat alınan tüm tedbirlere rağmen, terör örgütünün gerçekleştirdiği eylem sayısında bir azalma görülmemiştir.³⁰⁵ Bu noktada ordu, PKK’nın kırsalda daha iyi örgütlendiği düşünerek yeni bir strateji geliştirmiştir. Literatürde “köy boşaltma” olarak adlandırılan bu strateji, yoğun insan hakları ihlallerine neden olmuştur. Köy boşaltmaları; “PKK’nın kırsal alandaki barınmasının engellenmesi ve lojistik kaynaklarının kurutulması”, “alan hâkimiyeti ve PKK’yı bölgede barındırmama” planı çerçevesinde uygulanan taktiktir.³⁰⁶ 1993 yılı sonlarına

³⁰⁴ Aydın ve Taşkın, s.395-396.

³⁰⁵ Zürcher, s.344

³⁰⁶ Yılmaz, s.375.

gelindiğinde, yaklaşık 500 kadar köy boşaltılmıştır. Ertesi yıl bu köylere 900 kadar köy daha eklenmiştir. 1996’da boşaltılan köy sayısı 3000’e yükselmiştir.³⁰⁷ Bölgede yaşayan yurttaşlar köy boşaltma sürecinden olumsuz etkilenmiştir. Bu durumda kalan yurttaşlar, gerek ekonomik gerekse psikolojik anlamda büyük problemlerle karşılaşmışlardır. Genellikle geçimini tarım ve hayvancılıkla sağlayan Kürtler, kentte nitelsiz işgücü durumuna düşmüşlerdir. Diğer taraftan, Kürtler şehir yaşamına adaptasyon konusunda da büyük sorunlar yaşamışlardır.³⁰⁸

90’larda Kürt meselesini gündeme getirmeye çabalayan kişiler de şiddetin hedefi haline gelmiştir.³⁰⁹ Bu yıllarda gerçekleştirilen birçok faili meçhul cinayetin arkasında, derin devlet yapılanmasının olduğu iddia edilmektedir. 5 Temmuz 1991’de HEP Diyarbakır İl Başkanı Vedat Aydın kaçırılmış, 7 Temmuz’da cansız bedeni bulunmuştur. Aydın’ın 10 Temmuz’da kitlesel bir gösteriye dönüşen cenaze töreninde silahlı saldırılar gerçekleştirilmiştir. Yapılan saldırıda, sekiz kişi hayatını kaybetmiş, birçok kişi de yaralanmıştır.³¹⁰ 20 Eylül 1992’de HEP’in kurucu üyesi olan Kürt aydın Musa Anter, sokak ortasında kurşunlanarak öldürülmüştür.³¹¹ Anter, Kürt siyaseti için önemli bir figür olmuştur. Fakat 90’larda Anter’in katledilmesi onu Kürt hareketi içerisinde bir sembol haline getirmiştir.³¹² Bu cinayetlerin haricinde, bu dönemde onlarca yazar ve gazeteci öldürülmüş, gazete binaları bombalanmıştır. Gerçekleştirilen bu faili meçhul eylemler dönemin iktidarıyla ilişkilendirilse de, Başbakan Demirel, bu iddiaları reddederek; “Bunlar gazeteci kılığında militanlar, birbirlerini vuruyorlar.

³⁰⁷ Zürcher, s.345.

³⁰⁸ Yılmaz, Karanlık Vardiya, s.384.

³⁰⁹ Saraçoğlu, s.817.

³¹⁰ <https://m.bianet.org/bianet/insan-haklari/148387-vedat-aydin-in-cenazesini-anlatiyorlar>, (22.06.2021)

³¹¹ *Milliyet Gazetesi*, “Musa Anter Öldürüldü”, 21.09.1992, s.17.

³¹² Kerem Yavaşca, “Kürt Milliyetçiliği Tartışmaları Çerçevesinde Musa Anter”, (Danışman: Murat Erdoğan), *Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü*, Yüksek Lisans Tezi, 2013, s.61

Devlet cinayet işleyemez” ifadelerini kullanmıştır.³¹³ Bazı çalışmalarda da bu şiddet olaylarının müsebbibi olarak PKK gösterilmektedir.

90’lı yıllarda ülkenin Güneydoğu’sunda yaşananlara bakıldığında, Kürt yurttaşların yoğun şekilde hak ihlallerine maruz kaldığı ve kutuplaşma ortamından zarar gördüğü görülmektedir. İktidar bölgede hegemonyasını kuvvetlendirmek için farklı araçlara başvurmuştur. Örneğin, Althusser’in devletin ideolojik ve baskı aygıtları ayrımı bu bağlamda aydınlatıcıdır. Cumartesi anneleri eylemlerinde iktidar, kolluk kuvvetlerini kullanarak eylemcilere karşı yoğun şekilde şiddet uygulamıştır. 30 hafta süren sistematik şiddet sonucunda Cumartesi Anneleri eylemlerini sonlandırmak zorunda kalmıştır. Bu bağlamda kolluk kuvvetleri, Cumartesi Anneleri eylemlerinde iktidarın baskı aygıtı olarak çalışmıştır. Diğer taraftan Kürtlerin ötekileştirilmesi, Schmitt’in dost-düşman kategorisinde karşılık bulmaktadır. Başka bir açıdan Güneydoğu’da yaşananlara bakıldığında, Kürtlerin süreç içerisinde Alevilere benzer şekilde politikleştiği görülmektedir. Özellikle faili meçhul cinayet, gözaltında kayıp gibi şiddet ve insan hakkı ihlali pratiklerinde muhalif Kürtlerin hukuksal koruma alanı dışarısında çıkarıldığı, düşman hukukunun öznelerine dönüştükleri görülmektedir. Bu açıdan, Kürt-Türk kutuplaşması Alevi-Sünni ikilemindeki gibi 90’lar siyasetinin aktörlerini değerlendirmek için temel ayrımlardan birini oluşturmaktadır.

C. Ölüm Oruçları ve 19 Aralık Olayları

80’lerin başından beri iktidarın gündeminde olan, cezaevlerinin E tipi koğuş sisteminden F tipi koğuş sistemine geçişi konusu 90’lı yıllarla beraber daha fazla gündeme getirilmiştir. Bu dönemde bazı şehirlerde bu sisteme geçirilmeye başlanmıştır. Devletin bu sisteme geçmek istemesindeki temel amaç mahkûmların birbiriyle olan iletişimlerini minimize etmektir. Çünkü eğer F tipi koğuş sistemine geçilirse mahkûmlar en fazla 3’er kişi aynı koğuşta kalabileceklerdir. Böylelikle, hapishanelerde gerçekleşebilecek isyan ve örgütlenmelerin önüne geçilebileceği düşünülmüştür. Bu sisteme karşı ilk tepkiler İnsan Hakları Derneği (İHD) tarafından

³¹³ B.Ş. Fırat, Doksanlar: Devlet Şiddetinin Özgünlüğü ve Sürekliliği Üzerine Bir Deneme, Güney Çeğin, İbrahim Şirin(der), Türkiye’de Siyasal Şiddetin Boyutları, 3.bs, İstanbul 2018, s.383.

gerçekleştirilmiş, ancak toplum ve medyada çok fazla yer bulmamıştır. Daha sonraki süreçte de tepkiler sadece sosyalist gruplar ve mahkûmların yakınları tarafından dile getirilmiştir.³¹⁴

Bu süreç içerisinde bazı cezaevi isyanları gerçekleşmiş olsa da bunlarda çok fazla ses getirmemiştir. Bunun ana sebebi, iktidar çevrelerinin ve medyanın birlikte hareket etmesidir. Özellikle siyasi iktidara yakın medya, cezaevlerinin “örgüt yuvalarına” döndüğü düşüncesini halka empoze etmeye çalışmıştır. 90’ların sonlarındaki DSP-ANAP-MHP koalisyonu F tipi cezaevi sistemi konusundan vazgeçmeyeceklerini açıklamışlardır. Bu açıklamalarla beraber mahkûmlar devletin bu konuda geri atmayacağını anlamışlardır.³¹⁵

20 Ekim 2000’de bu sisteme karşı 99 mahkûm açlık grevi başlatmıştır. Daha sonra eyleme katılan sayısı giderek artmış; açlık grevi başlatan mahkûm sayısı 816’ya yükselmiştir. Mahkûmlar eylemin 30. gününde açlık grevini ölüm orucuna dönüştürmüştür. Eylemin ilk başlarında, iktidar ölüm oruçlarını görmezden gelen bir tavır sergilemiştir. Medyada da eylemi halk nezdinde küçültmeye çalışan bir yaklaşım hâkim olmuştur. Eylemcilerin ölüm orucunu ısrarlı biçimde sürdürmesi devletin daha fazla görmezden gelemeyeceği bir durum yaratmıştır. Ölüm oruçları siyasetin ana gündem maddesi olmuş ve halkın belirli kesimlerinden de destek almıştır.³¹⁶

1996 yılındaki ölüm oruçlarının sonlandırılması için görüşmelerde yer alan aydın ve sanatçılar (Yazar Yaşar Kemal, Sanatçı Zülfı Livaneli, Oyuncu Halil Ergün) bu dönemde de harekete geçmiş ve mahkûmların temsilcileriyle görüşmeler gerçekleştirmiştir. 9 Aralık 2000 tarihinde dönemin Adalet Bakanı Hikmet Sami, F tiplerine nakillerin toplumsal uzlaşma sağlanana kadar iptal edildiğini duyurmuştur. Ayrıca 3’lü platform temsilcileriyle Yaşar Kemal, Orhan Pamuk, Oral Çalışlar ve Can

³¹⁴ Saraçoğlu, s.842.

³¹⁵ Saraçoğlu, s.843.

³¹⁶ Saraçoğlu, s.843

Dündar'ın katıldığı görüşmenin gerçekleşmesini kabul etmiştir.³¹⁷ Fakat ilerleyen süreçte üst üste gelecek ölüm haberlerinin, siyasi bir krize yol açacağı endişesiyle hapishanelere askeri bir operasyon düzenlenmiştir.³¹⁸

Bu operasyona medya tarafından “Hayata Dönüş Operasyonu” adı verilmiştir. 19 Aralık 2000 tarihinde gerçekleşen bu operasyonda 2’si asker olmak üzere toplam 32 kişi hayatını kaybetmiş, 200’ü aşkın insan yaralanmıştır. Operasyonun ardından, 2000 mahkûm başka hapishanelere gönderilmiştir. Gönderildikleri yerlerde, mahkûmların çoğunluğu eylemlerini devam ettirmiştir. İlerleyen süreçte, ölüm orucuna devam eden 122 kişi hayatını kaybetmiştir. Bu operasyona karşı olan bir kesime güvenlik güçlerince, orantısız güç uygulanmıştır. Güvenlik güçleri ve operasyona karşı olanlar arasında çıkan olaylarda, 2000’in üzerinde kişi gözaltına alınmış, 147 kişi ise tutuklanmıştır.³¹⁹ Bu olay neticesinde de birçok eylemci hayatını kaybetmiştir. Ayrıca, operasyonun ardından sol örgütler günden güne kan kaybederek daha fazla radikalleşmiş; bir kısmı legal siyaset alanının dışına çıkmıştır.

19 Aralık Olaylarında gerçekleştirilen operasyonda, ilk dikkat çeken unsur medyadır. Gerek operasyondan önce, gerekse operasyon sırasında iktidar, hapishaneleri medya yoluyla hedef haline getirmiştir. Bir başka deyişle, medya aracılığıyla operasyonu halk nezdinde normalleştirmeye çalışmıştır. Bu bağlamda iktidar, medyayı ideolojik bir araç olarak kullanmıştır. Diğer taraftan iktidar, operasyon sırasında gaz bombası ve ateşli silahlar kullanarak orantısız bir güç uygulamıştır. Dolayısıyla kolluk kuvvetleri, bu operasyonda bir baskı aygıtı olarak işlev görmüştür. Başka bir perspektiften bakıldığında, Benjamin şiddet tiplmelerinin birinde, hukuk kuran şiddetten bahsetmektedir. Hukuk kuran şiddet, yeni bir yasa koymak için uygulanan şiddettir. 19 Aralık Operasyonu, belli bir yasal düzenlemenin mahkûmlara kabul ettirmek istenmesi amacıyla gerçekleştirilmiştir. Bu süreçte de

³¹⁷ Cansu Parlak, Türkiye’de Siyasal Hayat ve Cezaevleri: Hayata Dönüş Operasyonları Üzerine Bir İnceleme, (Danışman: Mete Kaan Kaynar), Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2018, s.166-167.

³¹⁸ Saraçoğlu, s.814.

³¹⁹ Yılmaz, Karanlık Vardiya, s.422-424.

politik şiddet olayları yaşanmıştır. Bu bağlamda, 19 Aralık operasyonu, hukuk kuran bir şiddet türü olarak değerlendirilebilir.

D. 90'larda Yaşanan Faili Meçhul Cinayetler

90'lı yıllarda 70'lerdeki gibi birçok aydın faili meçhul suikaste kurban gitmiştir. Radikal yasadışı örgütlerin üstlendikleri bu suikastler ağırlıklı olarak Kemalist ve solcu kesime yönelik gerçekleştirilmiştir. Bu suikastler, etkisini artırmak için ülke çapında tanınmış gazeteci ve aydınları hedef almıştır. Hukuk Profesörü olan Muammer Aksoy'un 31 Ocak 1990'da Ankara'da evinin önünde öldürülmesi, aydınlara yönelik faili meçhul cinayetlerin ilk ayağını oluşturmaktadır. Bu cinayetten yaklaşık 2 ay sonra Hürriyet gazetesi yazarı Çetin Emeç İstanbul'da evinin önünde İslami Hareket Örgütü tarafından öldürülmüştür. 4 Eylül günü SHP Meclis Üyesi, İlahiyatçı Doç. Dr. Bahriye Üçok aynı radikal örgüt tarafından üstlenilen bombalı saldırıyla hayatını kaybetmiştir. 24 Ocak 1993'te Cumhuriyet gazetesi yazarı Uğur Mumcu Ankara'da bir suikast sonucu hayatını kaybetmiştir. Öldürülen kişilerin profillerine bakıldığında hemen hemen hepsi seküler kesimde öne çıkan entelektüellerdir. Bu açıdan, radikal İslamcı örgütlerin hedef tahtasına oturtulmuşlardır.³²⁰

Mumcu daha çok derin devlet yapılanmasına yönelik yazılarıyla tanınan Kemalist bir yazar ve gazetecidir. Mumcu'nun suikaste kurban gitmesi laik kesimde büyük bir infiale yol açmıştır. 27 Ocak günü yüzbinlerce insanın katılımıyla gerçekleşen cenazede şeriat karşıtı sloganlar atılmıştır. Bu sloganlar, toplumun belirli bir kesiminin laikliği siyasal İslam karşısında siyasal bir kimlik olarak benimsediğini göstermektedir. İşlenen cinayetlerin arkasında kimin olduğu bir süre tartışılmıştır. Kimilerine göre bu cinayetler radikal İslamcı örgütleri tarafından gerçekleştirilirken, kimilerine göre ise devletin içerisindeki gizli yapılanmalar tarafından organize edilmiştir.³²¹ Bu dönemde yazar Onat Kutlar 11 Ocak 1995'te, Öğretim Üyesi CHP'li eski Bakan Ahmet Taner Kışlalı ise 21 Ekim 1999'da öldürülmüştür. 90'lı yıllarda öldürülen gazetecilere bakıldığında, hepsi politik kimliğiyle tanınan gazetecilerdir. Bu

³²⁰ Saraçoğlu, 820.

³²¹ Saraçoğlu, s.820.

dönemde faili meçhul cinayete kurban giden gazeteci sayısı 41 ile Cumhuriyet tarihinin en yüksek rakamlarını göstermektedir.³²²

Bu dönemde gerçekleşen faili meçhul cinayetlerin, 90'lı yıllar boyunca devam edecek olan İslamcı-Laik tartışmalarının alevlenmesinin nedenlerinden birisi olduğu görülmektedir. Faili meçhul cinayetlerin toplumda laiklik konusundaki hassasiyeti artırdığı şeklinde değerlendirilebilir. Diğer taraftan, suikastlerin bir hedefi de Kürtler'dir. Bu dönemde gerçekleşen Vedat aydın ve Musa Anter cinayetleri bu bağlamda değerlendirilebilir. Kısaca; bu dönemde gerçekleşen faili meçhul cinayetlerin yaşanmasında toplumun kutuplaşma odaklarının etkisi görülmektedir. Cinayetler sonucunda, var olan İslamcı-Laik, Türk-Kürt ayrımı derinleşmiştir.

³²² Yılmaz, Karanlık Vardiya, s.314-315.

SONUÇ

Şiddet, Türkiye'nin 1970'li ve 1990'lı yıllar siyasetinin temel harcını oluşturmaktadır. Her iki tarihsel dönem de, Türkiye'nin "karanlık yılları" olarak nitelendirilmektedir. 70'li ve 90'lı yıllarda ele alınan şiddet olayları değerlendirildiğinde, hemen hemen hepsinin politik nedenlerle gerçekleştiği görülmektedir. Bu bağlamda, çalışma her iki tarihsel dönemin siyasetini açıklamak için, "politik şiddet" kavramından yola çıkmış; şiddetin niteliklerini ele almadan bu iki dönemdeki siyasi gelişmelerin kavranamayacağını iddia etmiştir.

Politik şiddetin kaynakları değerlendirildiğinde, bu şiddetin siyasi iktidardan kaynaklanabileceği gibi farklı farklı politik aktörlerden de kaynaklanabileceği görülmektedir. Her iki tarihsel dönemde de, hem iktidardan kaynaklanan hem de farklı politik aktörlerden kaynaklanan şiddet olayları bulunmaktadır. 70'li yıllarda iktidar dışı aktörlere bakıldığında, silahlı mücadele fikrini benimseyen sol ve sağ fraksiyonlardan örgütler ve bu temelde yaşanan toplumsal çatışmalar öne çıkmaktadır. 90'lı yıllarda ise, Hizbullah ve PKK terörünün iktidar dışı aktör olarak şiddete başvurduğu görülmektedir.

Öte yandan, literatürde politik şiddetle ilgili anlatıların ağırlıklı bir kısmı bu şiddet türünü siyasal iktidardan topluma yayılan bir unsur olarak ele almaktadır. Politik şiddet iktidarın siyasal gücünü, toplum üzerinde meşru kabul edilen sınırları aşacak şekilde kullanması olarak kabul edilmektedir. Başka bir deyişle, şiddet ve iktidar arasında diyalektik bir ilişki bulunuyorsa orada politik şiddetin varlığı olanaklı görülmektedir. Bazı kuramcılar, politik şiddet kavramına devletin işleyişini ve fonksiyonlarını açıklamak için yer vermiştir. Bu yaklaşımların önemli bir kısmında, iktidar kaynaklı şiddetin meşru kılındığı ve devletin kutsandığı bir anlayış bulunmaktadır. Bu yaklaşımın örnekleri, Weber'in devlet konusunda klasikleşmiş anlatılarında bulunabilir. Çalışmanın kuramsal kısmını oluşturan birinci bölümünde ayrıntılı olarak ele alınan kuramcılar, iktidar kaynaklı politik şiddeti farklı parametrelerle değerlendirmektedir. Bu kuramcılar (Schmitt, Arendt, Benjamin, Althusser, Agamben) iktidar ve şiddet üzerine yaklaşımları çalışmada 70'li ve 90'lı yıllarda yaşanan olaylarını analiz etmede kullanılmıştır.

Türkiye'nin 70'li yılları kolektif hafızada kaos, istikrarsızlık ve anarşi dönemi olarak yer edinmiştir. Bu yıllarda toplum, sağ ve sol düşünceler üzerinden kutuplaşmıştır. 70'li yıllarda sağ konsolide şekilde hareket ederken, sol ise daha dağınık bir yapıda örgütlenmiştir. Sağ ideolojilerin harcını bu yıllarda komünizm karşıtlığı ve milliyetçilik düşüncesi karmıştır. Sola bakıldığında ise, merkez solun, sosyalist solla mesafesini artırdığı görülmektedir. Ayrıca sosyalist sol da kendi içerisinde bölünmeler yaşamıştır. Dolayısıyla sol, sağ fraksiyonlar gibi “ortak bir düşman icat ederek” bir araya gelebilme manevrasından yoksun daha parçalı bir görünümündedir. Ayrıca sosyalist sol içerisinde bu yıllarda silahlı mücadele fikri etkin hale gelmiştir. Türkiye'nin 70'li yıllar siyaseti, sağ ve sol arasında yaşanan çekişmelerle dizayn edilmiştir. Bu ideolojik ayrımlar, koalisyon hükümetlerin kurulmasına ve dağılmasına neden olduğu gibi, farklı ideolojik yapıların tabandaki yansımalarının sonucunda gündelik ve toplumsal yaşam da sağ ve sol arasındaki karşılaşma, çatışma ve gerginliklere sahne olmuştur.

70'li yılların, siyasi hayat açısında 12 Mart 1971'de verilen muhtıra ile başladığı iddia edilebilir. 12 Mart Muhtırası, 70'li yıllarda yaşanan kaotik dönemin başlangıcını oluşturmaktadır. Muhtıranın ardından yapılan 1973 değişiklikleri ile merkezîyetçi yönetim anlayışını kuvvetlendiren maddeler getirilmiştir. Bu değişikliklerle dönemin siyasal iktidarları toplumsal muhalefete karşı daha rahat hareket edebilmiştir. Bu bağlamda, 70'lerde sıklıkla başvuru olan orantısız güç kullanımını meşruluk zeminine yerleştirilmeye çalışılmıştır.

Türkiye'nin 70'li yıllarının en önemli sorunsalı şiddettir. Şiddet bu yıllarda dönemin iktidarları tarafından “anarşi” kavramıyla ifade edilmekte, muhaliflere yönelik ise “komünist” ya da “anarşik” ifadeleri kullanılmaktadır. 70'lerde görülen şiddeti önceki dönemlerden ayıran en önemli fark, şiddetin sürekliliği ve sokak çatışmaları şeklinde kendini göstermesidir. Bu 10 yıllık periyodda iktidar sahipleri değişmiş; stabil olan ise şiddet olaylarının yoğun olarak yaşanması olmuştur. Bu dönemde şiddetin iki kaynağı bulunmaktadır. İlk kaynakta iktidarın topluma uyguladığı şiddet yer alırken, diğer kaynakta toplumsal muhaliflerin farklı aktörlerinin birbirlerine yönelik uyguladığı şiddet yer almaktadır. Ancak bu şiddet, her zaman

iktidarın yönlendirmelerinden bağımsız olarak ortaya çıkmaz. Örneğin, Milliyetçi Cephe hükümetlerinin iktidarda olduğu son üç senelik dönemde, şiddet olaylarında büyük artış yaşandığı, dönemin iktidarlarının sağ militanları aktif bir şekilde desteklediği görülmektedir. Bu açıdan, politik şiddetin kaynakları belli zamanlarda iç içe geçebilmektedir.

70’li yılların hükümetlerinin, genellikle istikrarsız bir yapıda olduğu görülmektedir. Bunun temel nedeni, kurulan zayıf koalisyonlardır. Zayıf koalisyonlar, siyasal sistemi tıkamış ve şiddete kapı aralamıştır. Bir başka deyişle 70’li yıllarda koalisyon ortağı olan siyasi partiler, var olan şiddet sorununa çözüm üretememişlerdir. Bu açıdan, şiddet ve koalisyonlar arasında doğrudan bir neden-sonuç ilişkisi kurmak doğru olmasa da; kırılğan yönetim anlayışlarının politik şiddetle mücadelede yetersiz kaldığı çıkarsanabilir. Bu noktada, çalışmanın ilk bölümünde ele alınan kuramcılardan Arendt’in iktidar ve şiddet analizinden faydalanılmıştır. Arendt şiddetin, iktidarın zora girdiği anlarda ortaya çıktığını söylemektedir. Bu yıllardaki şiddet olaylarının, genellikle koalisyon dönemlerinde meydana gelmesi, Arendt’in tezini doğrulamaktadır.

70’li yılların özellikle son periyodunda sola yoğun şekilde baskı uygulanmış ve sol görüşlü muhalifler ötekileştirmiştir. MC hükümeti, sola uyguladığı baskıyı meşrulaştırmak için devletin bekası söylemine başvurmuştur. Bu söylemde, devlet yapılanmasının kendileri tarafından korunması gerektiği öne sürülmüş ve sol hedef gösterilmiştir. Solun ötekileştirilmesi, Schmitt’in dost-düşman ayrımı ile açıklanmıştır. Schmitt iktidarın, varoluşsal anlamda kendisine karşıt olan herkesi ötekileştirdiğini belirtmektedir. Bu bağlamda MC hükümetlerinin sol muhaliflere yaklaşımı sonucunda, Schmitt’in ifadesiyle “iç düşman” kategorisi bu gruplar üzerinden işlevsellik kazanmıştır. Bu açıdan, muhalif eylemcilerin yaşamları Agamben’in kavramıyla “çıplak hayat”a dönüşmüş, bu kişiler hukuki koruma mekanizmalarından mahrum kalmıştır. Makbul yurttaşlık algısının dışına atılan sol değerlere sahip işçiler, öğrenciler, aydınlar şiddetin öznelere dönüşmüşlerdir.

70’li yıllar kitlesel şiddet olaylarının da arttığı bir tarihsel dönemdir. Bu yıllarda, Alevilere yönelik gerçekleştirilen şiddet eylemleri toplumsal hafızada önemli bir yer

edinmiştir. Maraş ve Çorum Olayları, Alevilere karşı yapılan en geniş çaplı ve en organize şiddet eylemlerini oluşturmaktadır. Bu bağlamda, Alevilerin de 70’li yıllarda ötekileştirildiği bu durumun da onların politik özneleşme sürecini hızlandırdığı görülmektedir. Bu noktada, Agamben’in biyo-politika kavramına başvurulmuştur. Agamben egemen gücün, bireylerin hayatını politikleştirerek, iktidarını sağladığından söz etmektedir. Bu bağlamda, Alevi yurttaşlar da tıpkı sol ideolojilere mensup toplumsal muhalefetin özneleri gibi toplumsal gruplar arasında yaygınlaşan şiddetin etki alanı içerisinde kalmışlardır.

70’li yıllarda gerçekleşen bir diğer önemli kitlesel şiddet olayı Kanlı 1 Mayıs’tır. Bu olay, sola karşı gerçekleştirilen en organize şiddet eylemi olarak görülmektedir. 1 Mayıs 1977’de gerçekleşen bu olay, özellikle işçi sınıfı ve işçi sınıfı ideolojisini destekleyen sol fraksiyonları hedef almıştır. Althusser’in ideolojik ve baskı aygıtları ayrımı bu bağlamda açıklayıcıdır. Kanlı 1 Mayıs öncesi ve sonrasında iktidar, solu hedef göstermiştir. Bu bağlamda, ideolojik bir aygıt olan medya kullanılmıştır. Diğer taraftan, eylem sırasında alanda şiddet araçlarının dolaşıma sokulması baskı aygıtları kullanımına örnektir. Kanlı 1 Mayıs, 12 Eylül darbesine giden yolda atılan en büyük adımdır. Bu şiddet eyleminden sonraki 3 senelik dönemde de şiddet olaylarının katlanarak arttığı görülmektedir. 70’li yıllarda birçok aydın ve siyasi faili meçhul cinayet kurban gitmiştir. Bu cinayetler genellikle, sağ-sol kutuplaşması ekseninde meydana gelmiş ve toplumsal kutuplaşmayı derinleştirmiştir.

Özetle, 70’li yıllarda bireylerin kendilerini sağcı veya solcu kimlikleriyle tanımladığı görülmektedir. Çatışmalarda genellikle bu ayrım ekseninde meydana gelmektedir. Bu bağlamda toplumda da kutuplaşmalar derinleşmiş, insanlar sağ ve sol kimlikleriyle tanınır hale gelmiştir. Bu açıdan, 70’ler politizasyonun çok yoğun yaşandığı bir dönem olarak görülmektedir. Bu siyasi iklim, hem resmi siyasete hem sokak siyasetine ve kitle hareketlerine yansımış, şiddet olayları da bu iki kutup arasındaki gerginliklerden türemiştir.

90’lı yılların siyasi atmosferine bakıldığında, 70’lerle ortak noktalarından birinin kırılan koalisyonlar olduğu görülmektedir. Bu benzeşmeyle birlikte, dönemler arasındaki en temel farklılık şiddetin öznelerinin ve kaynaklarının değişime

uğramasıdır. Bu dönemde, 80 darbesi sonrası toplumda geniş bir apolitizasyon süreci başlamış; özellikle sol siyasetler güç kaybetmiştir. Bu açıdan, sağ ve sol arasındaki ideolojik ayrımlar 90'ların siyasetinde merkezi bir önem teşkil etmez. 70'li yıllarda sağ ve sol şeklinde olan toplumsal kutuplaşmalar, 90'larda başka bir forma bürünmüştür. 90'lı yılların kutuplaşmaları genellikle din ve etnisite farklılaşmaları üzerinedir. Bu dönemdeki kutuplaşmalar İslamcı-Laik, Türk-Kürt, Alevi-Sünni gibi formlarla karşımıza çıkmaktadır. 90'lı yıllarla beraber, sağda ve solda yeni partiler ortaya çıkmıştır. Ayrıca Kürt siyaseti ilk kez bu dönemde mecliste temsil edilme olanağı bulmuştur. Bu yılların en önemli özelliği, farklı ideolojilere sahip partilerin koalisyon kurabilmesidir. Ayrıca bu dönemde, siyasal İslam politik atmosferi oluşturan önemli bir harç olarak görülmektedir. Bu açıdan, 90'lar siyasetinin en önemli aktörlerini İslamcılar ve Kürtler oluşturmaktadır.

90'lı yıllarda öne çıkan bir başka gelişme de toplumsal muhalefetin öznelinin farklılaşmasıdır. Bu dönemde görülen yoğun şiddete rağmen yurttaşlar şiddeti dışlayan eylem repertuarlarına sıklıkla başvurmuşlardır. Toplumsal muhalefet, 70'lerin katı örgütlenmeleri ve kimi silahlı ve radikal mücadelelerinin aksine “Sürekli Aydınlık İçin Bir Dakika Karanlık” eylemleri ve “Cumartesi Anneleri” eylemleri ve “Başörtülü öğrencilerin protesto” eylemleri gibi barışçıl eylemlere yönelmiştir. Görüldüğü gibi, 90'ların bir yüzü sivil itaatsiz, şiddeti dışlayan eylem formlarının dolaşıma sokulduğu bir görüntü verirken, diğer yanda Güneydoğu illeri başta olmak üzere pek çok yaşam mekanında politik şiddet eylemlerinin gerçekleştiği görüntüler yer almaktadır. Bu açıdan, 90'lı yıllarda şiddet fenomeninin en özgün özelliği “hak ihlalleri” kavramıyla değerlendirilmesidir. Köy boşaltma, faili meçhul cinayet, gözaltında kaybetme gibi şiddet pratikleri, hak ihlali olarak görülen, 90'lara özgü şiddet pratikleridir

Bu dönem de tıpkı 70'lerdeki gibi bir darbeye tanıklık etmiş; ordu ve siyaset arası ilişkilerin dönemin siyasi dinamiklerini belirlediği bir siyasi iklim oluşmuştur. Ancak 12 Mart Muhtırası ve 28 Şubat Post-Modern darbesi, yapısal olarak birbirinden oldukça farklıdır. 12 Mart Muhtırası geleneksel yöntemlerle gerçekleşmiş bir askeri müdahaledir. 28 Şubat sürecine bakıldığında ordu, siyasetin olağan akışını bozmamış, var olan aktörlerle iş birliğine giderek siyasal iktidarı istifaya zorlamıştır. Askeri

kadroların bu tercihleriyle kısmen post modern dünyanın diline hâkim olma çabası içerisinde olduğu söylenebilir.

70’li yıllara benzer şekilde, 90’ların da en önemli sorunsalı şiddettir. Darbeye tanıklık etmek, zayıf koalisyonlarla yönetmek ve şiddet eylemlerine sahne olmak her iki dönemin de ortak özellikleridir. 90’lı yıllarda şiddet “terör” biçiminde kendini göstermektedir. Bu açıdan 70’lerde kullanılan anarşi kavramı yerini teröre bırakmıştır. PKK terörü ve Hizbullah terörü 90’larda şiddetin en önemli kaynakları olarak görülmektedir. 70’lerden farklı olarak, 90’larda yaşanan şiddet olaylarında siyasi partilerin tamamen pasifize olduğu görülmektedir. Daha çok Milli Güvenlik siyasetini ve Güneydoğu’da “düşük yoğunluklu savaş” konseptini dolaşıma sokan bir siyasi iklim yapısı mevcuttur. 82 anayasasının otoriter yönetimi kuvvetlendiren bir anlayışa sahip olması bu dönem iktidarın elini kuvvetlendiren bir araç olmuştur.

70’li yıllarda görülen devletin bekası stratejisinin yerini, 90’lı yıllarda devletin güvenliği stratejisine bıraktığı görülmektedir. Çok benzer bir tarzda yapılan bu anlayışta, toplumsal muhalefete yönelen şiddetin meşrulaştırılması bu stratejiler ile mümkün olmuştur. Arendt’in kayıtladığı şekilde, iktidarın çöküşe geçtiği anlarda şiddet ortaya çıkmaktadır. Özetle; 90’lı yıllarda şiddete devletin güvenliği gerekçesiyle sıklıkla başvurulmaktadır

Aleviler, 70’lere benzer şekilde 90’larda da şiddetin hedefi olmuştur. 70’li yıllardan farklı olarak bu dönemde kültürel kimlikleri nedeniyle ötekileştirilmiş ve şiddete maruz kalmışlardır. 70’lerde sol hareketin içerisinde yer alarak politikleşen Alevilerin, 90’larda kültürel kimlikleri üzerinden siyasete angaje oldukları ve politikleştiği görülmektedir. Alevilerin dışında 90’ların en önemli ötekisi Kürtlerdir. 90’lı yıllarda Kürtler birçok hak ihlaline maruz kalmıştır. Schmitt’in dost-düşman ayrımı, bu ihlalleri yorumlamada açıklayıcıdır. Yeni stratejiler ve ortaya çıkan hak ihlalleri, iç düşman kategorisi üzerinden değerlendirilmiştir. Bu ötekileştirme, Kürtleri politik bir figür haline getirmiş, kimliklerinde ötürü politize olmalarına neden olmuştur. 90’ların bir diğer ötekisi başörtülü öğrencilerdir. 28 Şubat sürecinin ardından, inanç kimlikleri nedeniyle öğrenciler de ötekileştirmeye maruz kalmıştır. Genel olarak 90’lı yılların ötekilerine bakıldığında, 70’lere nazaran ötekileştirmenin

öznelerinin genişlediği görülmektedir. 70’lerde ağırlıklı olarak sol muhalif gruplar ötekileştirilirken, 90’larda etnik, inançsal, kültürel kimliğe bağlı ötekileştirmeler yaşanmıştır.

90’lı yıllarda gerçekleşen en önemli şiddet olaylarından biri, 19 Aralık Olayları’dır. 19 Aralık Olaylarında, mahkûmlar arasındaki iletişimin azaltılması hedeflenmiştir. Siyasal iktidar düzenlediği operasyonda hem ideolojik hem de baskı aygıtlarına başvurmuştur. İdeolojik aygıt olarak medya kullanılırken, baskı aygıtı olarak da kolluk kuvvetleri gaz bombası ve ateşli silahları kullanarak orantısız bir güç uygulamıştır. Diğer taraftan bu operasyon, belirli bir yasal düzenlemeyi kabul ettirmek istenmesi üzerine gerçekleştirilmiştir. Bu bağlamda, Benjamin’in hukuk kuran şiddet kategorisinde değerlendirilebilir.

90’lı yıllarda 70’lere benzer şekilde birçok faili meçhul cinayet meydana gelmiştir. 70’lerde genellikle sağ-sol ayrımı çerçevesinde gerçekleşen cinayetler, 90’larda Türk-Kürt, İslamcı-laik gibi eksenlerde gerçekleşmiştir. 70’lerde olduğu gibi, 90’larda da faili meçhul cinayetler toplumsal kutuplaşmayı derinleştirmiştir.

90’lı yıllarda 28 Şubat sürecinin yaşanması, dönemin farklı özgünlükleri de beraberinde getirmesine neden olmuştur. 71 Muhtırası solu hedef alırken, 28 Şubat müdahalesi siyasal İslam’ı hedef almıştır. İki müdahale, yapısal olarak da birbirinden çok farklıdır. Ordu 71 Muhtırasını daha geleneksel yollarla ve askeri hiyerarşiyi gözeterek gerçekleştirmiştir. 28 Şubat müdahalesinde ise, sistemin işleyişini bozmayarak var olan aktörlerle (medya, siyasi partiler) iş birliği kurulmuş, iktidar istifaya zorlanmıştır. İki müdahale birçok açıdan farklılık barındırsa da, ikisi de kendi dönemlerinin siyasi dinamiklerinde önemli rol oynamışlardır.

90’lı yıllarda 70’lere göre yeni şiddet pratikleri ortaya çıkmıştır. 70’li yıllarda muhaliflere yönelik tarihsel olarak daha önce de uygulanan işkence gibi şiddet pratikleri kullanılırken, 90’larda, “köy boşaltma, gözaltında kaybetme, faili meçhul cinayet” gibi döneme özgü şiddet pratiklerine başvurulmuştur. Şiddetin bu dönüşümü karşısında toplum, farklı protesto biçimleri geliştirmiştir. 70’li yıllarda toplumsal muhalefet, daha geleneksel örgütlenmeler (işçi sendikaları, öğrenci örgütlenmeleri) üzerinden yürütülürken, 90’larda sivil itaatsizlik gibi yeni protesto tarzlarına

başvurulmuştur. 90'lı yıllar gerek özgün şiddet pratikleri, gerekse ortaya çıkan yeni protesto biçimleriyle diğer tarihsel dönemlerden ayrılmaktadır. Özetle; 70'li ve 90'lı yıllar tarihsel açıdan kendi özgü pratikleri bünyesinde barındıran, ancak birçok bağlamda şiddet ve siyasetin diyalektik ilişki kurduğu benzer dönemlerdir.

KAYNAKÇA

- AGAMBEN, Giorgio; “Kutsal İnsan”, Çev. Türkmen, İ., İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 2017.
- AGAMBEN, Giorgio; “Olağanüstü Hal”, Çelebi A. (haz), Çev. Aydar, F. B., Şiddet Eleştirisi Üzerine, (165-175) İstanbul: Metis Yayınlar, 2014.
- AHMAD, Feroz; “Bir Kimlik Peşinde Türkiye”, Çev. Karadeli, S. C, İstanbul: Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2019.
- AHMAD, Feroz; “Cumhuriyet Türkiye’inde Siyaset ve Siyasi Partiler”, R. Kasabalı (edt), Çev. Bilgin, Z. Modern Dünyada Türkiye (1839-2010), (229-275), İstanbul: Kitapyayınevi, 2019.
- AKARÇAY, Pınar ve Çağdaş GÖRÜCÜ; “Alparslan Türkeş”, Kaynar, M. K. (haz) Türkiye’nin 1970’li Yılları, (461-469) İstanbul: İletişim Yayınları, 2020.
- AKKANAT, Salih; “Şiddet ve İktidar: Şiddetin Meşruiyet’inden ‘Meşruiyetin’ Şiddetine”, Doktora Tezi, *Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü*, Ankara, 2011.
- AKŞİN, Sina; “Kısa Türkiye Tarihi”, İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2020.
- ALTHUSSER, Louis; “İdeoloji ve Devletin İdeolojik Aygıtları”, Çev. Tümerterkin, A. İstanbul: İthaki Yayınları, 2019.
- ARENDT, Hannah; “Şiddet Üzerine”, Çev. Peker, F. İstanbul: İletişim Yayınları, 2018.
- ARSLAN, Murat; “Süleyman Sami Demirel: Pragmatist, Popülist”, Kaynar, M. K. (haz) Türkiye’nin 1970’li Yılları, (395-403) İstanbul: İletişim Yayınları, 2020.
- ATILGAN, Gökhan, “Sanayi Kapitalizminin Şafağında”, Atılgan G. Saraçoğlu, C. Uslu, A. (yay. haz.), *Osmanlı’dan Günümüze Türk Siyasal Hayatı*, (521-651), Ankara: Yordam Kitap, 2016.

- AYDIN, Suavi ve TAŞKIN, Yüksel; “1960’tan Günümüze Türkiye Tarihi”, İstanbul: İletişim Yayınları, 2018.
- AYTÜRK, İbrahim ve TANIL, Bora; “Yetmişli Yıllarda Sağ ve Sol Kutuplaşmasında Siyasi Düşünceler”, Kaynar, M. K. (haz) Türkiye’nin 1970’li Yılları, (307-329) İstanbul: İletişim Yayınları, 2020.
- AYTÜRK, İlker; “Yetmişli Yıllarda Ülkücü Hareket ve Komünizmle Paramiliter Mücadele”, Kaynar, M. K.(haz) Türkiye’nin 1970’li Yılları, (441-461) İstanbul: İletişim Yayınları, 2020.
- AYVERDİ İlhan; “Misalli Büyük Türkçe Sözlük”, İstanbul: Kubbealtı Yayınları, 2010.
- BAYRAK, Emel; “Şiddet Tekelinin Tarihsel Gelişimi ve Bugüne Dair Notlar”, *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, C.68, S.1, 2019, s. 57-82.
- BENJAMİN, Walter, “Şiddetin Eleştirisi Üzerine” Çelebi A. (haz), Çev. Göztepe, E. Şiddetin Eleştirisi Üzerine, İstanbul: Metis Yayınları, 2014, 19-43.
- BENLİ, Fatma; “1964-2011 Türkiye’de ve Dünyada Başörtüsü Yasağı Kronolojisi”, İstanbul: Mazlumder Yayınları.
- BORA, Tanıl; “Cereyanlar Türkiye’de Siyasi İdeolojiler”, İstanbul: İletişim Yayınları, 2017.
- BOZARSLAN, Hamit; “Bülent Ecevit”, Bora, T. Gültekingil M. (edt), Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce Cilt 2 Kemalizm, (458-564), İstanbul: İletişim Yayınları 2017.
- BOZKURT, Nart; “Faşist Hareket ve MC Hükümeti”, Sosyalizm ve Toplumsal Mücadeleler Ansiklopedisi, (2222-2235), İstanbul: İletişim Yayınları, 1988.
- BÖRKLÜOĞLU, Levent; “Tanzimat’tan Günümüze Türk Siyasal Hayatı”, Bursa: Dora Basım Dağıtım, 2020.
- CHUL HAN, Byung; “Şiddetin Topolojisi”, Çev. Zaptçioğlu, D. İstanbul: Metis Yayıncılık, 2020.

- ÇAKMAK, Yalçın; “İtikattan Kimliğe: Dinamikler ve Karşı Dinamikler Bağlamında Yetmişli Yıllarda Aleviler”, Kaynar M. K. (haz) Türkiye’nin 1970’li Yılları, (645-671) İstanbul: İletişim Yayınları, 2020.
- ÇAKMAKKAYA, Eda; “Adalet Sorununa Bir Bakış: Walter Benjamin ve Jacques Derrida Bağlamında Yasanın Şiddeti Üzerine”, *Türkiye Adalet Akademisi Dergisi*, Cilt: 9 S. 33, Ocak 2018, s.537-556
- ÇAMUROĞLU, Reha; “Türkiye’de Alevi Uyanışı”, Olsson, T. Özdalga E. Raudvere C. (edt), Alevi Kimliği, Çev. Torun, B. K., Torun H., (104-113), İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2010.
- ÇAVDAR, Tevfik; “Türkiye’nin Demokrasi Tarihi”, Ankara: İmge Kitabevi Yayınları, 2019.
- ÇAVUŞOĞLU, Hüseyin; “Anavatan Partisi İle Doğru Yol Partisi'nin Karşılaştırmalı Analizi”, *Gaziantep Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Cilt 9, Sayı 1, 2010, 19-33.
- ÇELEBİ, Aykut; “Bir Parıltı... Sonra Gece”, Çelebi, A. (haz). Şiddet Eleştirisi Üzerine, (9-19), İstanbul: Metin Yayınları, 2014.
- ÇELİK, Aziz; “Emek Hareketi: 15-16 Haziran’dan 12 Eylül’e Yükseliş ve Düşüş”, Kaynar, M. K. (haz) Türkiye’nin 1970’li Yılları, (515-547), İstanbul: İletişim Yayınları, 2020.
- ÇINAR, Menderes; “90’lı Yıllarda İslâmcılık”, Uysal A. (der), İsyan Şiddet Yas, (287-319), Ankara: Dipnot Yayınları, 2016.
- ÇİÇEK, Atıl Cem; “Türk Siyasal Hayatında ‘Toplayıcı’ Bir Parti Olarak Anavatan Partisi (1983-989)”, *Manisa Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Cilt 16, Sayı 4, 2018, 73-98.
- DİNLER, Veysel; “Yangın Yeri, Katliam: Maraş ve Çorum”, Kaynar M. K. (haz) Türkiye’nin 1970’li Yılları, (671-689) İstanbul: İletişim Yayınları, 2020.
- DURAL, Ahmet Baran; “Antonio Gramsci ve Hegemonya”, *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi*, C.11, S.39, Kış 2012, s.309-321.

- ERGİL, Doğu; “Şiddetin Kültürel Kökenleri”, *Bilim ve Teknik Dergisi*, Sayı 399, Şubat 2001, s.40-41.
- ERTAN, Mehmet; “90’lar Türkiye’inde Değişen Siyaset Dilini Aleviler Üzerinden Okumak”, Uysal A. (der), *İsyan Şiddet Yas*, (259-287), Ankara: Dipnot Yayınları, 2016.
- ERTAN, Mehmet; “Türk Sağının Kızılbaş Algısı”, Kerestecioğlu İ. Ö. ve Öztan G. (der), *Türk Sağı Mitler, Fetişler, Düşman İmgeleri*, (130-154), İstanbul: İletişim Yayınları, 2016.
- ERSAN, Vehbi; “1970’lerde Türkiye Solu”, İstanbul: İletişim Yayınları, 2014.
- FIRAT, Bahar Şahin; “Türkiye’de ‘90’lar’: Devlet Şiddetinin Özgünlüğü Üzerine Bir Deneme”, Çeğin G. Şirin, İ. (der), *Türkiye’de Siyasal Şiddetin Boyutları*, (369-403), İstanbul: İletişim Yayınları, 2018.
- FOUCAULT Michel; “Cinselliğin Tarihi”, Çev. Tanrıöver, H.U., İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 2007.
- GENÇ YILMAZ, Ayfer; “1. Milliyetçi Cephe Hükümeti: Siyasal Şiddet ve Devlet”, *Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 3(2), Eylül 2015, 221-246.
- GÜLMEZ, İsmail; “28 Şubat Askeri Darbesi ve Türk Eğitim Sistemine Etkileri”, Yüksek Lisans Tezi, *Atatürk Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü*, Erzurum, 2014.
- GÜRELİ, NAİL; “1 Mayıs 1977 Türkiye Devrimcilerinin ‘İki’ 1 Mayıs Belgeseli”, İstanbul: Ozan Yayınları, 2006.
- GÜNGEN, Ali Rıza; “Marks ve Klasik Marksizm: Toplumsal Dönüşüm ve İktidar Çözümlemesi”, Acar, F. ve Uslu H. F. (Haz), “Siyaset Sosyolojisi Temel Yaklaşımlar ve Yeni Tartışmalar”, (71-92), Ankara: Dipnot Yayınları, 2019.
- GÜZEL, Mehmet Şehmus; “Cumhuriyet Türkiye’sinde İşçi Hareketleri”, (1848-1876), *Cumhuriyet Dönem Türkiye Ansiklopedisi*, İstanbul: İletişim Yayınları, 1983.
- HOBBS, Thomas; “Leviathan”, Çev. Lim, S., İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2007.

- HUBERMAN, Leo ve SWEEZY, Paul; “Sosyalizmin Alfabetesi”, Çev. Selik M. ve Alpagut, Ş., İstanbul: Yordam Kitap.
- KAYNAR, M. Kaan; “Anarşinin Türkçesi, Bir Anarşi Lejantı: 3K4F”, Kaynar, M. K. (Haz), Türkiye’nin 1970’li Yılları, (137-177), İstanbul: İletişim Yayınları, 2020.
- KEANE, John; “Şiddetin Uzun Yüzyılı”, Çev. Peker, B., Ankara: Dost Kitabevi Yayınları, 1998.
- KELEŞ, Ruşen ve Ünsal ARTUN; “Kent ve Siyasal Şiddet”, *Cogito Dergisi*, Sayı 6-7, Bahar Kış 1996, s.91-105.
- KELEŞ, Ruşen, Ünsal ARTUN; “Kent ve Siyasal Şiddet”, Ankara: Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, 1982.
- KOCA, Bayram; “Yetmişli Yıllarda Merkez Sağ: Milliyetçilik ve Anti-Komünizm”, Kaynar, M. K. (haz), Türkiye’nin 1970’li Yılları, (373-395), İstanbul: İletişim Yayınları, 2020.
- KONGAR, Emre; “21. Yüzyılda Türkiye Tarihi”, İstanbul: Remzi Kitabevi, 2018.
- KÜÇÜK, Ayşe; “Türkiye’de Sosyal ve Siyasal Değişim: 1980 ve Sonrası”, *Ecoharraan Harran Üniversite İİBF Dergisi*, Cilt 3, Sayı 4, 20-45.
- KÜRKÇÜ, Ertuğrul, “Türkiye Sosyalist Hareketine Silahlı Mücadelenin Girişi, Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce Cilt 8 Sol, Bora, T. Gültekingil, M. (edt), (494-500), İstanbul: İletişim Yayınları, 2008.
- MACCHIAVELLİ, Niccolo; “Prens”, Çev. Güvenç, N., İstanbul: Anahtar Kitaplar Yayınevi, 1994.
- MICHAUD, Yves; “Şiddet”, Çev. Muhtaroglu, C., İstanbul: İletişim Yayınları, 1991.
- MUTLU, Didem ve ARI, Mehmet; “Foucault ve Agamben düzleminde Biyo Politika”, *Fiscaoeconomia*, C.4, S.1, s.159-174.
- ORTAYLI, İlber; “Türkiye’nin Yakın Tarihi”, İstanbul: Kültür Bakanlığı Yayıncılık, 2011.

- OZAN, E. Deniz; “İki Darbe Arasında Kriz Sarmalı”, Atılğan, G. Saraçoğlu C. , Uslu, A.(yay haz), Osmanlı’dan Günümüze Türkiye’de Siyasal Hayat, (663-753), İstanbul: Yordam Kitap, 2019.
- ÖNGİDER, Seyfi, “Solda Birlik ve Yeniden Yapılanma Süreci”, Bora. T. Gültekingil, M. (edt), Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce Cilt 8 Sol, (999-1004), İstanbul: İletişim Yayınları, 2008.
- ÖZDEMİR, C. Oral; “Yetmişli Yıllarda Halkçı ve Halktan Siyaset” , Kaynar M. K. (haz) Türkiye’nin 1970’li Yılları, (329-339), İstanbul: İletişim Yayınları, 2020
- ÖZERKMEN, Necmettin; “Toplumsal Bir Olgu Olarak Şiddet”, *Akademik Bakış Uluslararası Hakemli Sosyal Bilimler Dergisi*, Sayı 28, Ocak-Şubat 2012, 1-19.
- ÖZSÖZ, Cihad; “Pierre Bourdieu: Simgesel Şiddet, Eğitim, İktidar”, *Cogito Dergisi*, Sayı 76, Bahar Kış 2014, s.290-312.
- PARLAK, Cansu; “Türkiye’de Siyasal Hayat Ve Cezaevleri: Hayata Dönüş Operasyonları Üzerine Bir İnceleme”, Yüksek Lisans Tezi, Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara, 2018.
- PORTELLİ, Hugues; “Gramsci ve Tarihsel Blok”, Çev. Somer, K. Ankara: Savaş Yayınları, 1982.
- SARAÇOĞLU, Cenk; “Tank Paletiyle Neoliberalizm”, Atılğan, G. Saraçoğlu C. Uslu, A. (yay haz.), Osmanlı’dan Günümüze Türk Siyasal Hayatı, (753-846), Ankara: Yordam Kitap, 2016.
- SCHMITT, Carl; “Siyasal Kavramı”, Çev. Göztepe, E., İstanbul: Metis Yayınları, 2018.
- SCHMITT, Carl; “Siyasal İlahiyat Egemenlik Kuramı Üzerine Dört Bölüm”, Çev. Zeybekçioğlu, E. Ankara: Dost Kitabevi Yayınları, 2005.
- ŞAHİN, Hakan; “Tarihsel Süreçte Savaşların Devletin Oluşumu ve Dönüşümündeki Rolü,” *Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 2016, S.24, s. 87-101.

- SEZER ŞANLI, Ayşem; “ ‘İşçinin Emekçinin Bayramı’ndan ‘Kanlı 1 Mayıs’a’”, Kaynar M. K. (haz) Türkiye’nin 1970’li Yılları, (563-581), İstanbul: İletişim Yayınları, 2020.
- SEZER ŞANLI, Ayşem ve Beyzanur COŞĞUN; “Yeni Toplumsal Hareketlerin Yeni Aktörleri; 90’lı Yıllar Türkiye’inde Başörtülü Öğrencilerin Mücadelesi”, *Mukaddime Dergisi*, Cilt 11, Sayı 2, 382-409.
- SEZER ŞANLI, Ayşem; “Gündelik Hayatın Dönüşümünde Bir İmkan Olarak Toplumsal Muhalefetin Değerlendirilmesi: Cumartesi Anneleri Üzerine Bir Araştırma”, Doktora Tezi, *Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü*, Ankara, 2018.
- SEZER ŞANLI, Ayşem; “Yasın Protestoya Dönüşümünü İncelemek: Cumartesi Anneleri Hareketi Örneği”, *Uluslararası İnsan Çalışmaları Dergisi*, Cilt 1, Sayı 2, 2018, 97-113.
- ŞENER Mustafa; “Türkiye İşçi Partisi”, Bora T. Gültekingil, M. (edt), *Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce Cilt 8 Sol*, (356-376), İstanbul: İletişim Yayınları, 2008.
- TANRIKILU, Nimet; “Bizde Yok”, Sanlı L. (edt), *Toplumsal Hareketler Konuşuyor*, (275-292), İstanbul: Alan Yayınları, 2003.
- TİLLY, Charles; “Zor Sermaye ve Avrupa Devletlerinin Oluşumu”, Çev. Emiroğlu, K. Ankara: İmge Kitabevi 2001.
- TUNAHAN, Özcan; “28 Şubat Süreci: Post-Modern Darbe’nin Sosyo-Politik Dinamikleri ve Toplum Desteği”, *Bilgi Sosyal Bilimler Dergisi*, Sayı 2, 2015 Yaz, 23-41.
- TOMBAK, Zeki; “1978-1980 Faşist Terör ve Anti Faşist Direniş”, *Sosyalizm ve Toplumsal Mücadeleler Ansiklopedisi*, Cilt 7, (2324-2335), İstanbul: İletişim Yayınları, 1988.
- UYŞAL, Ayşen; “90’larla Hesaplaşmak: Bir On Yılın Siyasal ve Toplumsal Yapısını Tekrar Düşünmek”, Uysal A. (yay. haz.), *İsyan Şiddet Yas*, , (7-19), Ankara: Dipnot Yayınları, 2016.

- UZUNER, Gökhan Mehmet; “Batı Marksizmi; Üstyapının Sahne Alışı”, Acar, F. ve Uslu H. F. (Haz), “Siyaset Sosyolojisi Temel Yaklaşımlar ve Yeni Tartışmalar”, (95-134), Ankara: Dipnot Yayınları, 2019.
- ÜNSAL, Artun; “Genişletilmiş Bir Şiddet Tipolojisi”, *Cogito Dergisi*, S.6-7, 1996, s.29-37.
- VERGİN, Nur; “Siyasetin Sosyolojisi”, İstanbul: Doğan Egmont Yayıncılık, 2018.
- YAVAN, M. Kürşat; “Siyasal Şiddet, Terörizm ve Türkiye Örneği: 12 Eylül Süreci”, *Türk Dünyası Araştırmaları*, C.120, S.237, Kasım-Aralık 2018, s.81-102.
- YAVAŞÇA, Kerem; “Demokratik Rejimlerin Çöküşünde Siyasi Aktörlerin Rolü: 28 Şubat Sürecinde Refahyol Koalisyonu”, Doktora Tezi, Ankara: *Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü*, 2018.
- YAVAŞÇA, Kerem; “Ferit Melen”, Kaynar, M. K. (haz) Türkiye’nin 1970’li Yılları, (127-133) İstanbul: İletişim Yayınları, 2020.
- YAVAŞÇA; Kerem; “Kürt Milliyetçiliği Tartışmaları Çerçevesinde Musa Anter”, Yüksek Lisans Tezi, *Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü*, Ankara, 2013.
- YETİŞ, Mehmet; “Antonio Gramsci”, Çetin, V. (edt), 1900’den Günümüze Büyük Düşünürler 1. Cilt, (121-170), İstanbul: Etik Yayınları, 2009.
- YETKİN, Barış; “Kırılma Noktası 1 Mayıs 1977 Olayları”, Antalya: Yeniden Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Yayınları, 2007.
- YILDIRIM, Yavuz; “Fatsa Deneyimi ve Yeni Siyaset Arayışı”, Kaynar, M. K. (haz) Türkiye’nin 1970’li Yılları, (177-187), İstanbul: İletişim Yayınları, 2020.
- YILMAZ, Ali; “Karanlık Vardiya”, İstanbul: Doğan Kitapçılık, 2015.
- YILMAZ, Sibel; “‘İstisna Hali’ Üzerinden Bir Egemenlik Kavramı Tartışması Schmitt ve Agamben’in Teorileri Hakkında Bir Çalışma”, *Türkiye Barolar Birliği Dergisi*, 2017, Sayı.132, s. 383-410.

YILMAZ, Zafer; “Hannah Arendt’te İktidar ve Şiddet İlişkisi”, *Erzurum Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Cilt 1, Sayı 1, 2015, s. 199-207.

ZÜRCHER, Erik Jan; “Modernleşen Türkiye’nin Tarihi”, Çev. Saner, Y., İstanbul: İletişim Yayınları, 2020.

GAZETELER

Cumhuriyet Gazetesi, Postayla Gelen Bombayı Açan Hamido Öldü, 18.04.1978, s.1

Cumhuriyet Gazetesi, Balgat Katliamının Sanıkları Saptandı, 12.08.1978, s.1

Cumhuriyet Gazetesi, 6 TİP’li Hunharca Öldürüldü, 10.10.1978, s.1.

Milliyet Gazetesi, “1 Mayıs Mitingi Olaysız Geçti”, 02.05.1976, s.1.

Milliyet Gazetesi, “Ümraniye’de Gecekonducularla Polis Çatıştı 5 Kişi Öldü”, 03.09.1977, s.1.

Milliyet Gazetesi, “Beş İşçi İşkence Yapılarak Öldürüldü”, 19.03.1978, s.8.

Milliyet Gazetesi, “Sivas’ta Binden Fazla İşyeri ve Bina Tahrip Edildi”, 5 Ölü 92 Yaralı Var”, 04.09.1978, s.9.

Milliyet Gazetesi, “Abdi İpekçi Öldürüldü”, 02.02.1979, s.1.

Milliyet Gazetesi, “Çorum’dan Sonra Gözler Fatsa’da”, 09.07.1980, s.1.

Milliyet Gazetesi, “Fatsa’da Kimler Öldürüldü”, 10.07.1980, s.6.

Milliyet Gazetesi, “Milliyet Ekibi Bildiriyor”, 10.07.1980, s.6.

Milliyet Gazetesi, “Musa Anter Öldürüldü”, 21.09.1992, s.17.

İTERNET KAYNAKLARI

<http://rusencakir.com/Gecmis-bugun-ve-gelecek-kiskacinda-Turkiye-Hizbullahi/739>,
(25.06.2021)

<https://hakikatadalethafiza.org/turkiyede-zorla-kaybetmeler/> (30.06.2021)

<https://m.bianet.org/bianet/insan-haklari/148387-vedat-aydin-in-cenazesini-anlatiyorlar>, (22.06.2021)

<https://tr.euronews.com/2020/09/12/turkiye-demokrasisinin-kara-lekesi-12-eylul-deneler-yasandi>, Erişim Tarihi (09.06.2021)

<https://birikimdergisi.com/dergiler/birikim/1/sayi-139-kasim-2000/2331/1990-larda-turkiye-de-sag-ve-sol-siyasetin-oncileri/4181> (04.07.2021)

https://www.ihd.org.tr/wp-content/uploads/2007/11/1997_yili_%20insan_haklari_ihlalleri_bilancosu.pdf
(14.06.2021)

https://www.ihd.org.tr/wp-content/uploads/2007/11/1996_yili_%20insan_haklari_ihlalleri_bilancosu.pdf
(Erişim:14.06.2021)